

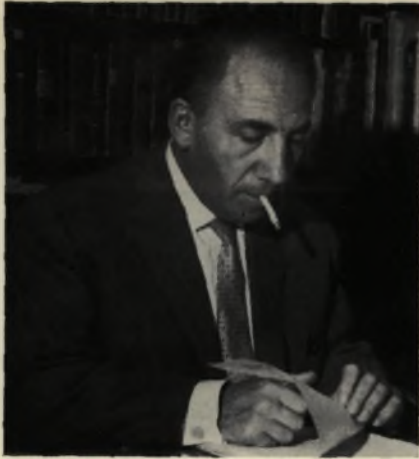
HOGHE

DR JAAP MEIJER

HOEDEN / LAGE
STANDAARDEN

DE NEDERLANDSE JODEN
TUSSEN 1933 EN 1940

JAAP MEIJER, geboren 1912. Van 1926-1937 opleiding aan het Nederlands Israelietisch Seminarium, Amsterdam. Studeerde aan de Gemeentelijke Universiteit aldaar van 1932-1938. Promoveerde in 1941 op Isaac da Costa. Verbleef tussen 1943 en 1945 in concentratiekampen. Publiceerde na de oorlog o.a. zijn omvangrijke werk over de cultuurgeschiedenis der Nederlandse joden. Debuteerde begin 1968 onder het pseudoniem Saul van Messel met *'zeer zeker en zeker zeer'*, joodse gedichten die in hetzelfde jaar gevolgd zijn door een bundel *'Het beloofde land'*, thans in derde druk en een bundel met gedichten van een leraar *'Mammoeth mijn Muze'*.

Is leraar geschiedenis en hebreuws.

de professor Cohens en in de Colijns en dachten dat 'het' hier niet kon gebeuren. Zij, de joden uit die jaren, die toen hun vaderland eerder zochten aan de Amsteldijk dan aan de oevers van de Jordaan.

De werkelijkheid gaf, zoals hier zo navrant uit de feiten spreekt, een zich zelf gelijkschakelende groep geassimileerde Israëlieten te zien, 140.000 man sterk (onder wie een 20.000 Duitse emigranten), van wie er nauwelijks 4000 (3%) tot de Zionisten behoorden. En een Nederlandse gemeenschap, die uit angst voor Hitler-Duitsland op alle denkbare manieren capituleerde.

Het is achteraf zo gemakkelijk de staf te breken over de *Joodse Raad* van Asscher en Cohen. Vóór de oorlog waren deze en anderen (sedert tientallen jaren) toonaangevend in een verburgelijkte maatschappij, die tot 1940 in grote geledingen *de ernst van het Joodse vraagstuk niet berkende*. Zelfs de realistische theorieën van de zionistische voorman F. Bernstein werden toen door gematigde zionisten als gevaarlijk beschouwd! Angst, dat een *erkenning* van het nationale jodendom het Nederlandse staatsburgerschap der joden in gevaar zou kunnen brengen, leidde enerzijds tot felle kritiek op het zionisme en anderzijds tot een onwaardige, overdreven oranjeliefde.

Angst voor het nationale jood-zijn, verhulde dan wel onverhulde haat tegen het jodendom, beheersten Neerlands Israel tot 1940!

ZO WAS HET. Al het andere dat vandaag opgeld doet, zijn sprookjes van Moeder de Gans, omdat het recente verleden naar de feiten zo volstrekt anders blijkt te zijn dat het bijna niet te geloven is. *Als het niet nog net op tijd zo helder en gedocumenteerd zou zijn vastgelegd als in dit moedige en belangwekkende boek.*

Dr Jaap Meijer

HOGE HOEDEN / LAGE STANDAARDEN

De Nederlandse Joden tussen 1933 en 1940

In de rij van verrassende 'documentaires' als 'Uit het rijke roomse leven', 'Wij mannenbroeders' e.a. heeft tot nu toe een boek ontbroken over de joden in de jaren tussen de machtsovername van Adolf Hitler in 1933 en de komst van de Duitse troepen naar Nederland in die fatale nacht van 1940.

Dat Dr Jaap Meijer, o.m. bekend door zijn omvangrijk oeuvre over de cultuurgeschiedenis der Nederlandse joden, zich daar thans toe gezet heeft is vooral belangrijk omdat niemand beter dan een historicus - bovendien zelf jood - in staat is *een doodgewaand fragment* uit de geschiedenis der Nederlandse joden te laten herleven. Nog belangrijker is het dat de historicus die in dit boek aan het woord is, *aan de hand van harde cijfers en feitelijke bronnen*, een reconstructie beproefd heeft van het geestelijk en maatschappelijk klimaat waarin ook de joodse gemeenschap hier te lande leefde. Naast (zo mogen wij het wel stellen) *een internationale joodse wereld*, die in doodsnoed verkeerde. *Temidden* van een Nederlandse gemeenschap die evenmin vrij kon worden geacht van antisemitisme als iedere andere.

Het beeld van het leven van joden en niet-joden dat zich hier aan ons opdringt is niet alleen onthullend - het is evenzeer onthutsend. *De joden* (. . . en de niet-joden) *geloofden in*

HOGE HOEDEN / LAGE STANDAARDEN

DR. JAAP MEIJER

HOGE HOEDEN LAGE STANDAARDEN

DE NEDERLANDSE JODEN
TUSSEN 1933 EN 1940

BAARN
HET WERELDVENSTER
1969

© 1969 by Jaap Meijer

Omslagontwerp: Alex Jagtenberg

Druk: S. C. van Wieringen en Zn., Alphen aan den Rijn

No part of this book may be reproduced in any form by print, photoprint, microfilm or any other means without written permission from the publisher.

INHOUD

Bij wijze van inleiding | 7

Degenererende gemeenschap | 9

Hoge boeden - lage standaarden | 23

Parade der Parnassijns | 39

Oranjezoet | 49

Verboden zionisme | 59

Aimabele risjes | 87

Batavieren en boterkoek | 105

Ongewenste vreemdelingen | 149

Het wassende water | 169

Epiloog | 191

Ach! das waren noch gute Zeiten, da ich noch
alles glaubte, was ich hörte.

LICHTENBERG

Ik zeg dat niet om mij populair te maken,
maar in het belang van mijn contemplatieve
ouderdom.

E. DU PERRON

BIJ WIJZE VAN INLEIDING

DE ZEVEN MAGERE KOEIEN, die in dit boek uit de sloot worden gehaald, zijn de zeven jaren tussen de machtsovername van Adolf Hitler in 1933 en de komst van de Duitse troepen naar Nederland in die fatale nacht van 9 op 10 mei 1940.

Dàt voelde ièdere jood: ook hier was het afgelopen! En de catastrofe kwam. Eerst als sluipend gif en toen als wurgmoord. Van de ongeveer 140.000 joden die Nederland in 1940 telde, kwamen ruim 100.000 om. Een ondragelijk schuldgevoel bekleemde het overgrote deel der Nederlandse natie. Dit was dus mogelijk geweest in eigen omgeving. Dit hadden onze ogen gezien.

Nog vóórdát dit schuldgevoel was uitgebalanceerd, ontstond in het oude bijbelse land de joodse staat Israël. De daar straks nog willoos vermoorde jood (die in het schuldbevuste geheugen bleef rondspoken) stond plotseling voor de wereld als de dappere, zegevierende soldaat. Naast de gekruisigde zoon van David verscheen de mythe van de eenogige Dayan.

Een nieuwe zondvloed - nu van papier - overstroomde de aarde. De publieke opinie maakte zich meester van de joodse en de Israëlische zaak in een mate, die gevaarlijk bleek en blijkt voor de objectiviteit. En die het in elk geval doet voorkomen alsof wat zich thans als joodse werkelijkheid en als joods vraagstuk manifesteert, alleen maar kan worden benaderd uit de genoemde significante jaren der contemporaine historie. Alsof de geschiedenis niet langer was!

Teneinde het geheugen van de lezer op te frissen (joodse én niet-joodse) wordt in dit boek een poging gewaagd een doodgevaand fragment uit de geschiedenis der Nederlandse joden te laten herleven. Uit

BIJ WIJZE VAN INLEIDING

harde cijfers en droge bronnen wordt een reconstructie beproefd van het geestelijk en maatschappelijk klimaat, waarin de joodse gemeenschap hier te lande destijds voortvegeteerde. *Naast* (zo mogen we het wel stellen) een *internationale joodse* wereld, die in doodsnoed verkeerde. *Temidden* van een *Nederlandse* gemeenschap die evenmin vrij kon worden geacht van antisemitisme als iedere andere. Evenmin ook als de huidige, waarin - door angst voor het woord alleen - het latente kwaad des te gemakkelijker kan voortwoekeren.

Maar dat is stof voor een volgend boek.

DEGENERERENDE GEMEENSCHAP

Wie zich thans in gedachte bezig houdt met 'de' joden in Nederland (de in *drie* kerkgenootschappen en *dertig* ideologieën uiteenvallende rest van twintigduizend, die er bleef van de ongeveer 140.000 kwart-, half- en vol-joden die in 1942 werden geregistreerd) realiseert zich in de regel niet, dat (demografisch gezien) die joodse groep al lang vóór 1940 symptomen vertoonde van een achteruitgang, die onze aandacht verdient. Een *achteruitgang* tenminste, gezien van nationaal en/of religieus standpunt.

Voor de zogeheten assimilanten immers evolueerde de desintegratie zich duidelijk in de gewenste richting. En zij vormden van de reeds genoemde 140.000 (daartoe behoorden een twintig duizend Hitler-immigranten) het overgrote deel, dat geen prijs stelde op het voortbestaan van een joods volk, dat het blijkbaar niet kon stellen zonder de begeleidende verschijnselen van vervolging en groeiend antisemitisme. Ook hier! Waarom zou men tot iedere prijs jood moeten zijn en blijven. 'Waar was dat goed voor', om een typerend Amsterdams-joodse zegswijze te citeren. *Zo* dachten meer dan honderd duizend! En men kan zelfs de incontinentente vraag opwerpen, wat er zou geschied zijn met 'Neerlands Israël', als -

Maar ja, het gebeurde wel en wij hebben ons erbij neer te leggen en onze conclusies te trekken. Achteraf, retrospectief, en vooral zonder de romantiek en de nostalgie die de pseudoliteratuur over joden thans veelal begeleiden.

Tot de weinige boeken van niveau die zich in de periode vóór 1940 reeds nuchter met de interne ontwikkeling der joodse gemeenschap in Nederland hebben geoccupeerd, behoort de studie van Dr. E. Boekman *De demografie der joden in Nederland*.

HOGE HOEDEN / LAGE STANDAARDEN

De conclusies waartoe dit in 1936 verschenen boek moest leiden, mogen het begin vormen ook van onze beschouwingen. Die zich immers allereerst dienen bezig te houden met de vraag om welke joden het gaat en om hoeveel. Welnu:

*Aantal Nederlandsch- en Portugeesch-Israëlieten in Nederland
sinds 1830, verdeeld naar geslacht*

Jaren	Nederl. Israëlieten		Portug. Israëlieten		Totaal Israëlieten		Op 10.000 in- woners waren		
	mann.	vrouw.	mann.	vrouw.	mann.	vrouw.	Ned. Isr.	Port. Isr.	Tot. Isr.
1830					46.397				178
1840					52.245				183
1849	27.323	28.089	1.523	1.691	28.846	29.780	181	11	192
1859	29.996	30.754	1.416	1.624	31.412	32.378	184	9	193
1869	31.521	32.957	1.659	1.866	32.180	34.823	180	10	190
1879	38.182	39.893	1.703	1.915	39.885	41.808	195	9	204
1889	45.049	47.205	2.416	2.654	47.465	49.859	204	11	215
1899	47.478	50.865	2.628	3.017	50.106	53.882	193	11	204
1909	47.746	52.039	3.079	3.545	50.825	55.584	170	11	181
1920	52.591	56.702	2.815	3.115	55.406	59.817	159	9	168
1930	51.247	55.476	2.438	2.756	53.685	58.232	134	7	141

De hier aangehaalde cijfers laten zien hoe het absolute aantal joden tot 1920 gestadig toenam. Van 1920 tot 1930 echter blijkt een achteruitgang ingetreden, die niet mag worden verklaard uit de omstandigheid als zou onder de joden het geboorte-overschot hebben plaats gemaakt voor een sterfte-overschot. Wel was er toen reeds sprake van een daling in het geboortecijfer, doch ook dit kan (volgens Boekman) van de hier geconstateerde daling niet de voornaamste reden zijn. Een emigratie van joden valt zonder meer buiten beschouwing. Wat dan?

Wij hebben sedert 1920 rekening te houden met een factor van onbekende grootte: die der onkerkelijkheid, een probleem, waaraan J. P. Kruyt in 1933 zijn bekende dissertatie wijdde. De volkstellingen rekenen alleen hen tot joden, die zich opgeven als lid van een der beide

DEGENERERENDE GEMEENSCHAP

(Hoogduitse dan wel Portugese) kerkgenootschappen. Dat der Portugezen (toendertijd de kleinste kerkelijke groepering hier te lande) vertoonde in 1930 reeds een bedenkelijke teruggang. Hun aantal (sedert 1850 afzonderlijk in de volkstellingen vermeld) was in 1930 teruggelopen tot ruim 5000, waarvan het overgrote deel in Amsterdam woonde (ruim 4500) en de rest in Den Haag (± 250), Rotterdam (± 50) en in de forensengemeenten, rondom de hoofdstad. Van een 'gemeente' in reële zin was zelfs in Den Haag niet eens meer sprake. En dus kan deze gemeenschap in haar geheel - hoe belangrijk ook in historisch opzicht - als zodanig buiten beschouwing worden gelaten.

Om tot de 'onkerkelijken' te komen. Hun aantal onder de Nederlandse joden groeide in deze eeuw onrustbarend. Kruyt berekende ergens dat tussen 1920 en 1930 elf procent van de Amsterdamse joden (7250 personen) onkerkelijk was geworden tegenover 2.5% (1500) in het voorafgaande decennium. Voor de protestanten en katholieken waren de percentages tussen 1920 en 1930 respectievelijk 27 en 11. Lijkt de situatie der joden in dit opzicht dus nog enigszins gunstig, een nadere analyse van Boekmans cijfers behoedt ons voor optimisme.

Na 1889 immers bleef de toename der joden achter bij die der totale bevolking. Tussen 1830 en 1930 is de Nederlandse bevolking verdrievoudigd en werd de joodse slechts $2\frac{1}{2}$ maal zo groot. In 1830 was het percentage der joden 1.8, in 1889 was dit cijfer (mede door de invloed van immigratie uit Oost-Europa als gevolg van de pogroms) gegroeid tot 2%. Maar in 1930 bleek het verminderd tot 1.4. Dat wil dus zeggen zelfs ver beneden het aandeel in 1830!

Deze daling wordt veelal (ook door Boekman) verklaard als gevolg van het feit dat de geboortecijfers der joden sneller zijn verminderd dan dit bij de andere kerkgenootschappen het geval was. Bovendien hield de reeds gereleveerde 'onkerkelijkheid' een toenemend aantal joden buiten de officiële gegevens. En tenslotte mag de omstandigheid, dat de bevolking van Nederland uitermate snel toenam in de discussie worden betrokken. Maar de sombere gegevens lagen er en zij spreken een onweerlegbare taal!

112.00 joden dus. *Waar* woonden ze? Luisteren wij wederom naar Boekman:

Aantal gemeenten waarin Joden wonen

Provinciën	Aantal gemeenten met een aantal Joodse inwoners van:															
	1—50		51—100		101—200		201—300		301—500		501—1000		1001 en m.		Totaal	
	volgens de volkstellingen van:															
	1879	1930	1879	1930	1879	1930	1879	1930	1879	1930	1879	1930	1879	1930	1879	1930
Groningen	33	35	5	1	7	8	2	—	1	1	1	—	1	1	50	46
Friesland	12	13	2	—	3	—	—	—	1	—	—	1	1	—	19	14
Drente	22	23	2	1	2	1	—	3	2	—	1	1	—	—	29	29
Overijssel	28	30	9	4	2	3	1	1	3	2	2	2	—	—	45	42
Gelderland	51	43	11	6	8	6	1	1	2	2	—	—	1	2	74	60
Utrecht	17	20	2	1	—	—	—	—	1	1	1	—	—	1	21	23
N.-Holland	32	39	—	2	4	4	2	—	2	2	1	2	1	1	42	50
Z.-Holland	77	55	6	2	5	3	—	2	3	1	—	—	2	2	93	65
Zeeland	9	12	1	1	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	12	13
N.-Brabant	49	33	4	—	5	2	—	1	1	2	—	—	—	—	59	38
Limburg	12	22	4	4	2	—	1	1	1	—	—	—	—	—	20	27
Totaal 1879	342		46		39		8		17		6		6		464	
Totaal 1930	325		22		27		9		11		6		7		407	

DEGENERERENDE GEMEENSCHAP

Een kort commentaar schijnt niet overbodig. In 1930 woonde 81% der Nederlandse joden in 'Holland' (waar 44% van de totale Nederlandse bevolking leefde). In 1830 was dat percentage nog 68%. Begrijpelijk dus dat in vele provincies het aantal joden sedert 1879 bijna voortdurend en in snel tempo is achteruitgegaan, met name in Groningen, Friesland, Drente, Overijssel, Noord-Brabant, Limburg en Zeeland. De daling, die in Friesland en Zeeland zelfs 60% bedraagt, treedt in alle grensprovincies op. In de twee provincies met een overwegend Rooms-katholieke bevolking hadden nooit belangrijke joodse gemeenten bestaan en waren in 1930 slechts 2500 joden gevestigd. Op vrijwel gelijk niveau bleven Gelderland en Utrecht. Vooruitgang vertoonden dus alleen Noord- en Zuid-Holland, doch ondanks deze toeneming ging het aandeel der joden in de totale bevolking van deze provincie achteruit.

Nadere analyse laat zien, dat in 1930 meer dan 80% der Nederlandse joden in de grote steden woonde, 10% in kleinere steden en de rest in de echte mediene, 'op het platteland'. Amsterdam blijkt in 1930 65.500 Nederlandse joden te herbergen; Rotterdam en Den Haag ieder ruim 10.000. Groningen heeft er bijna 2500 of 2.3%, Arnhem 1400 of 1.7%, Utrecht 1100 of 0.7% en Apeldoorn 1000 of 1.7%. De resterende 18% is verdeeld over *vierhonderd gemeenten*, waarvan 26 met tweehonderd tot duizend joden, 50 gemeenten met vijftig tot tweehonderd joden, 125 gemeenten met tien tot vijftig joden *en niet minder dan 200 gemeenten met minder dan tien joden*. Groningen en Gelderland tellen vrij veel plattelandsgemeenten met enige tientallen joden. Bijna geen joden wonen er in de Friese kleigebieden, in Zeeland en op het platteland van Noord-Holland ten noorden van Amsterdam.

Het is in onze dagen vaak de gewoonte geworden tranen te plengen als wij in officiële rapporten lezen hoeveel joodse 'killes' (gemeenten) thans niet meer bestaan. Dat dit proces van de ontjudaïsering der provincie al ver voor 1940 definitief had ingezet, wordt dan over het hoofd gezien.

Uit de gegevens van de volkstelling-1930 concludeerde Boekman, dat *in twee derden der Nederlandse gemeenten helemaal geen joden wonen. Het aantal gemeenten met joodse burgers is in de laatste vijftig jaren gedaald van 464 tot 407*. In de plaatsen met minder dan vijfduizend

Ressort Groningen.

Omvattende de kerkelijke gemeenten: 1. *Appingedam*; 2. *Bourtange*; 3. *Delfzijl*; 4. *Groningen*; 5. *Grijpskerk*; 6. *Hoogezand-Sappemeer*; 7. *Leek*; 8. *Nieuweschans*; 9. *Noord-en Zuidbroek*; 10. *Pekela*; 11. *Stadskanaal*; 12. *Stedum en Loppersum*; 13. *Ter Apel*; 14. *Ulrum en Leens*; 15. *Veen-dam en Wildervank*; 16. *Vlagtwedde*; 17. *Winschoten*; 18. *Winsum*.

Opperrabbijn: E. Hamburg Mz., sed. Mei 1904. Stand-plaats *Groningen*.

Geschiedenis: cf. Mendels.

1. **Appingedam** (N.-I. m. 122; v. 112; P.-I. m. —; v. —) omvattende de burgerlijke gemeenten: *Appingedam* (N.-I. m. 73; v. 67); *Bierum* (N.-I. m. 9; v. 10); *Kantens*; *Uithuizen* (N.-I. m. 25; v. 21); *Uithuizermeeden* (N.-I. m. 2; v. 4); *Usquert* (N.-I. m. 6; v. 6); 't *Zand* (N.-I. m. 7; v. 6).

Appingedam:

Syn.: (Broersstr.) Stj. 5561 (1801).

Begr.: ca. 200 jaar oud.

Kerk. B.

Buitengemeenten: Te Uithuizen is *Syn.* en *Begr.* (af-gesch. stuk v. d. alg. begr.; voor ieder graf moet aan de burg. gemeente een bedrag worden voldaan).

Kerkbestuur: S. Zeckel; L. Müller; De functiën wisse-len om de 3 maanden.

Kerkeraad: S. Zeckel; L. Müller; L. S. Cohen; S. Hart. (Nov. 1912) B. de Vries.

Schoolbestuur: Het dagel. Bestuur fungeert als zooda-nig.

Leeraar: H. van der Wijk.

Uit het 'Jaarboek' van 5674 (1913-14), uitgegeven door de Centrale Organisatie voor de religieuze en moreele verheffing der joden in Nederland. Van de 18 hier genoemde gemeenten bestonden er in 1940 nog 8.

zielen woont nu nog een kwart van het aantal joden van 1849. 'Enerzijds een sterke concentratie in een groep van betrekkelijk weinige gemeenten; anderzijds een versnippering over vele honderden gemeenten'.

Urbanisatie dus over de gehele linie met alle kenmerken van dien als geboortebeperving, lage sterftcijfers, verzwakking van het familieleven, toenemende onkerkelijkheid, een groeiend aantal echtscheidingen en een toenemend aantal gemengde huwelijken.

Vooraf dat laatste, door de assimilanten toegejuicht als het middel tot de totale emancipatie en door de orthodoxie en de zionisten verwoed bestreden. De orthodoxie benaderde het vraagstuk van de religieuze kant, hoezeer de rabbijnen het nationale element (dat zij veelal loochenden!) wel voelden. De Haagse Opperrabbin I. Maarsen formuleerde het in 1928 aldus:

Het verbod van het huwen van Jood met niet-Jood behoort tot het ritueele deel van den godsdienst. Het is een bepaling, die uit den aard der zaak alleen gelden *kan* voor hen, die van Joodsche afkomst zijn, om de vermenging en het opgaan van het Joodsche volk onder de volkeren te voorkomen. *Dat sluit den meest vriendschappelijken omgang met de andersdenkende omgeving volstrekt niet uit!* Het Noachidische wettencomplex is het soliede fundament, waarop de waardeering voor en de omgang met de buitenwereld berust.

Zoo vaak hoort men de redeneering van hen, die op het punt staan gemengd te huwen: 'maar is hij of zij dan niet ook een mensch?' Een vraag, die dan de inleiding vormt van een omstandige karakterschets van den betrokken persoon, waarin vaak met hartstocht over zijn moraliteit, menschlievendheid enz. wordt gesproken. Zeker, niemand zou het willen ontkennen, niemand zou alle opgesomde karaktereigenschappen in twijfel willen trekken, maar . . . het Jodendom dreigt een gezin te verliezen, dat zal opgaan in de groote menigte. Hier wordt de band met het verleden geloofend en zal het Abrahamitische getuigenis: 'opdat hij zijn zonen en zijn huis na hem gebiede en zij in acht nemen den weg des E.' niet meer in vervulling gaan.'

De zionisten (die in de Zionistenbond al heel vroeg met dit netelige vraagstuk worstelden) zagen het nur-national. F. Bernstein (zelf gemengd gehuwd, als zovele prominente zionisten) voelt het wel zuiver aan als hij in zijn boek *Over Joodse Problematiek*, 1935, dialectisch analyseert:

'Het is natuurlijk een ironie der geschiedenis, maar bewijst tevens de alles overheersende beteekenis van het antisemitisme in de nationaal-socialistische wereldbeschouwing, dat de Duitschers, alleen om de Joden afdoende te kunnen afstooten, zich zelf het geheel denkbeeldige Arische ras moesten aanmeten en hun toevlucht moesten nemen tot de fictie eener homogene afstammingsgemeenschap, die de Joden in zeer hooge mate wel vormen, de Duitschers echter absoluut niet. Alle lyriek over de hooge waarde van raszuiverheid beteekent eigenlijk een onbedoelde lof voor de joden en een even onbedoelde blaam voor de Duitschers zelf. De afkeuring der rasvermenging is een rechtstreeksche imitatie van hetgeen in de Joodsche wet steeds een strikt verbod is geweest. Het is teekenend voor de verpletterende overmacht van massale smaad, dat niet alleen niemand op deze eigenlijk niet onamusante consequenties de aandacht vestigt, maar dat zij niet eens worden opgemerkt.'

Zo durfde en durft een Opperrabbijn het nóg niet, maar zo was en is het wel!

In 1916 - tijdens de eerste wereldoorlog, die een opleving ook van het joods nationalisme ten gevolge had - brak de Nederlandse Zionisten Bond met ieder lid, dat een gemengd huwelijk had gesloten. De meest ver gaande motie kwam van *Victor E. van Vriesland* en luidde: 'De Jaarlijksche Algemeene Vergadering, enz. overwegende, dat iemand uit een gemengd huwelijk geboren geen lid van de Nederlandsche Zionisten Bond kan zijn, draagt het Bondsbestuur op de Algem. Verg. telkenmale de(n) Zionist(e) ter royement voor te dragen, die een gemengd huwelijk aangaat, en dus *op deze grond* in strijd met de Zionistische beginselen te handelen geacht kan worden.'

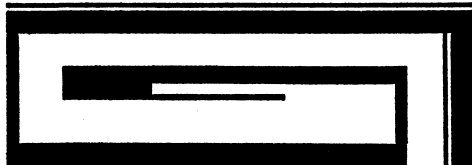
Het is duidelijk, dat vooral dit gemengde huwelijk de gemeenschap der joden aantastte. Besnijdenis (miela), huwelijk (choepa) en het begraven worden in een keiwer owes (eigenlijk: graf der vaderen) behoorden tot de symbolen, die zich het langst handhaafden. Dat in 1919 de 'Arbeidersvereniging voor lijkverbranding' door vijf joodse diamantbewerkers kon worden opgericht, scheen een teken aan de wand. Maar het was toch vooral het huwelijk met iemand van het andere 'ras', dat de gemeenschap aan de basis bedreigde.

Een opmerkelijk facet in dit probleem is, dat bij Joodse *vrouwen*

HET GEMENGDE HUWELIJK

**EEN PERSOONLIJK
GETUIGENIS**
DOOR **I. MAARSEN**
OPPERRABBIJN TE 's-GRAVENHAGE

AMSTERDAM 5688 - J. L. JOACHIMSTHAL

NIEUWE EDITIE: 1e JAARGANG No. 51 - 2

Joodsche Weekblad

DEN JOODSCHEN RAAD VOOR AMSTERDAM

Uitvoerdelykheid van AASSCHER en Prof. Dr. COHEN

Bekendmaking

Naar ons door de betrokken Duitse autoriteiten wordt medegedeeld, is aan Joden het huwen en de buitenechtelijke geslachtelijke omgang met niet-Joden verboden.

De Joodsche Raad voor Amsterdam,
A. ASSCHER
Prof. Dr. D. COHEN.

Amsterdam, 25 Maart 1942.

het gemengde huwelijk *minder voorkwam* dan bij *mannen* (wij denken aan de probleemstellingen in de literatuur zoals bij Heijermans). Ook bleek de vruchtbaarheid bij de joodse-gemengde huwelijken geringer dan bij alle andere soorten gemengde huwelijken. Het percentage echtscheidingen daarentegen het hoogst. Het percentage kinderloze joods-gemengde huwelijken was bijzonder groot en bedroeg tussen 1921 en 1930 niet minder dan 52. Alles volgens gegevens van het *Bureau van Statistiek der Gemeente Amsterdam*, die voorzover ik kon nagaan alleen voor 1930 en 1931 zijn gepubliceerd. Dat 'het merendeel dezer huwelijken - aldus Boekman - gebaseerd is op rationalistische en individualistische grondslag', is zonder meer evident.

Het streven naar oplossing der joodse gemeenschap werkte door. En de ons bekende cijfers liegen er niet om.

Voor de jaren 1906 tot 1910 is een onderzoek ingesteld naar de godsdienst of het kerkgenootschap der kinderen, uit gemengde huwe-

DEGENERERENDE GEMEENSCHAP

lijken in Nederland geboren. In totaal werden vierhonderd kinderen van een niet-joodse moeder en een joodse vader en tweehonderdvijftig van een joodse moeder en een niet-joodse vader geteld. De joodse kerkgenootschappen aanvaardden - gelijk bekend - uit een gemengd huwelijk alleen kinderen van een joodse moeder, niet van een joodse vader.

Van de 650 kinderen vielen dus onmiddellijk 400 af. Van de overblijvende 250 wensten 50 hun kind als jood gerekend te zien, hetgeen overeenkomt met acht procent van het totale aantal kinderen. Kinderen uit een gemengd huwelijk gaan dus bijna altijd voor het jodendom verloren. Voor Amsterdam bezitten wij bovendien nog cijfers uit de jaren 1931/32. Toen werd tachtig procent der kinderen uit de joods-gemengde huwelijken als onkerkelijk opgegeven. Ten hoogste drie procent bleef tot de joodse gemeenschap behoren: zij waren geboren uit een joodse moeder en door de ouders als 'Israëliet' ingeschreven.

Zo was het, zo groeide het. De sociologische vraag naar de relatie van zogeheten 'joodse' eigenschappen en de problematiek der verstedelijking laten wij nu maar ter zijde. Het was slechts onze bedoeling het demografische terrein te verkennen van de joden in de Nederlandse bevolking omstreeks 1930. Van die 112.000 nazaten van Abraham dus, die tussen Roodeschool en Vaals hun diaspora op geheel aparte wijze cultiveerden.

Hoe weinigen waren zich nog de verstrooiing bewust in een land, dat reeds in 1796 de joden officiëel had geëmancipeerd. Joden, die van de natie van weleer al lang kerkgenootschappen had gemaakt, geschikt voor Israëlieten. 'Israëliet zegt de verdraagzame, jood de vertrouwelijke, smous de oprechte', aldus A. B. Kleerekoper later in een van zijn *Krabbels*. Maar dat was een zwartkijker. Voor de grote massa der joden ontwikkelde zich de negentiende eeuw heel simpel naar een nulpunt. En wat er verder nog aan 'joodse' of joods schijnende elementen overbleef, dat had met het oorspronkelijke jodendom weinig te maken. Een soort gezelligheid, laat overblijfsel uit het getto. Herinneringen aan vroeger, die nog doorwerken in een bepaald soort literatuur en die de romancier Siegfried E. van Praag in 1938 onder woorden heeft gebracht in een essay over Jacques Offenbach.

'Jacques Offenbach! Die naam klinkt in joodse oren, ook en juist in Amsterdams joodse oren als . . . nu laat ik zeggen Jacques Rozeboom,

Jacques Rudelsheim, Jacques van Moppes. Ik geef U het recht m'n achternamen naar believen te veranderen. Men proeve dit 'Jacques'. Het is niet plechtig, niet waardig, niet diep, niet traditioneel, zoals Jakob (Offenbach de zoon van een Keulsen chazan, heette trouwens Jakob). Maar zeg niet, dat Jacques niet joods is, negentiende-eeuws en joods. Let wel, ik spreek van Nederlands-joods standpunt. In Frankrijk heeft Jacques, ook als een jood deze naam draagt, de klank van Jean, Pierre en Paul. Maar in Amsterdam was Jacques de gegoede jood uit de zeventiger, tachtiger jaren, of hij die het worden wilde. Als iemand in Amsterdam Jacques heette, konden wij zijn achternaam, portemonnaie en standing al enigszins raden. De klank, de familiale klank, die Jacques in ons wekte, hebben we overgebracht op de persoonlijkheid van Jacques Offenbach. Analyseren we het prettige gevoel, dat die naam in ons wekt, dan vinden we 50% melodieën van de 'Belle Hélène', de 'grande duchesse de Gérolstein', 'la vie Parisienne' en 'la fille du tambour major' + 50% familiariteit naar analogie van Jacques' naam met die van Jacques Rozeboom (diamant), Rudelsheim (van de permanente commissie), van Moppes (soliede zaak in effecten). Jacques Offenbach! O, herinnering aan gelukkiger dagen. Geluk is niet altijd waardig, niet altijd groots, niet altijd traditioneel. Na Offenbach, zijn we door het zionisme, door ons nationaal réveil, onze catastrophes, door het daadwerkelijk economisch antisemitisme, weer ernstiger, joodser, krachtiger en waardiger geworden, misschien in uiterste zin gelukkiger.

Maar, o, het negentiende eeuwse decadentieplezier der joden, gedoopt of ongedoopt; toen het jodendom niets van ons eiste, ons niets meer kwalijk nam, toen we in Europa de joodse pot aan het opverteren waren, toen de 'risjes' der toenmalige antisemieten ons verouderd leek, toen het goed ging in het diamantvak, toen men, célibataire zijnde, over sjabbes naar Brussel en Parijs ging, en Madame Polak het lichaam wiegde, niet meer wetend of die 'aangename' melodie uit 'La belle Hélène' van Offenbach stamde, of 'shier-ha-maäloth' [de populaire psalm 126, die vóór het dankgebed na de maaltijd wordt gezongen] was. Ons geluk van toen was ietwat onwaardig, was *décadent* door te zelfgenoegzame levensvreugde en onbekommerde weelde, maar het was geluk!

Voor de grote massa der burgerlijke joden was dit in onze eeuw aldus

gebleven. Het nationaal réveil waarvan Van Praag spreekt, was tot hen ook na 1933 niet doorgedrongen. Zij leefden onberoerd en domweg gelukkig hun bestaan, dat met de grote cultuur van weleer nauwelijks nog iets gemeen had.

Dit laatste gold, maar dan wel anders genuanceerd, ook voor de joodse proletariërs van Amsterdam, die reeds tussen 1890 en 1910 de toen al versteende joodse gemeenschap principiëel en zeer bewust hadden verlaten na de felle strijd in de diamantindustrie, die had geleid tot het oprichten van de A.N.D.B. onder Henri Polak. Een revolutie, voorbereid door de moeilijke levensomstandigheden, waarin duizenden joden leefden en die wel contrasteerden met de welstand der leidende kringen van het Kerkgenootschap! Binnen en buiten 'het vak' heerste bittere armoede. En hoewel de geestelijkheid in de strijd tussen bezitter en bezitloze als zodanig geen eigen standpunt formuleerde, beschouwden de joodse proletariërs ook de rabbijnen en hun grote voorman Raw Dünner als hun vijanden. Wat begreep die laatste geleerde van de voedingsbodem, die het socialisme kon zijn voor nieuwe levensidealen; wat voelde hij aan van de aantrekkingskracht die Marx uitoefende op de duizenden, die bij Mozes niet veel meer konden vinden.

In een predikatie, gehouden in 1902, sprak de Opperrabbin over de klachten, die gemeenteleden tegenover hem uitten. 'De geestelijkheid (meende een dergelijke bezoeker) kon door woord en geschrift de verdwaalde broeders tot den goeden weg terug brengen. Door woord en geschrift? wierp ik hem tegen; maar de taal, die de *misleiden* verstaan, kan het jodendom niet spreken. Het is niet in staat en kan zich niet verwaardigen, zóó laag te dalen, dat het de taal der volksmennisers in den mond voert. Slechts de betoogtrant van *dezen* kunnen de opgehitsten en opgezweepten begrijpen. *Hun vorming, hun omgang*, de kring van gedachten, waarin *zij* leven, maakt hen ongeschikt, een logischen gedachtengang te volgen.' Hij, 'die het waagde, den veroveringstocht van de omwentelingsmannen door de geestelijke wapens van het jodendom te willen stuiten, zou dan niet alleen zijn pogingen verijdeld zien, maar ook de meest kwetsende aanranding van zijn persoon zich moeten laten welgevalen, en wat veel erger is, de godslasterlijke beschimping van het jodendom.' 'Het jodendom echter, dat reeds tweeduizend jaren vooraf in de periode, waarin de Griekse wijsheid bloeide, telkens den minachtenden roep vernam, dat het verouderd, versleten

DEGENERERENDE GEMEENSCHAP

was, welke belediging later bij elke verandering, die het mensdom onderging, opnieuw herhaald werd, heeft nimmer iets van zijn oorspronkelijke jeugdige kracht en sterkte verloren.' 'Wij mogen met gerustheid de ontwikkeling dezer nieuwe schepping (het socialisme) tegemoet zien.'

Wat moesten bewust denkende en handelende revolutionairen aanvangen met zulke preken die werden uitgesproken tezelfdertijd dat elders in de stad A. S. de Levita, Henri Polak, de rebbe der diamantbewerkers, toevoegde: 'Gij zijt onze Mozes, die het water slaat uit de rots . . .'

Tussen de burgerlijke potverteeders aan de ene en de felle rode arbeiders aan de andere kant was de uit vroegere eeuwen vermaarde Kehilla van Amsterdam al vermorzeld, vóórdat de horden uit het Oosten de finale zouden inluiden.

HOGE HOEDEN - LAGE STANDAARDEN

Om de magere jaren te verstaan zullen wij thans de aandacht van de lezer moeten richten op de joodse geestelijkheid, de rabbijnen, zoals de buitenwereld hen kent.

Wie Knapperts *Godsdienstig Nederland* (1928) ter hand neemt kan op globale wijze worden geïnformeerd over hun opleiding die sedert jaar en dag geschiedde aan het *Nederlands Israëlietisch Seminarium* aan de Rapenburgerstraat te Amsterdam, ontstaan uit het in 1740 door R. Arjé Löb gestichte Beth Hammidrasj Etz Chajim ter instandhouding der Thora-studiën, in 1835 gereorganiseerd, terwijl de tegenwoordige verordening in 1874 werd vastgesteld en 21 juni 1925 haar laatst (Knappert) bekende wijziging onderging. 'Van studiehuis werd het een instelling ter opleiding van rabbijnen en godsdienstonderwijzers, langzamerhand een theologische en klassieke H.O. inrichting. Eigenlijk kent het jodendom, zoomin als den sacramenten uitdeelenden priester, het onderscheid tusschen geestelijken en leeken noch in plichten noch in kennis. Ook na de reorganisatie van 1835 zagen de leeraren in hun leerlingen toch geen a.s. geestelijken en nog heden willen velen het Seminarium hervormen tot een school van algemeen hooger joodsch weten, centrum van kennis en bezieling. Belangrijk vraagstuk, waarover wij echter volstrekt onbevoegd zijn te oordeelen.'

Dat laatste moge waar zijn, Knapperts bondige formuleringen treffen de problematiek van de rabbijnenschool in de roos. Want waar ging het om, *na de emancipatie*. Om dit simpele vraagstuk:

Wat men verder wel moest aanvangen met een nationaal-religieuze cultuur, die het gehele (ook 'maatschappelijke') leven van de jood omvatte en die nu werd teruggedrongen naar het beëngd domein van een

*kerk*genootschap. Waarin men al spoedig rabbijnen behoefde, mannetjes met toga en bef op een kansel, zoals dominees. Nederland heeft in de jaren dertig zelfs een Opperrabbijn gekend, die aan paarse ambtskledij dacht en misschien wel droomde van een Israëlietische bischopsstaf.

Aanvankelijk wist men zich hier geen raad met de zich snel wijzigende verhoudingen. Tot 1862 bleef in deze lage landen een wankel evenwicht bewaard tussen een zich snel saeculariserend jodendom en een maatschappij, die meer en meer de mens ging opeisen. Jood in de synagoge, mens in de wereld, werd ook hier het adagium van een burgerlijke bovenlaag die Thorbecke en Thora in een of andere synthese probeerde samen te brengen. En die daarvoor begrip opeiste van een leiding, die duidelijke blijken moest geven niet afkerig te zijn van 'geven en nemen'. Als men *de top* maar in handen kon houden; van de massa der proletaren trok men zich toen en later niets aan.

Een eigenaardige samenloop van omstandigheden leidde ertoe, dat in 1862 de teugels van het Nederlandse jodendom in handen kwamen van de in 1837 te Krakau geboren J. H. Dünner, een geleerde, starre en toch wel principiële man, die jammer genoeg gespeend was en bleef van ieder inzicht in de juist na 1860 snel veranderende sociale en geestelijke structuur van dit land en bovenal van de hoofdstad, waar hij sinds 1874 tevens als Opperrabbijn werkzaam was.

Door zijn daar straks overal in den lande als Opperrabbijnen optredende leerlingen op de handen gedragen, werd Dünner (die het Seminarium grondig reorganiseerde) *de* leider bij uitstek, die (zo zagen en *zien* het velen nog) het Nederlandse jodendom in de vorige eeuw bovenal had behoed voor de 'reform', de verzamelnaam der Dünnerianen voor alle joods-vrijzinnige stromingen, die (zoals zij vaag plachten te formuleren) niet stonden op de basis van Thora en Traditie. Dat van de tienduizenden Nederlandse joden er omstreeks 1900 nog slechts luttele honderdtallen!! op dit laatste standpunt heetten te staan en dat van de overgrote rest reeds lang een aanzienlijk deel het zinkende schip had verlaten - niemand van de leidende figuren, die zich daarover werkelijk het hoofd brak. 'Dünner had het Nederlandse jodendom gered', bleef de slogan en wie daaraan tornde werd genadeloos weggewerkt. Pardon wurde nicht gegeben. Voorbeelden liggen voor het grijpen. 'De grote meester', zoals zijn leerlingen hem noemden, bleef na zijn

Bulletin.

De Permanente Commissie tot de algemeene zaken van het Nederlandsch Israëlitisch Kerkgenootschap heeft het gewaagd tot den Amsterdamschen Kerkeraad het verzoek te richten om **den WelEerw. Heer WIJNKOOP als Rabbijn** der Amsterdamsche Hoofdsynagoge [na meer dan **dertig dienstjaren**] te **ONTSLAAN**.

A.s. Donderdagavond zal de Kerkeraad hierover beraadslagen.

Gemeenteleden ziet toe dat uwkerkelijke vertegenwoordigers het gemeentebelang stellen boven persoonlijke vijandschap.

Waakt tegen den ondergang der Gemeente!!

Eenige Gemeenteleden.

Dr. Dünners eigen methoden om tegenstanders uit te schakelen werden het eerst toegepast op de uiterst begaafde en beminnelijke rabbijn Joseph David Wijnkoop, de vader van de latere communistenleider. Het pamflet spreekt duidelijke taal!

dood 'de grote meester'. Ook voor dezulken, die helemaal niet op de basis stonden van Thora en Traditie.

De lege en loze Van der Palm-lyriek, die in 1937 bij Dünners honderdste geboortedag op de kleinburgerlijke vensterbank van het Nederlandse jodendom werd uitgesteld, tart iedere beschrijving. Voorop ging als steeds het *Nieuw Israëlietisch Weekblad* (tot 1940 even critiekloos Dünneriaans en *daarbij*: anti-zionistisch als na 1945 zionistisch). Met als journalistieke uitschieter het bewogen woord van de allerminst traditioneel levende (en begraven) latere voorzitter van De Joodsche Raad (toendertijd voorzitter van de joodse gemeente Amsterdam) Abraham Asscher, die schreef:

'EEN WOORD VAN EERBIEDIGE HULDE

Aan het verzoek der redactie, om ter gelegenheid der herdenking van den 100sten geboortedag van Dr. Dünner z.g. eenige woorden in dit blad te schrijven, wil ik gaarne voldoen, zij het ook met eenige reserve. Het lijkt mij n.l. ondoenlijk, de beteekenis van een figuur als wijlen Dr. Dünner in dit bestek ook maar eenigszins te benaderen. Daarvoor was hij èn als geleerde, èn als geestelijk leider, een te markante persoonlijkheid. Ik moge dus voor heden volstaan met een woord van dankbare en eerbiedige hulde aan de nagedachtenis van een man, wiens beteekenis en werkingssfeer verre is uitgegaan boven deze gemeente en dit ressort alleen, en wiens invloed op het geheele Nederl. jodendom zegenrijk heeft gewerkt - en moet mij te meer beperking opleggen, omdat ik binnen enkele dagen gelegenheid hoop te hebben tot een bredere uiteenzetting van hetgeen hij voor ons heeft beteekend.

Overigens zijn voor mij aan dezen merkwaardigen man herinneringen van zeer persoonlijken aard verbonden. Het was Dr. Dünner, die mij kort voor zijn dood op hartelijke, gemoedelijke wijze aanspoorde, mijn belangstelling voor deze gemeente en haar bestuur te toonen, een aansporing, die zeker op mijn verder leven van grooten invloed is geweest.

Het moge aan bevoegden overgelaten zijn, de beteekenis van Dr. Dünner als geleerde in het juiste licht te plaatsen.

A. Asscher.'

Met wijlen A. Asscher laten ook wij het anderen over Dünners bete-

kenis als Talmudist te schetsen. Bijna 60 jaar na zijn dood wacht de Meester overigens nog steeds op een biografie, die door geen van zijn leerlingen (ook door L. Wagenaar niet) ooit zelfs maar is overwogen. Een probleem apart, dat laatste, dat nadere bestudering evenzeer zou verlangen en dat nauw samenhangt met de legende van een man, die van zichzelf al een legende maakte en die misschien beter maar legende moet blijven.

Dünner als reorganisator van de rabbijnenschool vormt echter een reëel chapiter, dat in dit boek moge zijn toegespitst op de eisen, die hij aan zijn leerlingen stelde. Het kwam simpel geformuleerd hierop neer, dat een joods geestelijke niet alleen kennis moest verwerven op joods-‘theologisch’ gebied, doch daarnaast (om zich te kunnen handhaven in en tegenover de maatschappij) academisch moest zijn gevormd. Waaronder dan door de in Duitsland gevormde rector vooral werd verstaan klassiek-filologisch, naar oude snit. Zoals de meester zelve. ‘Herr Doktors mit a brilletje uf’, hoonde de uit de oude school stammende, in mystiek verankerde, Friese Raw Dusnus, die in de nieuwe rector een nieuwlichter wenste te zien.

Maar omdat in het Nederland van Cobet een doctoraat in de klassieken toch wel wat veel eiste en een degelijke rabbijnse studie evenmin een sinecure was, daalde Dünner in het ‘profane’ terstond af tot de minimale eis van een candidaatsexamen in de klassieken (later gemoduleerd tot een keuze tussen het candidaats klassieken, het candidaats semitische letteren en een doctoraal geschiedenis met als hoofdvak oude geschiedenis). Geen ‘Herr Doktors’ dus, maar toch mensen die hun weetje wisten en die daar straks in woord en geschrift het jodendom vooral naar buiten konden verdedigen. Zoals L. Wagenaar en Tobias Tal ook deden in hun thans vergeten polemieken met Professor Oort, die zelfs Multatuli niet onberoerd lieten.

Dat zulke apologetische polemieken lijnrecht moesten voortkomen uit joodse minderwaardigheidscomplexen, dat - breder gezien - Dünners synthetische rabbijnen (50% talmudist - 50% academicus) typische vertegenwoordigers moesten worden van een jodendom, dat op twee stoelen wilde zitten, is Dünner (die eigenlijk nooit iets van de Nederlandse mentaliteit heeft aangevoeld) nimmer duidelijk geworden.

Dat eerste decennium na 1862 (eigenlijk tot 1874) had nog wel iets

van een imponerend, nieuw begin. Er waren begaafde leerlingen, opgeleid door een geleerd man, die in het Oosten was groot geworden en tot man was gerijpt aan Duitse universiteiten. Maar al spoedig demonstreerde de toetsing aan de Nederlandse verhoudingen, dat er een rabbijnen-type was ontstaan, dat in de grote joodse wereld niet voor vol werd aangezien. Rabbaniem, min of meer technisch geschoold op het gecompliceerde gebied der rabbijnse wetenschappen, maar die (ondanks hun goed gecultiveerde baardjes) door de orthodoxie van Oost-Europa en zelfs Duitsland werden gewantrouwd. Westerse rabbijnen, 'jekkes', die wel orthodox heetten en terecht - maar toch, maar toch. Die Nederlands spraken en schreven à la Van der Palm, maar geen woord jiddisj (om dan maar te zwijgen van modern-Hebreeuws, dat zij tot na 1945 belachelijk maakten . . .).

Op het Seminarium gold tot in mijn dagen het gebruik van een jiddisj woord als taboe. De Talmud, de commentatoren, heel die grote Hebreeuwse literatuur moest zo worden vertaald 'dat een denkbeeldige goi die aanwezig was het zou kunnen begrijpen . . .' Dünner, de jongen uit het Oostjoodse milieu sloot de oren van zijn leerlingen voor het jiddisj der diaspora. Hij isoleerde ze en daarmee het gehele Nederlandse jodendom. Zijn leerling Wagenaar die na 1918 het bloedeloze Seminarium mocht leiden en die ik zelf van 1926 tot 1930 (tot in de tweede rabbijnenklas) als rector en docent heb meegemaakt, was het type van een Nederlands-Israëlietische geestelijke, anti-zionist, orangist, in zijn soort: humanist, apologeet, en wat men maar verder wil. Voor *alles* geschikt, maar vooral als ongevaarlijke woordvoerder des jodendoms naar buiten. Ten behoeve van *Vivat's Geïllustreerde Encyclopaedie* verzorgde hij het obligate Israëlietische gedeelte, dat aan het eind tussen Amsterdam en Jeruzalem nooit gevaar loopt te slippen.

'Het vaderland. De plichten van trouw aan en deelname in de belangen van het vaderland, door den profeet Jeremia zijn tijdgenooten bij hun eerste intrede in de periode der ballingschap voorgehouden (Jer. 29, 1-7) bleven steeds den grondtoon van Israëls eerbiedig, liefhebberend en ordelievend gedrag tegenover de overheid des lands uitmaken. 'De Godheid liet Israël bij hun eerste ballingschap zweren, dat zij nimmer tegen de regeeringen in opstand zouden komen.' (Baba Kamma 113a).

J. H. DÜNNER

DENKSCHREIBEN

ÜBER DIE

REORGANISIRUNG

DES

Niederl. Israelitischen Seminars

IN

AMSTERDAM

vom 29. Januar 1862.

Herdruk van het befaamde 'Denkschreiben', waarin Dünner de richtlijnen aangaf, waarlangs de reorganisatie van het Ned. Isr. Seminarium zich zou moeten voltrekken.

‘Alle rechtsinstellingen van den staat hebben voor den Israëliet onbepaalde geldigheid’ (ald.). ‘Ontduiking der staatslasten is diefstal’ (ald.). ‘Bid voor het welzijn der regeering; want waar geen gezag is, daar verslindt de een den ander’ (Aboth 3, 2). Van algemene bekendheid is het verheven gebed voor vorst en overheid, in de Joodsche liturgie opgenomen, en dat in zeer vele synagogen bij geopende Arke uitgesproken wordt. Bij het aanschouwen van den vorst of vorstin des lands is den Israëliet voorgeschreven de lofzegging uit te spreken: ‘Geloof Gij, Eeuwige, Koning der wereld, die van Uwe heerlijkheid aan stervelingen hebt medegedeeld.’

Naast deze echt vaderlandslievende gevoelens koestert de oprecht godvruchtige Israëliet het idiëele geloof in de toekomstige volmaking van Israël en de menschheid op den bodem van Tzion, het geheiligde land. Getrouw aan den eed, eenmaal aan Babel's stroomen gezworen: ‘als ik U Jeruzalem vergeet, begeve mij mijne rechterhand!’ (Ps. 137, 5) gedenkt hij steeds het heilige land, ook bij zijn ‘hoogste vreugde’ (ald. vs. 6). De arme bewoners van dat eens zoo gezegende land ondersteunt hij nog heden gaarne mildelijk. Zijn beden in huis en synagoge zijn vervuld van het vurig begeeren naar de groote toekomst der volmaking op Tzion's bodem. Alle instellingen, die aan de dagen van den heiligen dienst te Jeruzalem herinneren, als: de priesterwetten, de zegening der gemeente door de priesters, de viering der nationale rouwdagen, ze zijn hem dubbel dierbaar om der herinnering aan Tzion, die zich er aan hecht. Getrouw beoefent hij de wetten en voorschriften, wier toepassing na Palestina's politieken val verdwenen is, als: die omtrent den tempeldienst, omtrent rein en onrein, omtrent de gewijde gaven aan priesters en levieten enz.; evenzoo die van het Joodsche civiel- en strafrecht, ofschoon deze in zijn omgeving niet tot geldigheid komen. Zijn innig, heilig Godsvertrouwen zegt hem immers: niets van dat alles is verloren. Tzion herleeft weder! Ja, vele vromen zochten en zoeken nog steeds ten koste der duurste offers de gelegenheid, Jeruzalem nog eenmaal te zien, de schamele resten van Israëls luister te kussen en op de heilige plaatsen zelf voor hare wederverheffing te smeeken.

Maar wie het grootsche ideaal kent en begrijpt, hij zal inzien, dat daarmede niets hoegenaamd aan de reinste en innigste vaderlandslievende gevoelens van Israël te kort gedaan wordt. Hoe grooter het ideaal voor de toekomst, des te inniger de liefde en deelname voor de

nationale instellingen, die van God gegeven zijn, om tot de bereiking van dat ideaal mede te arbeiden. Tsjion te eeren en het vaderland te beminnen, ziedaar twee gedachten, die in hecht, innig verbond den tweevoudigen idëelen schat van ieder oprecht Joodsch gemoed vormen.'

Dat dus was tot 1940 naar binnen en vooral naar buiten de cerebrale leiding.

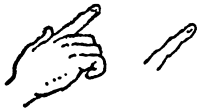
En what about the rest? De massa, of wat daarvan was overgebleven. Het Seminarium had ook daarvoor gezorgd. Zij leidde op - tot na 1940 zelfs - voor de drie rangen van godsdienstonderwijzer, waarvan de derde, de laagste het populairst was en bleef. In mijn boek over Jacob Israël de Haan heb ik het beeld van de 'gazzen aan de sloot' getekend, te midden van een joods milieu dat tot nadenken moge stemmen. Dat van de typisch Amsterdamse godsdienstonderwijzer zal worden geschilderd in een nieuw boek over de dichter Herman van den Bergh, wiens vader dit boeiende ambt vervulde, op een van die waarlijk afschuwelijke godsdienstscholen van Amsterdam, die ik - zelfs nog als godsdienstonderwijzer - heb mogen leren kennen.

Het godsdienstonderwijs, dat sedert de emancipatie de plaats moest innemen van wat eenmaal klassiek de 'chinoeg' had geheten (d.w.z. het inwijden van het joodse kind in de nationaal-religieuze cultuur van zijn volk), was sedert het midden der vorige eeuw steeds meer teruggedrongen naar een minimale structuur, die joods gezien tenslotte niets meer voorstelde. De talloze rapporten tussen 1862 en 1938 laten doorschemeren, dat het altijd nog slechter kon. De reorganisatie van het Nederlands Israëlietisch Seminarium van 1862 mocht dan het Nederlandse jodendom aan de top schijnbaar hebben gered, in de ruimen van het zinkende schip vierden de ratten de heksensabbat van de ondergang.

Wie verlangde nog joods onderwijs voor zijn kinderen van die duizenden proletariërs uit het verziekte getto. De liberale burgers lieten al lang verstek gaan. Omstreeks 1938 stonden in Amsterdam - een stad van toendertijd 70 à 80.000 joden! - 1600 kinderen, nominaal, bij de godsdienstscholen ingeschreven. Het aantal dat de scholen bezocht was nog veel lager. *Dat* was het resultaat van een ontwikkeling, die sinds de negentiende eeuw had doorgezet. En die - aan de historische

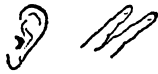

א

יוסף - מָה אֵלֶּה ?

בנימין - זֹאת אֶצְבֵּעַ וְזֹאת יָד .

הנה שְׁנַיִם אֶצְבָּעוֹת וְאַיִן אַחַת .

הנה עֵינַי אַחַת וְשָׁלֹשׁ אֶצְבָּעוֹת .

זֹאת אֶצְבֵּעַ אַחַת וְאַלֶּה שְׁלֹשׁ אֶצְבָּעוֹת .

יוסף - וּמָה אֵלֶּה ?

בנימין - אֵלֶּה אַרְבַּע אֶצְבָּעוֹת .

יוסף - וְאַלֶּה ?

בנימין - אֵלֶּה חֲמִישׁ אֶצְבָּעוֹת .

יוסף - כַּמָּה אֶצְבָּעוֹת בְּיָד ?

בנימין - בְּיָד חֲמִישׁ אֶצְבָּעוֹת . הנה אֶצְבֵּעַ אַחַת

הנה שְׁתַּיִם , שְׁלֹשׁ אַרְבַּע , חֲמִישׁ אֶצְבָּעוֹת .

HA-MÉLIETS

LEERBOEK

VOOR HET

Hebreeuws op de Lagere School

DOOR

G. G. KLEERKOOPER

MET TEEKENINGEN VAN L. PINKHOF

TWEEDE DEELTJE

TWEEDE DRUK

AMSTERDAM — A. T. KLEEREKOPER — 1941

*Titelpagina van een der weinige goede leermiddelen uit de jaren voor de oorlog.
Curieus dat deze tweede druk nog in 1941 verscheen.*

feiten getoetst - bovendien laat zien hoe onvoorstelbaar laag het niveau van dit onderwijs wel was, in aanpak, structuur, didactische en paedagogische gerichtheid. Wie kwam er nog op 'het Joden'? Wie gaf daar nog onderricht? En wat hield dat laatste in?

Over de scala van joodse waarden in dit uiterste westen moge het laatste woord nog niet zijn gezegd. Wat in het Amsterdam omstreeks 1938 nog godsdienstonderwijs heette, vormt in elk geval een aanfluiting voor ieder redelijk normbesef.

Enkele citaten uit het *Rapport van de Commissie uit het onderwijzend personeel, ingesteld door de Commissie voor onderwijs uit den Kerkeraad der Nederlandsch-Israëlietische Hoofdsynagoge te Amsterdam* anno 1938:

'Het aantal kinderen, dat onderwijs ontvangt, is te gering. Een groot gedeelte van de jeugd der Nederlandsch-Israëlietische Hoofdsynagoge ontvangt geheel geen onderwijs. Het aantal van hen bedraagt duizenden. Het verzuim is vaak schrikbarend groot. De meeste kinderen bezoeken niet langer dan drie jaar de school. Vijf en zeventig procent van de leerlingen verlaat de school vóór of in de vierde klasse. Om hogere klassen te formeeren is het vaak noodig, ook die kinderen te verplaatsen naar een hogere klasse, die wat kennis en aanleg betreft, daarin niet of nog niet thuis behooren. Doordat vele kinderen eerst op den leeftijd van tien, ja zelfs twaalf jaar de school voor het eerst bezoeken, is het vaak niet anders mogelijk dan in de eerste klasse kinderen van tien en twaalf bij die van zes en zeven jaar te plaatsen. Ook een niet-deskundige begrijpt, dat dit ernstig storend op orde en onderwijs werkt. Het programma, sinds vele jaren ongewijzigd, is niet meer in overeenstemming met de geheel veranderde omstandigheden. Voor zelfwerkzaamheid laat dit programma te weinig mogelijkheid. Dit is een der oorzaken, dat vele kinderen het onderwijs zeer ongaarne volgen en dit onderwijs niet bevruchtend op de joodsche kinderziel werkt. Leerboeken, die goede diensten kunnen bewijzen . . . worden niet ter beschikking gesteld.

De ouders staan in het algemeen niet gaarne toe, dat hun kinderen Zondagmiddag de joodsche school bezoeken, omdat deze middag hoe langer hoe meer voor uitgaan en vermaak bestemd wordt. Ook op Zondagmorgen is er veel schoolverzuim en onoplettendheid bij de les,

HOGHE HOEDEN / LAGE STANDAARDEN

omdat de kinderen Zaterdagavond dikwijls veel later dan andere avonden naar bed gaan. In het algemeen komt de joodsche school dikwijls in strijd met de orde in het gezin. In een der verslagen van den inspecteur van de joodsche godsdienstscholen klinkt de verzuchting: bij vele oud-leerlingen herkent men nauwelijks eenig spoor van den ernst van godsdienstige en zedelijke opvoeding. Het heeft den schijn alsof de bedoelden hoegenaamd niets van den invloed van het godsdienstonderwijs overgehouden hebben. Deze conclusie geldt eveneens voor de velen, die in hun jeugd particuliere lessen hebben ontvangen.'

Dit dus ontleend aan een officieel eigen rapport!

Er wàs iets met die lage standaarden - er wàs iets met die hoge hoeden. Van een jodendom thuis, dat vroeger echt joods onderwijs kon begeleiden, was helemaal geen sprake meer. Die steeds maar slinkende groep van orthodoxen (en het bescheiden aantal zionisten) even buiten beschouwing latende. Wie kwam er nog in sjoel om kaddiesj te zeggen voor zijn ouders. De 22ste druk van de 'zeven stuiverstefille' uit 1937 (het in Nederland sedert tientallen jaren gebruikte gebedenboek) kent op pagina 77 al het kaddiesj-gebed - het gebed voor gestorven ouders - in transcriptie!

Ik hoor en zie ze in gedachten nog wel eens, die soms academisch gevormde synagoge-bezoekers die het te kwaad kregen met het simpel voorlezen van een stukje Hebreeuws (zonder het overigens te begrijpen!). Een opdracht waartoe een intelligente niet-joodse leerling in de vijfde klas van een Haarlems gymnasium al na 2 intensieve lessen in staat mag worden geacht.

Het was joods gezien hier afgelopen vóórdat de moffen kwamen.

KADDIESJ-GEBED.

Jiskaddal w'-jiskaddasj sj'mei rabbo, b'-ngolemo die w'-ro gir-ngoeseih, w'-jamlieg malgoeseih, b'-gajjeigoun oew'-joumeigoun oew'-gajjei d'gol beis jisroo-eil, ba-ngàkolo oewizman koriew, w'imroe omijn;

J'-hei sj'-mei rabbo mewo^orag l'-ngoolam
oel'-ngoolemei ngoolemajjo

jisborag, w'-jisjtabbach, w'-jispo-ar, w'-jisroumam, w'jisnassei w'jishaddar, w'jisngallee, w'jishallal, sj'mei d'koedsjo b'rieg hoe, l'ng^eilo (oel'ng^eilo) min kol birgoso, w'sjieroso, toesjb'choso, w'negmoso, da-àmiron b'ngolemo; w'imroe omijn.

*) J'hei sj'lomo rabbo min sj'majjo w'chajjiem ngoleinoe w'ngal kol jisro-eil w'imroe omijn.

ngouseeh sjoloum bimroumow hoe ja-ngàseeh sjoloum ngoleinoe w'ngal kol jisro-eil w'imroe omijn.

*) Bij kaddiesj na het leeren (kaddiesj d'rabbonon) wordt vóór „J'hei” het volgende eerst gezegd:

ngal jisro-eil, w'ngal rabbonon, w'ngal talmideihoun, w'ngal kol talmiedei salmiedeihoun, w'ngal kol mon die ngoskien b'-ourajso, die w'-asroo hoodein, w'die b'gol àsar, wa-àsar; j'hei l'-houn, sj'lomo rabbo, chinno, w'chisdo, w'raachàmien, w'chajjiem, àriegien, oem'-zouno r'-wiecho, oefoerkono, min kòdom àwoehoun die wisjmajjo, w'imroe omijn.

Het getranscribeerde kaddiesj-gebed voor overleden ouders

ועָקָה יִגְדֹל־נָא כַּח אֲדָנִי בְּאֲשֶׁר דִּבְרַתָּ לְאִמּוֹ :
זְכֹר רַחֲמֶיךָ יְיָ וְחַסְדֶיךָ כִּי מַעֲלִים הָמָּה :

Voorlezer :

יִתְגַּדֵּל וְיִתְקַדֵּשׁ שְׁמֵהּ רַבָּא בְּעֵלְמָא דִּי־בְרָא כְרַעוּתֵיהּ
וְיִמְלִיךְ מַלְכוּתֵיהּ בְּחַיִּיכוּן וּבְיוֹמִיכוּן, וּבְחַיֵּי דְכָל
בֵּית יִשְׂרָאֵל, בְּעַגְלָא וּבְזֶמֶן קָרִיב * וְאִמְרוּ אָמֵן * יְהִיא
שְׁמֵהּ רַבָּא מְבָרְךְ לְעֵלְמָא וְלְעֵלְמֵי עֵלְמֵיָא יִתְבְּרַךְ *
וְיִשְׁתַּבַּח וְיִתְפָּאֵר וְיִתְרוֹמֵם וְיִתְנַשֵּׂא וְיִתְהַדָּר וְיִתְעַלֶּה
וְיִתְהַלָּל שְׁמֵהּ דְקוּדְשָׁא בְרִיךְ הוּא * לְעֵלְמָא

(ולעלא (Van Rousj Hasjonoh tot einde Jom Kippoer wordt bijgevoegd

מִן כָּל בְּרַכְוָא וְשִׁירָתָא, תְּשַׁבְּחָתָא וְנַחֲמָתָא, דְאִמְרוּן
בְּעֵלְמָא וְאִמְרוּ אָמֵן * : Gem. קָבַל בְּרַחֲמִים וּבְרַצוֹן אֶת תְּפִלָּתֵנוּ :
תִּתְקַבַּל צְלוֹתֵהוּן וּבְעוּתֵהוּן דְכָל יִשְׂרָאֵל, קְדָם אַבּוּהוּן דִּי
בְּשַׁמְיָא, וְאִמְרוּ אָמֵן * : Gem. יְהִי שֵׁם יְיָ מְבָרְךְ מִעַתָּה וְעַד עוֹלָם :
יְהִיא שְׁלָמָא רַבָּא מִן־שַׁמְיָא, וְחַיִּים עֲלֵינוּ וְעַל־כָּל־
יִשְׂרָאֵל וְאִמְרוּ אָמֵן * : Gem. עוֹרֵי מַעַם יְיָ עֲשֵׂה שְׁמִים וְאָרְצֵן :
עֲשֵׂה שְׁלוֹם בְּמְרוֹמָיו הוּא יַעֲשֵׂה שְׁלוֹם עֲלֵינוּ וְעַל כָּל
יִשְׂרָאֵל וְאִמְרוּ אָמֵן :

*) Bij *Kaddiesj* na het leeren, wordt vóór יְהִיא het volgende bijgevoegd.

עַל יִשְׂרָאֵל וְעַל רַבָּנָן וְעַל תַּלְמִידֵיהוֹן וְעַל כָּל־תַּלְמִידֵי תַלְמִידֵיהוֹן
וְעַל כָּל מִן דְּעֲשֻׁקִין בְּאוֹרֵיתָא, דִּי בְאַתְרָא הָדָן וְדִי בְכָל אֶתְר
וְאַתְר, יְהִיא לְהוֹן (וּלְכוּן) שְׁלָמָא רַבָּא, תְּנָא וְחַסְדָּא וְרַחֲמִין, וְחַיִּין
אֲרִיכִין, וּמוֹזָנָא רְוִיחָא, וּפּוֹרְקָנָא מִן קְדָם אַבּוּהוּן דִּי בְשַׁמְיָא
וְאִמְרוּ אָמֵן : יְהִיא שְׁלָמָה

PARADE DER PARNASSIJS

Als de beoefenaren van de contemporaine joodse geschiedenis in Nederland zich veelal gulzig werpen op de meest recente hoofdstukken uit deze historie dan vallen er in de regel harde woorden over *De Joodse Raad* en hun beide intussen gestorven voorzitters: Abraham Asscher en Professor David Cohen. Niemand van zulke historici heeft zich ooit de vraag gesteld, hoe het toch kwam, dat juist deze beiden (een diamantman en een hoogleraar in de oude geschiedenis) de leiding in handen kregen toen de Duitsers zeer duidelijke plannen koesterden ten aanzien van de Entjudung der lage landen. En toch is alleen deze vraag essentieel, als het tenminste gaat om wetenschappelijke analyse van het Nederlandse jodendom. Waarvan onze bezetters in 1941 helaas meer aanvoelden dan menige publicist na de bevrijding. De Joodse Raad van Amsterdam vormde het tragische, maar logische eindpunt van een evolutie, die wij onder de titel 'parade der parnassijns' thans de revue laten passeren.

Parade = uiterlijk vertoon, ijdel vertoon. *Parnassijns* = Israëlitische kerkmeesters, aldus *Van Dale*, die er aan toevoegt: hij ziet er uit als een parnas, hij ziet er welgedaan uit.

Met welke lexicografische wijsheden we al dichter bij huis zijn dan we konden verwachten. Want het Nederlandse jodendom beschikte over een leidinggevend-organiserend apparaat, dat er minstens zo vreemd uitzag als de ons bekende rabbinale top. En waarvan de wortels al evenzeer teruggaan tot die liberale negentiende eeuw, die in feite - wat Neerlands jodendom betreft - zelfs de bezetting schijnt te hebben overleefd.

Joods-'kerkelijke' instituten waren sedert de emancipatie in handen gebleven van een burgerlijke regenten-kliek, die - hoezeer zelf volstrekt los van iedere band met 'thora en traditie' - op brutale wijze de 'ortho-

doxe' gemeenschap als zodanig naar buiten vertegenwoordigde. Die gemeente *moest orthodox* zijn - of niet zijn, aldus ongeveer de befaamde A. C. Wertheim, wiens woorden op dit stuk nóg doorklinken in het joodse Amsterdam na 1945! Waarom Wertheim zo sprak blijft een probleem, dat hier niet uitvoerig uit de doeken kan worden gedaan. Ons treft de innerlijke gespletenheid van zulke joden, tot wie toch ergens de evidente onwaarachtigheid even duidelijk moet hebben gesproken als tot de rabbijnen, die - Dünner inclusief - niet moede werden de verdiensten van zulke figuren te verheerlijken.

De eigentijdse socialistische visie op zulke praktijken lijkt sedert het eind der vorige eeuw niet zonder grond. Voor parnassijns (en soms zelfs voor rabbijnen!!) was het een rustig gevoel, dat de buitenwereld de indruk zou behouden, dat de joodse gemeenschap (i.c. de proletariërs) godsdienstig gebleven was en dus maatschappelijk ongevaarlijk. Te eerder gold dit in een periode toen het burgerlijke antisemitisme (dat mannen als A. C. heel goed aanvoelden) 'Jodendom en rode revolutie' evenzeer aan elkander koppelde als het socialistische antisemitisme dat deed met 'jodendom en kapitalisme'.

De marxist Joppe Loopuit formuleert zijn opvattingen aldus:

'Zoo vindt de moderne Joodse bourgeois, dat de *ritus*-vormen van den Joodschen Godsdienst voor *hem* niet bestaan, maar dat deze daarom niet minder moeten blijven voor den 'minderen' man. Voor zich zelf wil hij vrij zijn, maar bijvoorbeeld de Rabbijnen, de Joodsche geestelijken, moeten zoo streng mogelijk zich aan den ritus enz. houden. De koetsier moet nuchter blijven.'

En Dr. Dünner formuleert in een van de zouteloze *Verslagen van de Schoolinspectiën* (1903) als volgt:

'De aangename gewaarwording bij den afloop der inspectiën werd echter ook dezen keer verdrongen door een zorgwekkende en veront- rustende gedachte, opgestegen bij den toetsenden blik op het godsdienstige en zedelijke gehalte van vele jongelingen en mannen, ook meisjes en vrouwen, die als kinderen aan onze scholen bedoelde goede godsdienstige vorming genoten hebben. Immers dikwijls herkent men nauwelijks eenig spoor van den ernst van godsdienstige en zedelijke opvoeding bij velen hunner. Het heeft den schijn alsof de bedoelden

PARADE DER PARNASSIJS

hoegenaamd niets van den invloed van het godsdienstonderwijs overgehouden hebben. Welk nut nu, deze pijnlijke vraag dringt zich op, leveren al de inspanningen op, die der gemeente zoowel, wat de financiële zijde betreft, als die der school?

Het is waar, ook voorheen in den ouden goeden tijd was het geen buitengewoon zeldzaam verschijnsel, dat kinderen, die in hun jeugd een innige, degelijke godsdienstige opvoeding genoten hadden, later den godsdienst hunner vadersen den rug toegekeerd, de overlevering hunner ouders vaarwel gezegd hebben. - Maar deze afwijking werd toen alleen aangetroffen bij hen, die in den loop der jaren eene aanzienlijke positie in de maatschappij verkregen hadden. Het waren in den regel personen, die eene geleerde loopbaan gekozen hadden, waarin zij kennis maakten met begrippen en denkbeelden strijdig met die van het jodendom, of zij die door geluk of ondernemingsgeest zich rijkdommen verworven hadden en daardoor met kringen in aanraking gekomen waren, waarin de stipte inachtneming van onze Godsdienstwetten en voorschriften hun moeilijk viel. Tegenwoordig echter breekt men met het godsdienstige verleden zonder eenige dringende oorzaak, onderdrukt men de godsdienstige herinnering uit het ouderlijk huis en de school ook onder behoefte omstandigheden, ziet men in weerwil van groote onwetendheid met roekeloosheid neder op de lessen en vermaningen, die men op de school ontvangen heeft.'

Hier is - zo dienen wij ons wel te realiseren - de Opperrabbijn aan het woord! Dat iemand het jodendom kon verlaten omdat hij een hoge positie in de maatschappij kon bereiken, dan wel uit intellectuele overwegingen voorzover het geleerden betreft, dat kan Dr. Dünner hem vergeven. Maar stel U voor: tegenwoordig permitteren socialistische proletariërs zich hetzelfde.

Ziehier de ideologische achtergrond van een joodse groep, die in 1940 al een eeuw op weg was naar een geestelijke liquidatie, die slechts de instituten in stand had gehouden. Mét hun archeologische namen. Een soort onderontwikkelde kolonie, met ambtenaren in stoffige kantoorjassen en kale kaartsystemen, die bij voorkeur in actie kwamen als er aan de 'Thesaurie' moest worden betaald. Als bijvoorbeeld kinderen van niet ingeschrevenen 'choepa' [joods-kerkelijk huwelijk] wilden hebben en de gemeente exorbitante, financiële eisen stelde, die soms

tot schandalen leidden. Geen geld, geen liefde. En dan die statige verslagen in een kanselarijtaal, die tenminste nog in staat was grapjes te doen ontstaan over de alomtegenwoordige secretaris Dr. D. M. Sluys, die men een Nederlandse vertaling van zijn jaarverslagen wilde aanbieden.

Alles uit 1600 bestond nog - behalve het jodendom. De oude 'kabronemchewre' heette 'doodgraverscollege' - de 'lewaje' was tot 'lijkstaatsie' uitgebot ('bureau voor lijkstaatsien') - het 'metaheirhuis' werd 'reinigingshuis' - de aloude 'balboos' (voor wie in het Nederlandse 'bolleboos' nog een grote toekomst is weggelegd) 'geïmmatriculeerd lid' - . . .

Waar haalden ze het allemaal vandaan, de parnassijs, die misschien alleen nog op Grote Verzoending in de synagoge kwamen. Die paar gemeentelijke synagogen van Amsterdam, met zijn 70 à 80.000 joden! Nu geen romantische verhaaltjes maar naakte cijfers, ontleend aan het *Verslag van den toestand der Nederlandsch-Israëlietische Hoofdsynagoge te Amsterdam over het jaar 1935*.

SYNAGOGEN

[1e] Groot Synagoge met 398 mannezitplaatsen, waarvan 242 het eigendom der Gemeente zijn en 300 vrouwenzitplaatsen, waarvan 130 de gemeente in eigendom toebehooren.

[2e] Nieuwe Synagoge met 507 mannezitplaatsen en 150 vrouwenzitplaatsen, terwijl de mannengaanderij nog bevat 108 zitplaatsen.

[3e] Synagoge-Jacob Obrechtplein met 340 mannezitplaatsen en 140 vrouwenzitplaatsen.

[4e] Synagoge-Linnaeusstraat met 324 mannezitplaatsen en 114 vrouwenzitplaatsen.

[5e] Uilenburgerstraat-Synagoge met 398 mannezitplaatsen en 72 vrouwenzitplaatsen.

[6e] Lange Houtstraat-Synagoge met 181 mannezitplaatsen en 18 vrouwenzitplaatsen (in gebruik bij het Doodgraverscollege).

[7e] Rapenburgerstraat-Synagoge met 115 mannezitplaatsen en 30 vrouwenzitplaatsen.

[8e] Derde Synagoge met 160 mannezitplaatsen (in gebruik als Hulp-Synagoge).

In den aanvang van 1930 bezochten Miss Lily Montagu en Rabbijn Dr. Mattuck van de Liberal Jewish Synagogue te Londen ons land.

Zij deden dit op verzoek van enkelen, die gaarne op de hoogte wilden komen van de Joodsche Reform-Beweging, welke in Engeland, het continent van Europa en Amerika blijkbaar aan velen godsdienstige en geestelijke bevrediging schenkt. Nadien bleef de behoefte bestaan om verder te onderzoeken in hoeverre deze beweging ook in Nederland ingang zou kunnen vinden bij hen, die voor zich zelf en bij de opvoeding hunner kinderen behoefte hebben aan joodsch godsdienstig en geestelijk leven, dat in overeenstemming is met hun levensopvatting en gevoelens. De Wereld Unie van het liberaal jodendom, waarbij groepen uit verschillende landen zijn aangesloten, bood met groote bereidwilligheid haar hulp hierbij aan. Als gevolg hiervan vertoefte thans in Nederland een der jonge geestelijken van de liberale joodsche beweging, die zich tot taak heeft gesteld Joden in Nederland, wanneer zij dit in ernst verlangen, met woord en daad nader te brengen tot de gedachten van het Reform Jodendom, zijn denkbeelden, zijn geestelijke opvoeding en zijn eredienst. Rabbijn M. L. Lasker a.b., deze jonge geestelijke is gegradueerd door het Seminarium van het "Hebrew Union College" in Cincinnati. Hij studeerde eveneens aan de Universiteiten te Cincinnati en Chicago. Daarna vertoefde hij eenigen tijd in Palestina in opdracht van de American School of Oriental Research en bezocht toen ook de Hebreeuwsche Universiteit. Rabbijn Lasker heeft het voornemen om op Vrijdagavond 19 December a.s. 's avonds om 20 uur in het Gebouw de Ruijterstraat no. 67 te 's Gravenhage voor te gaan in een godsdienstige bijeenkomst. Hij heeft op ons verzoek en in overleg met ons het hierbijgaand geschrift samengesteld, dat een uiteenzetting van de moderne Joodsche Reform-Beweging bevat. Het zal Rabbijn Lasker en ons verheugen, U aanwezig te zien, indien gij, na lezing van dit geschrift, het ernstige verlangen hebt om deze bijeenkomst bij te wonen.

Wil in dit geval aan den laatst ondergeteekende, door middel van bijgesloten kaart, mededeelen of op Uw aanwezigheid mag worden gerekend.

A. LEVISSON-SIMONS.
L. LEVISSON.
Mr. ERNST POLAK.
Mr. B. LOEB-LEVENBACH.
Mr. A. LOEB.
C. SIMONS-EDERSHEIM.
M. J. SIMONS.
Jozef Israëlslaan 55, Den Haag.

*Uw bericht wordt niet later
dan 15 December verwacht.*

Dat van deze synagogen een deel in 1940 al lang gesloten was, laten wij nu maar onbesproken. Wij komen alles bij elkander toch nog niet eens tot 3500. Tel daarbij op de Portugese Synagoge, een aantal buurt-synagoges, doe het zo optimistisch mogelijk en ge haalt nog niet eens een optimale bezetting van 10%! En dan te bedenken in hoevele van zulke bedehuizen op Sabbath nog niet de helft - op werkdagen nog niet een tiende kwam.

Maar het Nederlandse jodendom leefde onbekommerd voort, onder zijn half-academisch gevormde rabbijnen en zijn parnassijns, die samen als het moest pal stonden voor de zaken des jodendoms. Onbegrijpelijke evolutie, die tot een toppeur leidt als na 1932 reeds Duitse vluchtelingen (toch al met de nek aangekeken) opnieuw de basis leggen voor . . . een reform. Dus toch de erfenis van Dünner aangetast? Dat de hemel het verhoede.

In een brochure uit 1932 ('*Wij blijven trouw aan ons oude Jodendom*') formuleren naast ter zake bevoegden als David Cohen volstrekt vrijzinnige joden (die ten overmate van dit jodendom absoluut geen benul hadden) hun 'orthodoxe' standpunt. Ook hier gaat A. Asscher voorop met zijn (door een van zijn secretarissen geformuleerde) gemeenplaatsen.

'En wat wij *moeten* handhaven, als een eisch van zelfbehoud, als een eisch ook van het oogenblik, dat is een één en onverdeeld Jodendom. Het is immers duidelijk, dat de Joodsche *weerstandskracht berust* op het feit, dat iedere Jood weet, thuis te behooren bij *de* Gemeente van zijn plaats, en iedere Gemeente wederom bij *het* Kerkgenootschap! Het Kerkgenootschap dat zijn kracht zal blijven vinden in de handhaving van het overgeleverde Jodendom!'

Gevolgd deze keer door naamgenoot Mr. B. E. Asscher, die als een volstrekt assimilant en neoloog de eeuwigheid is ingegaan, maar die hier durfde schrijven:

'ZONDERLINGE MENTALITEIT

Donker is de gezichtseinder voor het Joodse volk!

Voor wie de geschiedenis kent, kan dit geen verwondering baren. Heftig bewogen tijden, gelijk wij die thans doorleven, hebben zich,

Daartoe zal en mag het niet komen! Tot heden was binnen ons Kerkgenootschap plaats voor *alle* geloofsgenooten, zoowel voor hen, die met de grootste nauwgezetheid den codex in eere houden, als voor de liberaal denkenden en handelenden onder ons.

Die eenheid blijve ook in de toekomst ons parool, op haar blijve ons streven gericht. Daardoor zullen wij krachtig front kunnen bieden aan onze belagers en ik hoop van harte, dat de pogingen om de splijtzwam te brengen in de gelederen van ons Kerkgenootschap, zullen falen.

Zoo zij het!

Mr. B. E. ASSCHER,
*Oud-voorzitter der Centrale en
Permanente Commissie.*

Amsterdam, Juli 1932.

De reform in Nederland

Elk volk steunt op een geest, die in zijn verleden ligt besloten.

Wij kunnen in de traditie van het Joodsche volk twee gedachten herkennen, die, verbonden of gescheiden, haar bepalen: de godsdienstige en de nationale. Tusschen deze heeft, wie ze tezamen niet wil aanvaarden, te kiezen.

Een derde bestaat niet. Zij kan, uit latere opvattingen saamgeweven, worden opgebouwd. Maar zij is vreemd aan den eigen geest, dien elk volk moet hooghouden, wil het niet den eigen aard verliezen.

Zij, die de reform-beweging in Nederland begonnen zijn, gelooven zonder twijfel met een trouw, die men moet eerbiedigen, in hun eigen liefde voor het Jodendom. Maar zij vergissen zich. In waarheid beminnen zij vreemde gedachten, die de aanraking met een vreemde wereld in hen heeft gebracht. En zij dwalen, indien zij meenen, dat een gemeenschap behouden kan worden door een geloof, dat in den vreemde geschapen, uit den vreemde wordt opgelegd. Daarom is de kracht, die deze beweging in sommige landen voor het Jodendom schijnt te hebben, bedriegelijk. Op den duur moeten haar aanhangers of onverschillig worden voor gedachten, die zij niet als voedende kracht voor het eigen gemoed herkennen, of overgaan tot dat vreemde, dat hen in waarheid meer gelokt heeft dan het Jodendom.

De Jood steunt op de erfenis der eeuwen. Ieder mag weigeren haar te aanvaarden. Maar niemand, die haar aanvaardt, mag naar willekeur haar bepalingen wijzigen.

Prof. Dr. D. COHEN.

Zij bleven 'trouw aan ons oude jodendom ...'

door de eeuwen heen, altijd gekenmerkt door excessen tegen de Joden, op wier schouders het odium geladen werd van economische depressies.

Niet alleen in het oosten van Europa, doch zelfs in de onmiddellijke nabijheid van onze landsgrenzen steekt het antisemitisme den hydra-kop op, dreigt het oud-testamentische volk met uitsluiting uit ambten en beroepen, pleegt aanslagen op de geestelijke vrijheid, verstikt de beste krachten der onzen in staat en maatschappij!

En terzelfder tijd ondernemen enkelen in ons heerlijk vrije Nederland pogingen, om, terwijl de vijand voor de poorten staat, verdeeldheid te zaaien in ons Kerkgenootschap.

Ik eerbiedig in den meest volstrekten zin ieders vrijheid van denken, aller eerlijke overtuiging, maar ik moet met ernst en klem opkomen tegen eene beweging, die verdeeldheid kan brengen in onze gelederen!

Het Jodendom, dit is mijn innige overtuiging, kan niet hervormd worden. Ontneem het zijn volstrekte geloof aan de goddelijkheid der Openbaring op Sinai en ge snijdt het zijn hartader door, ge berooft het van zijn grondwet, ge ondermijnt zijn levensbasis, om over te houden eene gemeenschap, die met behoud van een monotheïstische kern, het *specifieke element*, waardoor het Jodendom zich onderscheidt van alle andere godsdiensten, ten eenen male vernietigt.

Daartoe zal en mag het niet komen! Tot heden was binnen ons Kerkgenootschap plaats voor *alle* geloofsgenoten, zoowel voor hen, die met de grootste nauwgezetheid den codex in eere houden, als voor de liberaal denkenden en handelenden onder ons.

Die eenheid blijve ook in de toekomst ons parool, op haar blijve ons streven gericht. Daardoor zullen wij krachtig front kunnen bieden aan onze belagers en ik hoop van harte, dat de pogingen om de splijtzwam te brengen in de gelederen van ons Kerkgenootschap zullen falen.

Zoo zij het!'

Dit was de taal der parnassijs, die op locale kerkeradsvergaderingen of in die der zogeheten landelijke Centrale Commissie van het Kerkgenootschap periodiek de joodse belangen behartigden. Ofwel op die eindeloze vervelende sjoelfeesten naast de burgemeester mochten zitten, naast de minister, en soms naast de koningin of de prins.

PARADE DER PARNASSIJS

BULLETIN

van het

NIEUW ISRAEL. WEEKBLAD.

Hoofdredacteur PHILIP ELTE.

Uitgever J. L. JOACHIMSTHAL.

Zondag 29 October 1911.

**Voor de Vacature, om af te treden in 1913
is tot Lid van den Kerkeraad der Ned. Isr.
Hoofdsynagoge alhier, gekozen**

de Heer A. ASSCHER.

'Het 300-jarig bestaan der gemeente is in het najaar 1935 herdacht. In verband met de tijdsomstandigheden heeft deze herdenking een sober karakter gedragen.

De officiële herdenking had plaats op Donderdag 14 November. In den voormiddag van dien dag heeft in een kring van enkele door hem genoodigden, onder wie van de leden van Uw college waren de onder-Voorzitter, de Heer E. van Dien, de Heeren Prof. Dr. D. Cohen, Dr. I. H. J. Vos en de Secretaris in de Burgemeesterskamer ten Stad-

PARADE DER PARNASSIJS

huize de Heer Burgemeester van Amsterdam namens Z.E. den Minister van Justitie mededeeling gedaan, dat het H.M. de Koningin had behaagd den Voorzitter van Uwen Raad, den Heer A. Asscher te benoemen tot Ridder in de Orde van den Nederlandschen Leeuw, den voorzitter van ons College, den Heer A. S. Veder, tot Ridder in de orde van Oranje Nassau en den oud-bode van de gemeente, den Heer A. J. Muller Gzn., te verleen de Eere-Medaille in zilver, verbonden aan de Orde van Oranje Nassau, en in een waardeerende toespraak hun de onderscheidingsteekens uitgereikt. Nadat genoemde Heeren den Burgemeester dank hebben gezegd, hebben ook de onder-Voorzitter van den Raad en de Secretaris hun blijdschap met deze voor onze gemeente zoo betekenisvolle onderscheidingen betuigd.'

Hier ook ontmoeten we wederom Asscher en Cohen, twee uit de velen die zich sedert de vorige eeuw nu eenmaal altijd op *toen nog ongevaarlijke* wijze met de joden hadden bemoeid. De Duitsers zagen dat in 1940 voortreffelijk. Dit Nederlandse jodendom hing van overleefde instituten aan elkander en stelde noch geestelijk en evenmin ideologisch iets voor. Met uitzondering dan misschien van een groepje communisten - en (aan de top) van een geheel aparte enkeling als Mr. L. E. Visscher. Asscher en Cohen, *dat* was (met de hun toegedane geestelijkheid) het Nederlandse jodendom, dat zij - de moffen - konden hanteren.

Asscher, een rijke diamantman, met een joodse 'nesjomme' (ziel) of wat daarvoor in de wandeling doorging en die naar de buitenwereld sedert 1911 dit jodendom vertegenwoordigde, zonder er ook maar iets van te begrijpen. En Cohen die (zoals we later zullen zien) een bewuste jood was, maar die zijn aanzien in het kleinburgerlijke Kerkgenootschap toch vooral ontleende aan zijn professoraat. Een ambitieuze 'streber', een typische 'sjadlan' (iemand die in de niet-joodse wereld joodse belangen behartigt), die van alle markten thuis was. Zij beiden (Cohen was daarenboven intelligent) vonden zonder enige moeite alle joodse instanties bereid aan hun 'Raad' mee te doen. Zelfs de zionisten! Dat de socialisten meededen verbaasde insiders nóg minder.

De Joodse Raad vormde het sluitstuk van een onvermijdelijke ontwikkeling. Even onvermijdelijk als de komende catastrofe die van Duitse herkomst was, zoals eenmaal de emancipatie van Franse . . .

ORANJEZOET

Ja, ja, van Franse origine was onze officiële emancipatie op die ge-
denkwaardige 2 september van het jaar 1796, toen Stadhouder Willem
V al lang in Engeland zat. Hoe hadden de joodse 'dichters' ook hem -
de slapste Oranje der eeuwen - bezongen! In het Hebreeuws, in het
Nederlands, in het Spaans, in het Portugees en misschien wel in het
Jiddisj. Bezongen vóór zijn geboorte, bij zijn geboorte, zijn meerder-
jarigheid en wat ge maar wilt.

Klinkdicht

O Willem! Leuwenwelp, begaafd met heemelsch weezen,
O Jonge Generaal bestraal ons met uw licht!
Zoo looven wy gestaâg, in kleurlyk maatgedicht,
Oranje en Nassaus Deugd ten hoogsten top gereezen.

Voer Oorlogstuig voor die ons vyand tracht te weezen,
Daar wy de waare rust uw schaduw zyn verplicht,
't Heeläl zal zien als Gy uw Voorzaats Standaart richt,
Dat Gy op hunnen spoor onz' Haateren doet vreezen.

De loogen en bedrog vliên staag voor U met schand,
Gerechtigheid zult Gy, Stadhouder, onderschraagen,
De Zee die juicht als z'U als admiraal mag draagen.

Houd steeds een waakend Oog op Oost- en Wester-land,
Dat men Uw Nazaat zie de volkeren regeeren!
Leef vrolyk, wel vernoegt, en zie Uw heil vermeêren!

D. Ximenes Pereira

Want ze waren en bleven oranjeklanten, de joden, die later (zoals de Creolen in Suriname Willem III) Willem I van Oranje beschouwden als hun grote emancipator. Hoewel bij diens dood in 1584 nog geen enkele jehodee zijn diaspora in de Noordelijke Nederlanden had gezocht.

Dat elders joden als geldschietters van Willem de Zwijger en zijn broeders zijn opgetreden is in het jubileumjaar 1933 aangetoond. En in deze hoedanigheid vooral hebben Oranje en de joden elkander in de 17e en 18e eeuw vaker ontmoet. Voor ons nochtans is het interessanter vast te stellen, dat in de voorstellingswereld der joden in Nederland de Oranjes altijd bij uitstek figureren als de bringers van een geloofsvrijheid die ons joden hier sedert eeuwen rijkelijker werd toebedacht dan waar ook in de diaspora ooit het geval is geweest. Over de economische en sociale beperkingen waaronder de onzen ook in de calvinistische lage landen gebukt gingen, zwijgen wij vandaag. Het gaat ons immers uitsluitend om het vraagstuk *Oranje en de joden*, dat nog diepere wortels heeft dan de tachtigjarige oorlog.

‘De loyaliteit der joden in Nederland aan de monarchie moet niet alleen verklaard worden uit bijzondere banden met het Huis Oranje, maar in belangrijke mate eveneens uit de talmoedische regel (*Babylonische Talmoed, tractaat Berachoth*, fol. 58a): ‘Het aardse koningschap is een afspiegeling van het Hemelse’. De lofzegging over de koning (koningin) moet hieruit worden begrepen.’

Aldus de derde stelling, die Dr. M. E. Bolle toevoegde aan zijn dissertatie over *De opheffing van de autonomie der kehilloth* (joodse gemeenten) in *Nederland*, 1796.

Daarin steeks stellig een kern van waarheid, die nog merkwaardige, historische aspecten vertoont bovendien! Want het waren de joden die allereerst en bovenal de Oranjes als *koningen* zagen. Die dit ‘koningchap’ ook trouw bleven in de dagen der 18e eeuw toen de geavanceerde patriotten volstrekt begrijpelijk die oranjegezindheid (der joodse proletariërs vooral) heftig bestreden. Dat joden van nature revolutionair zouden zijn is minstens even baarlijke nonsens als de stelling dat joden van nature conservatief zouden zijn, of kapitalist, of misschien wel homosexueel.

De Nederlandse joodse massa was in elk geval hardstikke oranje

ORANJEZOET

en zij zou zich daar straks (mede daarom; maar ook op geheel andere positief-joodse gronden) tegen de ideeën der Frans georiënteerde nieuwlichters en tegen hun emancipatieverlangens verzetten. Het was een kopgroep van hoofdzakelijk hoogduitse intellectuelen (de Portugezen vormden ook hier een groep apart), die de Fransen verwelkoomde. De rechtstreekse voorvaderen van die latere liberale parnassiem, die de eindelijk geëmancipeerde rode joden van Amsterdam aan het eind van de vorige eeuw vooral hun anti-monarchistische ideeën zouden verwijten. Over dialectiek gesproken!

Maar goed: de joden waren vóór Oranje en begonnen al in 1814 weer in het Hebreeuws en het Nederlands op hun koningen te dichten. Zoals Samuel Jacob Cohen in zijn *Massa Batawi*, zijn *Hulde aan Holland*, dat in 1814 te Amsterdam verscheen en waarin de Franse monarchen ervan langs krijgen, die tussen 1795 en 1813 toch ook hun serviele programma's hadden ontvangen. Lodewijk Napoleon even goed als Napoleon, zelfs ten behoeve van extra-diensten ter Portugese synagoge, waar alles klopte, met uitzondering dan van de komst des groten keizers, die liet afweten of zelfs dat nog niet. Monarchen bleven monarchen en joden joden.

Maar nu was Nederland weer bevrijd en kregen de Fransen (nebbisj) die eigenlijk - wij denken hier aan Lodewijk Napoleon - voor de emancipatie hadden gezorgd, de kous op de kop, vooral natuurlijk de bruut Napoleon. Nee, dan de vrijheidsheld Willem van Oranje die met Michiel de Ruyter, Hugo de Groot en Hooft (P. C. of C. P. of beiden misschien wel) in een poëtische hutspot wordt gesmeten, een soort lyrische 'sjappiehendelemedele', een jiddisje term, ontstaan uit Chopin, Händel en Mendelssohn. Daar gaat hij dan:

Gij wildet, roekloos held! de onsterfelijkheid bejagen!
en moordend werd de hand aan volk bij volk geslagen,
Tot stof vergruisd, wat ooit de aloutheid had gesticht,
Gij dorst met ijzren voet der eeuwen werk vertrappen,
En handel, eer en deugd en kust en wetenschappen,
't Werd al in blinden waan door u te grond gerigt.

Ook dezer landen roem, de luister hunner steden
Werd door uw' euvelmoed gehoond en fel bestreden,

HOGHE HOEDEN / LAGE STANDAARDEN

Verijdelde door geweld, wat grootheid ooit bestond.
Verneem vorst WILLEMs daan, verneem wat zijne neven,
Wat held DE RUITER, wat DE GROOT en HOOFT bedreven,
Hun werk was Nêerlandse bloei, hun' lof vermeldt elks mond.

Volijverige bibliografen, die het Nederlandse jodendom zijn historische ruggegraat willen hergeven, mogen niet vergeten een bibliografie der oranjeliteratuur samen te stellen. Het begin ligt al diep in de 17e eeuw toen Menasseh ben Israëel (dat paradepaard der emancipatoren in binnen- en buitenland) de sluizen van zijn welsprekendheid opende in het

Welkomst
uyt Sijns Volcks naem, aen de
Hoogh-gebooren
Prince van Oranjen
Frederic Henric
als hy met de Doorluchtigste Koningin,
Henriette Maria,
Gemalin des Hoogh-gebiedende Karolvs,
Koninghs van Engelandt, Vranckrijck ende Yrlandt,
onse Synagoge besocht,

dat aldus aanvangt:

*'Hoogh-biedenste Koningin van Engelant, Doorluchtigste Princes;
Alder-hooghste Veld-Overste der Nederlanders, seer Groote Prins
Wilhelm, seer Edele ende Wijt-beroemde Heeren, ende andere deftige
Mannen, die hier tegenwoordigh zijt,*

Ick bidde verlof vande Hoogh-gebiedende Koninginne, en van u alle, dat ick voor Haer, en soveel andere die 't gemeene Menschelijcke lot overtreft hebben, een weynighjen op soo blijden dagh te voorschijn brenge: voornamelick van U, Hoogh-verheven Vorst, tot wien eygentlick dese reden gerecht sal zijn. Gelijkerwijs een seer groote blydschap de herten onser Voor-Ouderen vervult hadde, als de Groote Alexander sijn in-tree in Ierusalem dede: alsoo oock nu, Ghy, die door u naem en roem van gedane feyten hem gesins wijckt, doet door u inkomst dese machtige Amsterdamsche Stadt so grooten vreughd aen,

ORANJEZOET

dat sy haer selfs vergetende, alleen voor U meynt te leven. Ende gelijk die dagh, ter eeren eenes so grooten Konings, van onse Voorvaders altydt geviert is: alsoo sullen wy oock nu desen voor geluckigh achten, op welcke Uwe Hoogheyt met de alder-doorluchtigste Koningin, en Haer Koninglijcke Dochter Maria, en Uwe Hooghgeboren Soon, nae 't exempel van groote Koningen ende Princen, onse Synagoge met sijne intree verwaerdicht heeft, om door Uwe tegenwoordigheyt de selve te vereeren. Welck geluck, alsoo het onse Volck van weynighe seer weynich gebeurt, wy dies te hooger kunnen achten. En wat wonder is dat? nadien in U, hoogverheven Prins, alle deughden, so veelder oock zyn, gevonden worden. Altijdt en over al zyt Ghy rechtvaardigh, met welke deught ghy der Nederlanden ghemoederen onderhoudt, en bedient met de H.H. Staten het Gemeene beste; alsoo dat het over niemandt min, als over Uwe Hoogheyt, klaghen, ende over niemandt meer, als over deselve Uwe Hoogheyt, sich verheugen mach.'

In 1642 geschiedde dat. In 1742 en 1842 was het niet anders. En het groeide in de vooroorlogse jaren tot een hoogtepunt. Een hoogtepunt dan van tot serviliteit gecondenseerde angst vooral om te ontkomen aan wat onbewust werd ervaren, als het eeuwige lot van . . . joden! Maar wij waren toch allereerst (of alleen maar) Nederlanders, die gered konden worden door de mythe van Oranje. Gered - maar waarvan dan?

Men moet als bewuste jood, nationale jood, dit decennium vóór 1940 hebben meegemaakt om alle nuances te kunnen proeven van dit toch eigenlijk wel in eerste en laatste instantie onwaardig spel, met als inzet de dans om de joodse, israëlitische, nederlands-israëlitische hete brij. Wat is er niet gesproken en geschreven en gefluisterd tegen en over die gevaarlijke joden, die al tientallen jaren hadden gewezen op de eeuwige wetten van het joodse vraagstuk met die ene, prealabele vraag (die thans verouderd schijnt) of men wel kon behoren tot twee 'volksgemeenschappen', gezwegen nog van die 'idioten', die *alleen* maar dachten aan één joods volk en verder niet. Zelfs tegen Professor Cohen (toch waarlijk niet de felst nationale) kwamen de trouwe Israëlitische vaderlanders in het geweer (in het *Centraal Blad voor Israëlieten in Nederland* van 21 maart 1935):

'Mogen ondergeteekenden antwoorden: dat de vraag, of de hoogge-

leerde schrijver de meening huldigt, dat men tot twee volksgemeenschappen kan behooren, evenzeer als het subjectieve oordeel van wien ook te dier zake, volslagen irrelevant is. De vraag is, of een volksgemeenschap als leden in zijn midden aanvaardt personen, die tevens tot een andere volksgemeenschap willen behooren. En dan is het antwoord, hetwelk hierop allerwegen in steeds duidelijker taal gegeven wordt, onherroepelijk en onvoowaardelijk ontkenkend.

Aan het vaderland kan men zich niet slechts gedeeltelijk geven. Zooals het voor een ieder slechts mogelijk is deel te hebben aan orde, recht, vrijheid, godsdienst, kunst en wetenschap in en door den Staat, zoo behoort ook ieder burger zich voor 100 percent deelgenoot te voelen van dien, ons aller éénheid vertegenwoordigende Staat.

Hoogachtend' *

'Antwoord van professor Cohen:

De vraag, of de heeren D. etc. tot twee volksgemeenschappen willen behooren, is 'volslagen irrelevant'. Immers, zij en alle Joden met hen *behooren*, of zij het willen of niet, tot twee volksgemeenschappen: de Nederlandsche en de Joodsche. Dat wascht alle water van Amstel en Jordaan niet af. Volksgemeenschap heeft verschillende beteekenissen; zij kan berusten op gemeenschappelijke afstamming, maar evenzeer op gemeenschap van land en burgerrecht. De Jood kan noch zijn afstamming, noch zijn saamhoorigheid met de bewoners en burgers van het land, waar hij woont, verloochenen. Deze dubbelheid is hem aangeboren, en hij draagt haar mede, zoolang het Joodsche volk in ballingschap leeft. Niet tot twee volksgemeenschappen *willen* behooren, beteekent voor den Jood hetzelfde als niet geboren willen zijn.

De vraag, of 'een volksgemeenschap als leden in zijn midden aanvaardt personen, die tevens tot een andere volksgemeenschap *willen* behooren', moet derhalve, voor zoover zij de Joden betreft, als onjuist worden afgewezen; en het antwoord, dat de heeren D. etc. er op geven, eveneens, omdat het uitgaat van een onjuiste veronderstelling.

Onjuist is bovendien, dat men aan het vaderland zich niet slechts gedeeltelijk kan geven. Geen mensch geeft zich aan iets, wat dan ook,

* w.g. Mr. I. E. Drievoet, Menno Hertzberger, Mr. L. Prins, A. J. Colaço Osorio, M. Goldenberg, Frits van Raalte, R. S. Cattella, J. Samuel, Mr. L. Spanjaard, Jul. Ed. Gerzon, L. Levin, Mr. N. de Beneditty, B. J. Gelder.

volledig. Men zou dan zijn beroep, zijn godsdienst, zijn idealen op ander terrein terzijde moeten stellen. Dat doen noch de heeren D. etc., noch iemand anders. Geëischt wordt slechts, dat men het land zijner inwoning dient, waar men geroepen wordt, en waar men zijn krachten dienstig acht. Dat hebben de Joden, zonder verwaarloozing van eigen belangen, steeds gedaan met een aanhankelijkheid, die voor hen vanzelf spreekt en waarvan de voortdurende betuiging noch noodzakelijk noch nuttig is, Dat doen, onder de Joden, ook de Zionisten, ja juist de Zionisten, omdat zij de plicht van het dienen eener volksgemeenschap kennen. Ik zelf, en honderden in alle landen met mij, durf mij in dit opzicht met ieder der onderteekenaren meten.

Men kan, verder, niet alleen verschillende gemeenschappen dienen, maar ook voor verschillende gemeenschappen voelen, mits deze elkaar niet uitsluiten. Reeds Goethe zeide, dat hij 'Weimarer und Internationalist' was; en honderdduizenden in alle landen zeggen hem dit, met verandering van woonplaats, na. Een conflict kan daarbij, ook voor den Jood, nauwelijks ontstaan. Komt het voor, dan hebben, op critieke momenten, juist de Zionisten de belangen van het land hunner inwoning vooropgesteld. De reden hiervoor is duidelijk, doch kan in dit kort bestek niet worden uiteengezet'.

Zij - de joden - dat waren de vaderlanders par excellence, die op dagen van hoogtij der Oranjes voorop stonden.

Letterlijk *voorop* stonden bij de talloze zanghuldes op een geduldig Jonas Daniël Meijerplein, dat nog geen dokwerker maar wel joden kende. Donkere joden met de lichte kleuren van oranje en rood-witblauw. Zingende uit volle borst de aangepaste gelegenheidspoëzie.

Het initiatief nemen tot en het organiseren van zulke huldes lag geheel op de weg van organisaties wier doel het was: 'Het brengen van Joodsche meisjes en jongens, in den zoo belangrijken leeftijd van negen tot zeventien jaar, in hun vrijen tijd in een traditioneel Joodsche omgeving en hen te helpen opvoeden tot doelbewuste Jodinnen en Joden. Doelbewust wil hier zeggen: bewust van de onvergankelijke waarden van het Jodendom, van ons grootsch verleden, van de mogelijkheden, die de toekomst ons biedt, maar ook van onze rechten en plichten in het land, dat onze liefde en trouw verworven heeft, omdat het naar het illustere voorbeeld zijner Vorsten, onze voorouders in alle opzichten als zonen opgenomen heeft en ons daardoor tot vaderland geworden is.'

Het 6e couplet van het
WILHELMUS
te zingen na יגדל door de Gemeente onder
leiding van Hazan en koor.

סְחָרֵי וּמְנִינֵי אֲתָה אֱלֹהֵי
עֲלִיךָ בְּטַחָתִי אֶל-הַעֲוִבֵי כָל-יָמֵי
אֲדוּיָה תָמִים עִמָּךְ לְעִבְרָךְ בְּכָל-עֵת
לְהַסִּיר עוֹל הַיְדוּגִים אֲשֶׁר לֹא אוּכַל לְשַׁאת:

Mijn schilt ende betrouwen
Zijt Ghy, o Godt, mijn Heer!
Op 'U soo wil ick bouwen,
Verlaet my nimmermeer!
Dat ick doch vroom mag blijven,
U dienaar t'aller stond,
Die tyranny verdrijven,
Die my mijn hert doorwondt.

Aldus de doelstelling geformuleerd en ondertekend o.m. door de latere redacteur van het nationalistische N.I.W. M. H. Gans en de huidige zionistische rabbijn der liberale gemeente te Amsterdam Jacob Soetendorp.

Naast de genoemde all round vaderlanders bestreden destijds tienduizenden Oranje-joden het nationale zionisme. Terwijl elders in de diaspora de gaskamers al werden gereed gemaakt en ook in Nederland het antisemitisme gaandeweg veld won en hier en daar zelfs een manifest karakter droeg.

Eén voorbeeld slechts uit velen. Een forensenplaats als Zandvoort (ruim 400 joden, verdeeld over ruim honderd gezinnen) - wij volgen hier de mededelingen van een joodse oud-Zandvoorter - verkeerde in de niet benijdenswaardige positie afhankelijk te zijn van badgasten en dat in een crisistijd. De voor de eerste wereldoorlog zo geliefde en rijke oosterburen kwamen niet meer door de inflatie. Daarvoor in de plaats kwamen badgasten uit Amsterdam en dagjesmensen. En naarmate de economische toestand verslechterde *meer* dagjesmensen en *minder en zuiniger* wordende badgasten. De Zandvoortse ondernemers en pachters, volledig afhankelijk van deze gasten, hadden het gevoel ook hier! dat de algemene crisis na '29 veroorzaakt werd door deze zuinige badgasten en wat was eenvoudiger dan de joodse hiervoor aansprakelijk

ORANJEZOET

te stellen, nota bene, de enigen die nog wat geld in het laadje brachten. Het grote aantal N.S.B.-stemmen in Zandvoort verbaast na dit alles niet. Kort na de bezetting werd de sjoel verwoest door antisemitische elementen, die zich niet ontzagen bij vele joden de ruiten in te gooien.

Er is ter zake een anecdotie bewaard. Op een van de grote zionistenvergaderingen na 1933 stond aan het einde plotseling een vrouw op die tot de verbaasde menigte de woorden richtte: 'Mijne Heren, als U nu allemaal naar Palestina zult zijn vertrokken, mogen wij dan Zandvoort terug?'

VERBODEN ZIONISME

Maar de zionisten gingen anno 1933 en zelfs anno 1940 nog niet zo gauw naar Palestina. Waarom niet? Een vraag die ons brengt naar het probleem hoe het eigenlijk stond met de nationaal-joodse beweging in Nederland in de jaren voor de oorlog.

Het was een magere organisatie gebleven, die Nederlandse Zionistenbond (N.Z.B.), die in 1899 aarzelend was opgericht en zich al spoedig diende te verdedigen tegen een stormloop van joodse vijanden, die uit alle hoeken en gaten van het getto tevoorschijn kropen. Vijanden van diverse pluimage, afkomstig uit het burgerlijke, liberale kamp maar ook uit het socialistische. Felle marxisten als Joppe Loopuit hadden al vroeg de staf gebroken over de zogeheten fin de siècle-denkbeelden van mannen als Herzl en Nordau.

De gevaarlijkste vijanden van het zionisme dienen echter gezocht te worden daar, waar niemand maar wel allerminst de oorspronkelijke zionisten ze zullen hebben verwacht. Namelijk - in de kern der joodse orthodoxie.

Deze vertegenwoordigde met haar organisatorische nasleep nog een niet onbelangrijk, luidruchtig deel van het Nederlandse jodendom, dat men maatschappelijk tot de burgerklasse kon rekenen. In het Nederlands-politieke vlak veelal aanhangers der diverse liberale beginselen, vertoonden zij joods 'kerkelijke' kenmerken, die niet zelden geconfronteerd bleken naar Nederlands-christelijke verhoudingen. Een soort joodse calvinisten van geheel aparte allure. Van nationaal-joodse bindingen was bij hen allang geen sprake meer. Zij voelden zuiver Nederlands en ontbeerden tot in de kern van hun jodendomspraktijk (die toch alleen maar nationaal kan worden begrepen en aangevoeld) ieder nationaal besef.

En daar wierpen de zionisten roet in het comfortabele eten. Wat eenmaal Isaac da Costa met zijn *Bezwaren tegen den geest der eeuw* had bewerkt in het christelijk Nederland van 1823, dat deden voor onze vaderlandse orthodoxie de zionisten.

En ze bleven het antwoord niet schuldig, de woord- en penvoerders van de joodse calvinisten. De giftige en troebele pen van de N.I.W.-redacteur Philip Elte beschreef (als dit woord niet te weids wordt opgevat) week aan week het zogeheten orthodoxe standpunt. Het lijkt achteraf niet alleen beschamend, dat zoiets mogelijk was, maar dat zulk een journalistiek niveau tot 1940 normatief kon blijven voor de mentaliteit van de leidende kringen van het Nederlandse jodendom, in casu die der geestelijken. Zij waren het, die in 1904 hun religieus veto (cherem = ban) durfden uitspreken over het zionisme. Hetzelfde jaar dat Theodor Herzl stierf aan een hartkwaal, gevolg van slopende arbeid voor een joodse zaak die zo moeilijk bleek te brengen aan joodse individuen.

In datzelfde jaar 1904 maakte het zionisme ook internationaal gesproken een crisis door. In Nederland was het destijds alleen Dr. Dünner, die (ondanks alle gereleveerde kortsluitingen in de spirituele sector) geporteerd bleek en bleef voor de nationaal-joodse gedachte. Een standpunt, mede beïnvloed door Dünners vroege Duitse contacten met de grote ideoloog Moses Hess. Het is wederom typerend voor het Nederlandse jodendom, dat Dünners zionisme later altijd werd verdacht gemaakt en tot in het na-oorlogse jodendom zelfs in twijfel werd getrokken door figuren wel te verstaan, die tot de tweede wereldoorlog dit zionisme hadden bestreden. Het was helaas niet anders, het is niet beter.

Dünner was het ook die de Haarlemse rabbijn S. Ph. de Vries steunde bij de uitgave van diens *Ma'aneh Le-Zion*, 'een betoog voor het zionisme van joods-traditioneel standpunt', dat in 1905 verscheen en dat eveneens op het allerlaagste niveau werd bestreden, niet alleen door Elte maar ook door de latere rector van het Nederlands Israëlietisch Seminarium L. Wagenaar. De Vries werd plagiaat verweten, in de 'pers' werd hij min of meer bedreigd, hij ontving brieven (o.m. van Wagenaar), die hem het leven verbitterden, die hij nooit kon vergeten en die hij - zeer curieus - meenam naar Westerbork en Belsen, waar

VERBODEN ZIONISME

hij ze mij liet lezen als specimina van joodse bestrijdingsmethoden uit deze onze eeuw.

'Het Tsjionisme laat het onwaardige gaarne aan de anti-Tsjionisten over'. Zóó zoudt gij, mijn vriend! Rabbijn eener aanzienlijke gemeente gesproken hebben, in bedroevend generaliseeren vergetende, dat tegenover U staan schier ontelbaren van de meest achtenswaardige, vrome, kundige, aangebeden groten, wier gemoed in heilige aandoening tranen weent om het doodelijk gevaar, dat onze dierbaarste geloofsidealen bedreigt! Zoo zoudt gij in vervoering hebben uitgeroepen, niet denkende aan Uwe vrienden, aan Uwe meesters, wie bitterlijk te grieven toch wel Uwe bedoeling niet kan geweest zijn!', aldus Wagenaar tot zijn oud-leerling De Vries.

Verboden zionisme dus - en zo bleef het min of meer. Zeker, na wereldoorlog I veranderde het aspect en nam ook het aantal nationaal-joodse geestelijken toe. Maar het ware onjuist om achteraf niet te constateren, dat het gehele apparaat van het Nederlands-Israëlietisch Kerkgenootschap, zijn voornaamste Opperrabbijnen en het gehele doodgebloede Seminarium doordrenkt waren en bleven van afkeer jegens het zionisme, dat een gevaar werd geacht voor de joodse groep als zodanig binnen het Nederlandse volk en bovendien voor het orthodoxe karakter van de zogeheten joodse godsdienst. Dit laatste ondanks de talloze polemieken met de mizrachisten, die binnen de zionistische wereldorganisatie het nationale jodendom integraal (dus mét de religie) trachtten te verwezenlijken.

Zo formuleerde de *Agoedas Jisroeil*, het wereldverbond der orthodoxe anti-zionisten het standpunt ook der Nederlands-joodse geestelijken:

'Agoedas Jisroëil kan de Zionistische bewering, dat de fysieke bestaansmogelijkheid van het Joodsche volk gewaarborgd is door de stichting van een publiekrechtelijk gewaarborgd tehuis in Palestina, dat in dit tehuis de millioenen of zelfs maar honderduizenden Joodsche vervolgden een veilige schuilplaats voor elke bedreiging en elk levensgevaar kunnen vinden, niet als bewijsbaar en dus juist, zelfs niet als waarschijnlijk beschouwen. De motieven liggen voor de hand en zijn door de gebeurtenissen van den jongeren tijd ook den minder ver-

NEDERLANDSCHE MIZRACHIE

AFDEELING VAN DEN NEDERL. ZIONISTENBOND

EERE-VOORZITTER: RABBIJN PH. COPPENHAGEN

ERETS-JISROËIL na twee duizend jaar weder
het **TEHUIS VOOR HET JOODSCHE
VOLK!** krachtens besluit van de **Vredescon-**
ferentie te San-Remo!

MAANDAGAVOND 17 MEI - 8 UUR

GROOTE OPENBARE VERGADERING

in het gebouw „Maatschappij voor den Werkenden Stand”,
Kloveniersburgwal 87, Amsterdam,

alwaar de groote betekenis van dit feit, ongekend in onze historie sedert den ondergang
van den Joodschen Staat, zal worden uiteengezet door de Sprekers:

Opperrabbiijn ASSCHER,

Rabbi AMIËL, gedelegeerde van Polen ter Mizrachie Wereldconferentie,
thans te Antwerpen.

en **Rabbiijn DE VRIES.**

Hebreeuwsche en Jiddische dankliederen door den Eersten Voorzanger van Haarlem,
den Eerw. Heer M. PETZON.

Wetsgetrouwe Joden van Nederland!

In **Jeruzalem** heeft men in de Synagoge vastend om de pogroms, den vastendag als feestdag der verlossing uitgeroepen! In **Warschau** hebben de Rabbiijnen bepaald, dat op den Sabbath na het bekend worden, in de Synagogen Halleil en Mismouriem zouden gezongen worden! In **Londen** heeft men de besluiten van de Vredesconferentie met het Seifer Touro in de hand, gevierd!

Wilt **GIJ** U dan ongevoelig toonen, nu voor Uw volk een nieuwe toekomst geopend is, nu **Erets Jisroëil** wederom, door Joden zal worden opgebouwd?

Zoo niet, komt dan naar onze Groote Vergadering!

Daar zullen we U duidelijk maken, waaraan het Joodsche Volk deze gebeurtenis te danken heeft, welke consequenties voor ieder Jood en Jodin daaraan verbonden zijn en welke veranderingen in de Joodsche samenleving daarvan het gevolg zullen zijn.

Komt allen ter Vergadering!

Het Bestuur van de Ned. Mizrachie:

Wij rekenen op U!

Rabbiijn Dr. 'B. ISRAËL RICARDO, Voorzitter.
J. H. DAVIDS, Secretaris.

De Zionisten deden wel hun best . . .

ZIONISTISCHE RAAD VOOR AMSTERDAM

Secretariaat: RUYSCHSTRAAT 26.

Aan de Joden van Amsterdam!

Slechts weinige weken zijn verlopen sinds de groote leiders van ons volk, **WEIZMANN** en **JABOTINSKY**, onze stad bezochten.

In drommen van duizenden hebt gij toen blij gegeven van Uw gevoelens van vereering en afhankelijkheid aan deze mannen, die door hun optreden voor het Joodsche Volk en de Joodsche Volksvrijheid zoo oneindig veel hebben weten te bereiken.

En wij weten, dat duizenden van U, die dien dag niet in ons midden konden vertoeven, toch in gedachten met ons deze beiden grooten Joden hun hulde hebben gebracht. Doch wij zijn ervan overtuigd, dat deze hulde verre uitgaat boven de persoonlijkheden zelfs van twee zulke mannen als **WEIZMANN** en **JABOTINSKY**!

Wij begrijpen, dat gij U dóór Uw hulde **solidair** wildet verklaren, niet alleen met de verdrukten en vertraptten van ons, van Uw volk, maar bovenal met hen, die zich opmaken om op het fundament, dat thans gelegd is,

het gebouw der Joodsche Volksvrijheid te gaan optrekken!

En de ernst van Uw wil staat voor ons vast. Doch hoe zult gij deze ernst doen blijken? Alleen door onze zaak finantiëel te steunen?

Hoe noodig dit ook is, wij vragen ook Uw persoon. Wij vragen Uw persoon in de eerste plaats en met Uw persoon, Uw energie, Uw willen, Uw kunnen. Uw steun verlangen wij dáár, waar door stemmenaantal de wil van ons Volk moet worden gemanifesteerd.

Wij willen, neen wij mogen niet langer de **Joodsche politiek** voeren voor **U** maar zonder U. Neen. Wij willen haar voeren met U.

Wij willen niet langer zijn, en spreken namens, een groep in het Jodendom, al is deze groep ook nog zoo omvangrijk en al is haar invloed ook nog zoo groot. Neen, namens héél het Joodsche Volk willen wij spreken. Ook namens U.

Want hoe grooter het ledental onzer organisatie, des te grooter is ook de macht en de invloed van het woord der Zionistische leiders. En van hun woord zal in de naaste tijden nog veel invloed dienen uit te gaan.

En wanneer gij wilt, dát in Palestina een centrum van Joodsch godsdienstig leven zal ontstaan,

wanneer gij wilt, dat onze kinderen in **Erets-Jisroël** modern ontwikkelde, doch tevens religieuse Joden zullen zijn,

bedenkt dan wel, dat dit alleen dan bereikt zal kunnen worden, wanneer allen, die dit verlangen, in de Zionistische Organisatie mede zullen werken aan den opbouw van ons Land, door zich aan te sluiten bij de Mizrachie.

Wanneer gij allen de rijen van de Mizrachie versterkt, dan zal Palestina, ons Land, werkelijk Joodsch zijn — daarvoor staat de Mizrachie borg.

Wanneer gij U afzijdig houdt — dan is aan U de verantwoordelijkheid.....

Wanneer gij dit begrijpt en inziet met ons, dan zult gij ook gevoelen, dat Uw langer afzijdig blijven beteekent een benadeelen van en een te kort doen aan de vrijwording van ons Volk.

Ook Uw persoon, de stem van één enkele, kan op een gegeven moment gewicht in de weegschaal leggen. Onderschat U zelf niet.

Kent gij het woord van den grooten **MOZES HESS**?: „Jeder Jude hat den Stoff zu einem Messias“. Jeder Jude. Elke Jood. Dus ook gij!

Wordt lid van den Nederl. Zionistenbond, hetzij van de afd. A'dam (Secretariaat: Ruyschstraat 26), hetzij van de Mizrachie (Secretariaat: Nieuwe Keizersgracht 39).

Sluit U aan bij de Zionistische Organisatie! En doet het nu!

... maar tot 1940 zonder succes.

zienden duidelijk geworden. Van het standpunt der verzekering der fysieke bestaansmogelijkheid uit kan dus het in 't groot bevolken van Erets Jisroëil *niet* als een oplossing van dit moeilijke politieke probleem opgevat worden.

Aan den anderen kant echter moet ook de vraag, of het fysieke bestaan der Joden in Erets Jisroëil onder de gegeven politieke omstandigheden zoo *in gevaar is*, dat voorzichtige politiek immigratie niet zou mogen verdedigen, *absoluut ontkennend* beantwoord worden. Aan den eenen kant het belang van Engeland, anderzijds de mogelijkheid van een verstandige en op waarlijk Joodsche principiën opgebouwde toenaderingspolitiek tegenover de Arabieren geven de Joodsche woonplaatsen in Palestina minstens dezelfde mate van veiligheid voor het fysieke bestaan als in een zeer groot deel der diaspora aanwezig is.'

Dat deze houding invloed moest hebben op de wervingskracht van de zionistenbond is duidelijk. De N.Z.B. bleef tot 1940 een zeer kleine organisatie, die misschien of nauwelijks drie (3) procent van alle Nederlandse joden omvatte. Wanneer wij in *De Joodse Wachter* van 12 juli 1929 het officiële bulletin lezen over de verkiezingen voor het 16e zionistencongres dan constateren wij dat er nauwelijks 800 zionisten aan hebben deelgenomen. In 1937 (dan is Hitler dus reeds op het toppunt van zijn macht) werden er 3576 shekaliem verkocht (shekel mv. shekaliem = officiële afdracht aan de wereldorganisatie). Toen was het Nederlandse jodendom dat aanvankelijk ongeveer 120.000 zielen omvatte, al uitgebreid met tienduizenden Duitse joden en telde het zeker een 140.000. We halen de 3% nog niet! En alle theorieën over de politieke machtsinvloed van de toenmalige N.Z.B. ten spijt, kan worden vastgesteld, dat het overgrote deel der Nederlandse joden niets moest hebben van die heethoofden.

Na 1933 eerst recht niet, want toen gold het nog eens extra te bewijzen, dat wij joden *Nederlanders* waren. Nederlanders op zijn gunstigst van de joodse godsdienst. Ook al hadden vele joden die zo redekeerden met die godsdienst niets meer te maken.

Blijft de vraag: wat hield dit zionisme eigenlijk in. Aanvankelijk was er in de jonge bond geen sprake van een ideologie. Aan de vooravond van de stichting waren er zelfs joden, die niet-joden als lid wilden accepteren. Dezulken stond voor ogen een soort internationale, filantro-

VERBODEN ZIONISME

pische organisatie tot hulp aan Oostjoden, die voor het opkomende antisemitisme naar het Westen waren gevlucht. Eerst na het Haagse congres werden intellectuelen gewonnen voor een idee, die tussen 1907 en 1914 steeds duidelijker vormen ging aannemen van joods messianisme, joods verlossingsbewustzijn.

Het is de onmiskenbare verdienste geweest van Nehemia de Lieme deze bond te hebben omgesmeed tot een organisatorisch apparaat dat het groeiende joodse bewustzijn een aparte dimensie verleende. Toen de eerste wereldoorlog het Nederlandse jodendom in contact bracht met internationale joodse vraagstukken, was de N.Z.B. in staat op hoog niveau een rol te spelen in de zionistische wereldbeweging. Men moet De Lieme hebben gehoord om iets aan te voelen van zijn visionaire jodendomsidealën. Men moet de sfeer van de vroegere jaarvergaderingen der N.Z.B. hebben ondergaan om iets te begrijpen van de grote afstand die er was komen te liggen tussen het kerkgenootschappelijke Meijerplein en een jonge nationale beweging, die droomde van Zion en Jeroesjalajiem en die zelfs een dichter van formaat als Jacob Israël de Haan tot een uniek oeuvre kon inspireren.

Maar grauwe politieke theorie *bleef* het voorlopig. Ook de Nederlandse zionisten dachten niet (een enkele dan uitgezonderd) aan het daadwerkelijk optrekken naar het oude land der vaders. En zij dachten daaraan ook nog niet na de jaren dertig, toen het chaloetsioeth (het pionierschap) wel populairder werd maar de massa der zionisten onberoerd liet.

De periode-De Lieme was toen al gevolgd door de periode-Bernstein. Ook deze laatste een man van ongewoon formaat en als theoreticus zeker De Lieme's meerdere. De uit Duitsland afkomstige Fritz (in Israël: Perets) Bernstein zag het zionisme onromantisch als een nuchter antwoord op het joodse vraagstuk, waaraan hij een standaardwerk (*Antisemitismus als Gruppenscheinung*) wijdde. In zijn *Over Joodse Problematiek* beredeneerde hij de grenzen van het joodse zijn in de diaspora, speciaal in Nederland.

'De Nederlandsche Joden zijn Nederlandsche staatsburgers en dus Nederlanders. Daar het Nederlandsche volk geacht wordt te zijn samengesteld uit de gezamenlijke staatsburgers, behoort de Nederlandsche Jood tot het Nederlandsche volk. De vraag is alleen, of het volk ook

in de niet formeele werkelijkheid identiek is met het geheel van alle staatsburgers.

Feitelijk is de onzekerheid dienaangaande juist bij de Joden opmerkelijk diep. Dat blijkt uit den haastigen nadruk, waarmee vele Nederlandsche Joden plegen te verzekeren, dat zij zich geheel en al Nederlanders *gevoelen*. Meestal wordt deze verzekering aangevuld door de verklaring, dat zij zich in de allereerste plaats Nederlanders gevoelen, en eerst in de tweede of zooveelste plaats Joden.'

Bernsteins theorieën over het algemeen ('bedingungslos') zionisme legden de nadruk op een rationele interpretatie van Herzls denkbeelden. Ondanks de invloed die deze onbestreden voorman in de jaren dertig ook op de studenten van mijn generatie uitoefende, ontstond onder de benauwende druk van het nationaal-socialisme langzamerhand een kentering. De achtergrond van het historische jodendom begon aandacht te vragen. In niet onbelangrijke mate beïnvloed door de algemene cultuurnood, werd zowel in de studentenorganisatie als ook in de jeugdfederatie een streven merkbaar naar verdieping van joodse waarden.

Een geheel apart centrum voor een aarzelende joodse renaissance vormde de bloeiende mizrachistische jeugdorganisatie van Amsterdam, Zichron Jaäkov. De jonge mizrachisten, uitgaande van oude waarden, streefden in hun jeugdbeweging naar een religieus-nationaal ideaal. Onder vele algemeen-zionistische jongeren werd eveneens een stijgend verlangen merkbaar naar een religieus gekleurde inhoud. Beide stromingen ontmoetten elkander in de ideologie van een der merkwaardigste zionistische leiders, die het vooroorlogse jodendom in Nederland heeft opgeleverd: de aan het eind van wereldoorlog II gefusilleerde Lion Nordheim.

Deze juridische student, die zijn studie niet voltooide, behoort historisch gezien tot die bevoorrechte categorie jeugdleiders, die door hun persoonlijke kwaliteiten een gehele generatie blijvend aan zich verplichten. Door hun *persoonlijke* kwaliteiten! Goed bezien is het theoretische oeuvre, dat hij - die ons te jong moest verlaten - nagelaten heeft, niet imponerend. En het staat in elk geval in geen verhouding tot de blijvende indrukken die het contact met hem hebben achtergelaten in het gevoelsleven en denkleven van diegenen, die jaren lang met hem hebben mogen samenwerken.

BADERECH

OFFICIEEL ORGAAN VAN DE N.Z.S.O.
en
LEIDERSORGAAN VAN DE J.J.F. IN NEDERLAND

Copie vóór 10 December 1933 aan
J. FRANK, PLANTAGE LEPELLAAN 2, AMSTERDAM C.
Administr.: G. Polak, Wouwermanstr. 6, Amsterdam Z. Postgiro 202580
Commissie van Beroep voor Inzenders: Mr. M. L. KAN, Mr. I. L. HAMBURG, AMSTERDAM

ZIONISME EN STAATSBURGER- SCHAP

„De Jood als staatsburger” is een hoofdstuk in onze geschiedenis. dat met de emancipatie begonnen is. Voor dien tijd was de Joodsche gemeenschap in alle landen, volgens Joodsche en niet-Joodsche opvatting, een nationale: We hadden onze eigen wetten en gewoonten, onze eigen feesten en treurdagen, onze eigen taal en rechtspraak, onze eigen historie en toekomstverwachtingen. Aan de eene kant beschouwden wij ons als een apart volk, dat toevallig in één of ander land woonde en gedroegen ons overeenkomstig; aan de andere kant werden we ook door de niet-Joden als de Joodsche natie aangeduid en behandeld. Wel waren we onderworpen aan de bepalingen, die de regeering van het land voor ons maakte, maar dat waren speciale bepalingen voor de Joden, die niets aan onze positie als vreemd volk temidden van de andere volken veranderden.

De emancipatie bracht hierin verandering. De bijzondere positie die de Joden in verschillende landen innamen, zou verdwijnen; allen werden *staatsburgers*, d.w.z. leden van, h.v., het Fransche volk. Er bestonden voortaan alleen Franschen in Frankrijk; alle staatsburgers, ook de Joden, behoorden tot dit volk. De emancipatie wil dus het Joodsche vraagstuk (het bestaan van vreedende,

In tweëerlei opzicht beïnvloedde hij de zionistische gedachte in Nederland. Cultureel greep hij terug naar het oude jodendom, waarin hij was grootgebracht, diep religieus als hij voelde in modern nationale zin. Zuiver politiek-zionistisch verradicaliseerde hij daarnaast het Bernsteinse zionisme tot aan de uiterste grenzen van het vraagstuk der dubbele nationaliteit. In beide opzichten is zijn optreden typerend voor de evolutie van het zionisme in Nederland.

‘Wij resumeren: de Joods-nationale idee van deze tijd is een der vormen van het moderne nationalisme. De situatie waarin de Joden leven, veroorzaakt dat zij Zionistisch moet zijn. Door deze eis en door andere gevolgen van het galoeth, vooral door het feit dat zij thans vrijheid, veiligheid en culturele inhoud slechts in heel beperkte mate geven kan, wordt haar bestaan moeilijk gemaakt; de groep die zij bestrijkt zal daarom kleiner zijn dan bij anderen. Anderzijds is, al weer om dezelfde reden, de behoefte ernaar groter; de betekenis die zij heeft voor de groep die zij bestrijkt, zal dus des te belangrijker zijn. Ook met haar zijn andere verschijnselen historisch samengegroeid, die door het ontbreken van een uiterlijke band wel moeilijker tot uiting kunnen komen, maar die juist daardoor de beweging direct bedreigen.

De Joods-nationale gedachte kan dus alleen bestaan, wanneer zij radicaal-Zionistisch is en zoveel mogelijk vrij van elementen, die er geen verband mee hebben. Of anders gezegd: in de Zionistische beweging is men nog meer dan elders verplicht zich rekenschap te vragen van haar fundering in het leven der mensen. En wel: in mensen van *deze* tijd; door het gericht zijn op de toekomst is men te veel geneigd zich te beperken tot de vraag, wat het de mensen in een nabije of verre toekomst brengt; een typisch voorbeeld van dogmatisering.

We zullen deze fundering nu nog onderzoeken in de verschillende behoeften, die, zoals we zagen, de moderne nationale beweging bevredigt.

Het streven naar *vrijheid*. De onvrijheid, vooral ook de psychische, is bij de Joden heel groot. Het Zionisme maakt onafhankelijk van het oordeel der anderen. De niet-Joodse omgeving is voor het gevoel der Joden dan niet meer het lichtende voorbeeld, niet meer de rechter over hun gedragingen. De bevrijding uit het immorele der assimilatie, het herstel der Joodse waardigheid is voor Zionisten, ook in galoeth, mogelijk.

Het streven naar *veiligheid*. Al kan het Joodse volk zijn leden nu niet voldoende beschermen, toch bestaat er voor allen, die zich bewust zijn van hun lotgemeenschap, het gevoel te behoren tot een groep, die hen niet verstoten kan.

De *culturele* verbondenheid. Als gedogmatiseerd ideeëncomplex, waartoe Joodse cultuur na de Aufklärung verworpen was, heeft ze geen levensvatbaarheid; hoogstens bestaat er nog romantische gebondenheid, die na enige generaties verdwijnt. Het Zionisme brengt echter de mogelijkheid om haar als de geestelijke scheppingen van het volk te bezien. We beseffen, dat deze cultuur is voortgebracht door dezelfde geest, die ook in ons leeft, en kunnen dan vanuit het levensbeeld van onze tijd deze geestelijke mogelijkheden tot nieuw leven wekken.

De gedachte der *onsterfelijkheid*. Dit element is niet afhankelijk van de positie, waarin het volk leeft, zolang het naar een toekomst streeft, en het galoeth verandert ten aanzien van de Zionisten dus weinig aan hetgeen hierover in het algemeen is gezegd. Wel geldt hier misschien nog sterker dan bij de voorgaande, dat eerst het streven naar opheffing van het galoeth, een radicaal Zionisme dus, het perspectief biedt, waarzonder de bevrediging van deze gevoelens niet denkbaar is.

De beleving van deze bestanddelen der Zionistische gedachte, en het uitbouwen van de andere, kan de nationale beweging bij de Joden een betekenis geven, die niet geringer is dan bij andere volken. Wellicht nog groter. Want hoe treurig de toestand van het Joodse volk op 't ogenblik ook is, toch heeft geen enkele nationale beweging een perspectief, een spanning, als de Zionistische. Juist omdat ze nog de voorwaarden moet scheppen voor het bestaan van een 'normale' nationale beweging, heeft ze een taak van opbouw en herleving, die haar karakter bepaalt. En de historie heeft nog gewild, dat dit doel de verwezenlijking is van een oude droom, die generaties lang in het volk heeft geleefd en dus een sterke invloed op ons denken heeft gehad: de messiaanse droom van opstanding en gerechtigheid.'

Aldus Lion Nordheim in het *zevende jaarboek* der N.Z.S.O. over *Modern Nationalisme* (1938).

Naar geen van beide zijden (het radicale nationale zionisme én het streven naar culturele verdieping) hebben zijn opvattingen veel succes gehad. Behalve dan bij een beperkte groep jongeren, die zich in het laatste stadium voor de oorlog hadden gegroepeerd om het (zeldzaam geworden) maandblad *Cheroetenoe* [Onze Vrijheid].

HOGE HOEDEN / LAGE STANDAARDEN

Naar beide zijden een summier commentaar. Dat religieuze beïnvloeding ook en juist niet zou aanslaan bij de zionisten is zonder meer begrijpelijk. Het zionisme in Nederland had zich van meet af aan politiek opgesteld. Het had bovendien een afkeer van het Kerkgenootschap, van diens innig burgerlijke parnassiem en van de in hun kielzog mede drijvende rabbijnen, die immers het zionisme de nek hadden willen omdraaien. Voeg daarbij dat de N.Z.B. haar mensen recruteerde uit milieu's, die zo niet formeel dan toch feitelijk al lang hadden gebroken met iedere jodendomspraktijk . . . en ge hebt een volstrekt zuiver beeld voor U. Alles wat herinnerde aan sjoel, aan kerkeraad, aan symbolen van parnassale of kerkgenootschappelijke aard, werd als taboe beschouwd.

'RELIGIEUS LEVEN IN GALOETH

De mensch, ook de menschengroep, gevoelt zich bij ieder streven afhankelijk van krachten buiten hemzelve; dit gevoel is: religie. Het heidendom vereenzelvigd deze krachten met de natuur of onderdeelen daarvan; in het Jodendom en zijn dochter-religies staat, boven de natuur, de bron van alle krachten: God.

Waar religie is, ontstaat religieus leven. In primitieve vormen: gunstig stemmen, verbidden van de godheid; in hogere vormen: God liefhebben, zijn wil volbrengen niet omwille van de belooning (sjelo al menath lekabbel peras), blijmoedige overgave aan Zijn schikkingen (tsiddeok ha-din). Religieus leven, in Joodsche zin, kent beide vormen, voorshands onscheidbaar met elkaar vergroeid.

Gods wil ten opzichte van het Joodsche volk leeren wij kennen uit Torah, Nebiim en Kethoebim: een met God verbonden menschengemeenschap te zijn in Erets-Jisrael. In galoeth - tegenstelling van Erets-Jisrael - is religieus leven voor ons volk, naar deze maatstaf gemeten, niet mogelijk.

Is het karakter van ons religieus leven in galoeth dus uitsluitend een conserveerend, men onderschatte de kracht, die ervan uitgegaan is en nog steeds uitgaat, niet. Het religieuze genie van ons volk heeft ook in galoeth uitingsvormen gevonden, die zoowel enkeling als gemeenschap, uit de tijdelijke en plaatselijke kluisters van galoeth verlossen en hen in de sfeer van heiligheid en God-verbondenheid doen binnengaan. Vol van deze momenten is het Joodsche jaar.

VERBODEN ZIONISME

Doch al dit schoone en heilige verblinde onze oogen niet voor de werkelijkheid. Religieus leven in galoeth bestaat slechts krachtens zijn potentie, religieus leven te worden in Erets-Jisrael.'

Aldus op 19 november 1937 in *De Joodse Wachter* de al vóór wereldoorlog II naar het toenmalige Palestina opgetrokken arts Meijer J. Prensela. Dezelfde die - toch nog lid geworden van de Amsterdamse Kerkeraad - deze stap terug motiveerde in *De Joodse Wachter* van 21 januari 1938:

'TSIONISTEN EN 'KERKGENOOTSCHAP'

Als kortgeleden benoemd functionaris in de Amsterdamsche Keshillah stel ik er prijs op, mijn opvattingen over bovengenoemde kwestie, die in het vorige nummer van de *J. W.* ter sprake is gebracht, tot uiting te brengen.

De Joden in Nederland zijn, of zij het willen of niet, een onderdeel van het Joodsche Volk, dat, bij alle volkeren der aarde als commensaal levend, nergens een vaderland heeft. Het 'Kerkgenootschap' is niet anders dan de locale organisatie van de toevallig in Nederland terecht gekomen Joden. De kergenoetschappelijke vorm is slechts een uiterlijkheid, door de omstandigheden tijdens de Emancipatie veroorzaakt. Nadat het Tsjionisme de mislukking der Emancipatie als oplossing van het Joodsche vraagstuk heeft aangetoond, zal men ook in het 'Kerkgenootschap' zij het met behoud van zijn uiterlijke vorm, niets anders kunnen zien, dan wat men vóór 1795 placht te noemen: 'De Joodsche Natie'.

Voor wien het Tsjionisme is: de strijd voor het weer herstellen van het Joodsche Volk en zijn religieuze cultuur, voor hem bestaat buiten het Tsjionisme niets, dat Joodsch is. Maar dan is het ook noodzakelijk, dat het 'Kerkgenootschap' al zijn vraagstukken van uit een Tsjionistisch standpunt behandelt. Natuurlijk komt er bij de benoeming van een Osek (= begrafenisambtenaar) of de restauratie van een Mikwah (= ritueel bad) geen specifiek Tsjionistische ideologie te pas, evenmin als dit het geval is bij de aankoop van een schrijfmachine op een Tsjionistisch bureau, maar wél is principieel Tsjionisme noodig bij alles, wat samenhangt met onderwijs, verhouding tot het Nederlandsche Volk, verhouding tot andere Joden en niet het minst ook met de orde der Synagogendiensten.

Vóór mijn zitting nemen in de Kerkeraad heb ik in het openbaar verklaard, dat ik alle problemen der Kehillah slechts uit Tsjionistisch oogpunt zou kunnen bezien. De z.g. Joodsche pers heeft dit, in haar desbetreffende verslag, niet weergegeven. Toen ik later, terwille van een juiste informatie van het publiek, een kort exposé van mijn opvattingen bij diezelfde pers ter publicatie inzond, werd de opname daarvan geweigerd, omdat de redactie, naar zij mij mededeelde, 'mij tegen mijzelve beschermen wilde'. Ook hierom stelde ik er prijs op, dat mijn opvattingen thans in de J. W. tot uiting komen.'

De 'zogenaamde' Joodse Pers! Het zegt meer dan heel een historisch onbetrouwbaar, gezapig jubileumboek over het N.I.W. van honderden pagina's.

In dit klimaat kón voor nationale joden geen cultureel blommetje bloeien. Te beseffen, dat jarenlang iemand die in een synagoge voor de Thora werd opgeroepen, geen verlof had te offeren voor het Joods Nationaal Fonds. Voor de Joodse Invalide, voor het Krankzinnigengesticht in Apeldoorn, voor de Weeshuizen, voor alle kroegen der liefdadigheid, daarvoor mocht worden geofferd. *Niet voor het joodse land.* Dat was niet kósjer genoeg, zeiden de kósjere rabbijnen en de treifene parnassaiem, die mal en pal stonden voor Thora en Traditie. Dát was het Nederlandse jodendom anno 1933.

Toen uit pure religieuze bezinning op de band tussen galoeth en het joodse land de Amsterdamse mizrachistische jeugdorganisatie ertoe was overgegaan het gebed te verrichten in de Palestijnse uitspraak, werd dit verboden door de Opperrabbijn van Amsterdam op zogeneten halachische (= wettische) gronden. Aangepaste dode gelegenhedsregels werden misbruikt om pogingen tot levend jodendom in de grond te boren.

In hun spotliederen hoonden sommige jongeren:

'Wij willen de kille (= gemeente) drillen
 Wij willen de sjoel bevrijd -
 Van de doelloze hoge hoeden
 En de beffen der geestelijkheid.'

Daarnaast motiveerden de jeugdleiders hun streven ernstig. 'De emancipatie heeft den Jood kunstmatig gescheiden in een maatschappelijk en een Joodsch deel. De assimilatie van den Jood tijdens

סדר העבודה

בבית הכנסת החדשה פה העירה
יום הוקם על על כסא
הרבנות דק"ק אשכנזים פה
אמשטרדם המהוללה יע"א
הגאב"ד ור"מ כמודה"ר
אלעזר בן כ"ה נפתלי סארלואיס שי'
יום א' ו' טבת לסדר ולפרט להודת לפניו לפ"ק

ORDE VAN DEN DIENST

TER GELEGENHEID VAN DE

PLECHTIGE BEVESTIGING

VAN DEN

WelEerw. Heer L. H. SARLOUIS

ALS OPPERRABBIJN VAN HET SYNAGOGAAL
RESSORT AMSTERDAM,

IN DE

NIEUWE SYNAGOGE

DER NEDERLANDSCH-ISRAËLIETISCHE
HOOFDSYNAGOGE TE AMSTERDAM

OP ZONDAG 6 THEBET 5697
20 DECEMBER 1936

DES MIDDAGS TE 2 UUR

De laatste voor-oorlogse opperrabbin van Amsterdam, L. H. Sarlouis, was een fervente bestrijder van het Zionisme. Hij sprak de banvloek uit over de Mizrachistische schooldiensten in de moderne uitspraak.

de emancipatie berust daarop, dat hij deze scheiding heeft aanvaard. Dit impliceert, dat hij het Jodendom van zijn levenskracht berooft, door het zijn nationaal karakter te ontnemen. Ook de orthodoxe assimilant wil zijn kinderen en kinds kinderen in veiligheid zien opgroeien in het land van zijn inwoning, liever dan in Erets Jisraeel. De terugkeer naar Jeroesjalajim blijft in zijn Tefillah (= gebed) gehandhaafd, maar hij verlangt niet naar de vervulling 'spoedig in onze dagen'.

De Zionist ziet in het Galoeth de oorzaak van al het Joodsche leed. Hij aanvaardt de disharmonie, die de bovengenoemde scheiding moet teweegbrengen, niet. Zijn Zionisme biedt hem de mogelijkheden, het Jodendomsvraagstuk tot een oplossing te brengen. Verwezenlijking van het Zionisme beteekent immers: Joodsche menschen in een Joodsche omgeving. Erets Jisraeel en niets anders biedt de mogelijkheid tot het totstandkomen eener synthese.

Alle onderdeelen van ons werk trachten wij te doordringen van deze gedachten. Alle uitingen van het Joodsche leven willen wij richten op herleving van het Joodsche Volk, op de herleving van het Jodendom. Alle richtende krachten binnen ons Volk komen voort uit de wil, de nationale en geestelijke toekomst van ons Volk te verzekeren, door liquidatie van het Galoeth en Opbouw van Erets Jisraeel.

De pogingen, in onze Sjoeldiensten een vonk van herleving te brengen, komen voort uit de hier ontwikkelde theorie over het Jodendomsvraagstuk. Onze onbevredigdheid met de Sjoeldiensten van het Kerkgenootschap wordt dan ook voornamelijk bepaald door de achtergrond van de daarbinnen heerschende Jodendomsopvattingen. Daar wordt gepoogd, Joodsche religie nu en voor de toekomst in stand te houden op de basis van het Galoeth. Wij aanvaardden deze basis niet, hij is in strijd met het toekomstverlangen van ons Volk, hij is in strijd met het wezen van de Tefillah.

Een sterke *Palestinaöorientatie* kenmerkt onze Sjoeldiensten. Wij gebruiken bij de Tefillah de Palestijnsche uitspraak van het Iwrieth, waarvan de klank ons de herleving van onze taal in de allereerst fasen van de herleving van ons Volk en de heropbouw van ons land doet denken en ons stimuleert tot een gevoel, dat verleden en toekomst ompant. Wij trachten *sleur te breken.*'

VERBODEN ZIONISME

Maar de Opperrabbijn, gesteund door een amorf en uiteraard overwegend niet-traditioneel levend organisatorisch apparaat zei: *nee*. En de assimilanten juichten.

‘Der Oberrabbiner - absolut!
Wenn er unseren Willen tut.’

Het is begrijpelijk, dat principiële zionisten neerkeken op dit stakkerige gedoe onder de bomen van het Meijerplein. Die enkele keer, dat men samen optrok (Kerkgenootschap en N.Z.B.) bleef uitzondering. De kansen die werden gemist kunnen - zie Prediker 1 : 15 - niet meer worden geteld.

De nur-politieke traditie van het Nederlandse Zionisme liet aldus bitter weinig speling over voor religieuze oriëntatie. Ook de aarzelend

Onder de bomen van het plein . . .

zich ontwikkelende studie van het modern Hebreeuws bracht daarin nauwelijks verandering. Het was een geëmancipeerd, koel-Nederlandse groep zionisten, die gestalte bleef geven aan vast omlinjnde staatkundige denkbeelden, die zo theoretisch werden doordacht, dat de briljante Nehemia de Lieme tenslotte om intern-politieke gedragslijnen de wereldorganisatie kon verlaten. Wat in feite het merg uitmaakte van het joodse volk en dit dan in groot-nationale zin opgevat - de geestelijke concentratie om de bronnen van het jodendom - dat ontbrak. En men voelde nauwelijks, dat het ontbrak.

Uit de mizrachistische kring kwamen van tijd tot tijd moderne religieuze geschriften naar voren. De dichter S. (Sally) Pinkhof schreef twee brochures die het vraagstuk van het moderne religieuze jodendom raakten. *Vooruitzichten* en *Gereed?* heetten beide geschriften, die veel tegenspraak tevoorschijn riepen, ook en vooral van de zijde der mizrachisten, wier rabbijnen toch al hun orthodoxe integriteit moesten handhaven tegenover hun anti-zionistische collega's, die ver in de meerderheid bleven.

Pinkhof worstelde vooral met de toekomst van het jodendom in het toekomstige joodse land. Hij wilde evolutie van de traditie in dezelfde zin, waarin gematigde reformisten dit beoogden.

'Feitelijk doe ik niets anders, dan aandacht te vragen voor de ontwikkeling van onzen Godsdienst. Ontwikkeling wordt thans hetzij afgewezen, hetzij genegeerd. Afgewezen van religieuze zijde, waar steeds wordt gezegd, dat onze Godsdienst, ook in zijn praktische uitwerking, een voldongen iets is, dus voor geen verdere ontwikkeling vatbaar. Met andere woorden: De Joden, in welken toestand zij zich ook bevinden, moeten maar zien, hoe zij zich verantwoorden tegenover den bestaanden Godsdienst. Dit voert, theoretisch en volgens de ervaring, tot de ontkenning van de broederschap van alle Joden-door-geboorte, en tot de beperking van het Jodendom tot het ritueel-vestigstelde.

Genegeerd wordt de ontwikkeling van nationale zijde, waar men nog heilig gelooft, dat de Jood gelukkig kan worden gemaakt door verbeteringen, die alleen zijn materieel en (nebbisj!) zijn politiek leven raken. Met andere woorden: De Godsdienst mag, als hij zin heeft, verantwoording afleggen aan de politieke en materiele behoeften van het oogenblik, maar van belang is het niet.

Het komt mij voor dat, indien de tegenwoordige Joodsche Godsdienst meer blijk gaf, verantwoording te willen afleggen van hetgeen hij voor de menschen voelt en voor hen doet . . . hij ook meer verantwoording mòcht eischen en zòù ontvangen van de Joden, wat betreft hun gedrag te zijnen opzichte.

Thans is de toestand zóó, dat al sedert langen tijd de geestelijke en de materieele leiding van ons volk in de meeste gevallen eenigszins gepiqueerd langs elkaar heen gaan. Dat is zéér on-Joodsch. Het ontleemt aan ons volk een groote bestaansreden: Het ààntonen van de verbindbaarheid van die beiden. Bovendien blijft dit euvel - dit wordt steeds duidelijker uit de teekenen - toch niet onopgemerkt, en zal te eeniger tijd worden aangepakt door handen, *niet* van gelijktijdig medelijdende en kundige heelmeeesters.

Zij, die deze dingen meevoelen, vormen een volstrekt inter-organisatorische groep. Zij hangen, als zoodanig, geen organisatie-program aan, tenminste niet als belangrijkste ideaal. Ook zullen zij goed doen, zich niet te vroeg te organiseeren, maar oprecht te zijn in hun woorden en daden, telkens wanneer zich in de practijk iets voordoet, waarop deze, onze inzichten reageeren. Op deze wijze zal het misschien mogelijk zijn, tenslotte zóóvelen de oogen te openen, dat een Jodendom opgroeit, dat zijn jongeren - meer dan nu - moet voor de toekomst meegeeft.'

Zijn denkbeelden en die van figuren als Premisela (hoezeer onderling zeer verschillend van aard en structuur) leidden tot interne crises binnen de Mizrachie. *Mini-crises*, die nauwelijks de buitenwereld raakten.

Die hoorde van jodendom toch al niet veel. *Riten en symbolen* van de Haarlemse rabbijn S. Ph. de Vries vormt een uitzondering. Maar dit onlangs herdrukte boek, dat trouwens totaal verouderd is, wilde niet anders zijn dan een samenvatting van populaire artikelen die in de Haarlemse Courant waren verschenen. Een inleiding op de practijk van het jodendom; een serie beschouwingen over de intimiteit van het joodse dadenleven in huis en synagoge. Verantwoord toegelicht, goed doordacht, gevoelig geraakt en dat alles in een vrij gekunsteld kanselachtig Nederlands beschreven.

Wilde men in die jaren werkelijk ingelicht worden *over de grondslagen van het jodendom*, dan moest men terecht bij de protestantse theoloog K. H. Miskotte, wiens standaardwerk over het wezen der joodse religie een niveau verraadt, dat door geen der vooroorlogse en na-oorlogse rabbijnen ooit is bereikt. Miskotte zocht over onderdelen contact met een enkele rabbijn. Hij zal er niet veel wijzer van zijn geworden. Zijn proefschrift dat de structuur van alle belangrijke negentiende en twintigste eeuwse joodse ideologieën behandelt, is in de joodse pers van zijn tijd niet eens aan enige grondige behandeling toegekomen. Wie van de toenmalige (wie van de huidige) Nederlandse of andere scribenten moest (moet) in staat worden geacht een zelfstandig standpunt te kunnen formuleren tegenover dit meesterwerk.

Het Nederlands Israëlietisch Seminarium van Dünner en zijn opvolgers kwam aan het theoretiseren over jodendom niet eens toe. En evenmin de zionisten, krachtens de door ons geschetste evolutie. Ook de pogingen van Lion Nordheim bleven steken in goede bedoelingen. Maar goede bedoelingen waren het! En zij verleenden het radicale zionisme een innerlijke mildheid, die niet overtollig scheen in een tijdsgewricht, dat ook van joodse zijde (hoe begrijpelijk) al te sterk de nadruk ging leggen op de *nationale apartheid*.

Want zo hebben de joodse jongeren het zionisme begrepen. Als een ideologie, die hun het beste schonk wat de moeilijke jaren tussen '33 en '40 kon schenken aan een joodse generatie, die veel radicaler dacht dan welke na-oorlogse ook. Eén vaderland gold voor hen. En in elk geval minstens twee. En alsof dat nog niet genoeg was, creëerde wijlen Sam de Wolff zelfs een derde: Friesland. Gespleten in zijn gecompliceerde nationale bewustzijn deze aloude marxist tussen Sneek, Amsterdam en Jeruzalem. Te veel voor één kwatrijn.

Maar wel typeert het ook de ludieke kant van heel dit vraagstuk, dat nauwelijks reëel was in het vóór-Israël stadium. Maar dat sprak tot het emotionele bewustzijn van jonge mensen. Vooral als het andere joden ergerde. De scheidingslijnen tussen ons en de anderen *moesten* huizenhoog! Als wij spraken van *ons* volk dan bedoelden wij het joodse. Het uitspreken van het gebed voor het koninklijk huis met zijn imperialistische volzinnen, met zijn gezwollen formuleringen van slaafse afhankelijkheid irriteerde dermate, dat in zionistische jongerenkampen dit gebed werd overgeslagen. Interne conflicten in deze zeer

VERBODEN ZIONISME

gevoelige sector maakte de tegenstellingen tussen assimilanten en zionisten dagelijks scherper. De zionistische jongeren (een enkeling droeg later de *jodenster* met trots!) vreesden niemand. Wat vonden zij in dit gebed voor de regerende vorstin?

'Hij, die hulp verleent aan koningen en heerschappij aan vorsten, wiens koningschap is een koningschap van alle eeuwigheid; Hij, die Zijnen dienaar David van het verderfelijke zwaard bevrijd heeft; die in de zee eenen weg, in geweldige wateren een pad baant - Hij *zegene, hoede, bescherm, steune, verheffe en verhooge* ten zeerste *onze Gebiedster H. M. Koningin WILHELMINA*, alsmede de Koningin-Moeder . . . en het geheele Koninklijke Huis, verheven zij hun luister! De Koning aller koningen behoude haar in Zijne barmhartigheid in 't leven, hoede en redde haar van allen nood, kommer en ongeval; *Hij onderwerpe volken aan hare voeten, doe hare vijanden voor haar vallen*, en waarheen zij zich wendt, moge zij gelukkig zijn! - De Koning aller koningen in Zijne barmhartigheid legge in haar hart en in dat van al hare raadgevers en waardigheidsbekleeders eene neiging tot goedgunstigheid, om ons en geheel Israël wel te doen. Dat in hare en onze dagen Juda geholpen worde en Israël veilig wone! Dat voor Tsjon de Verlosser kome! Zoo zij het welgevallig; laat ons hierop zeggen: Amen!'

Het waren de jaren van de opkomst der N.S.B. Bernstein had reeds in 1934 op deze beweging gewezen. Zulks naar aanleiding van haar eerste opstelling tegenover de joden (brochure *Actuele Vragen*, pagina 27), waarin Mussert concludeert, dat in zijn partij voor zionisten geen plaats was. Wel voor de anderen, van wie er toch nog tientallen (en onder hen vooraanstaanden) toetraden. Joden die als 'nationaal-Nederlandsch voelenden' worden aanvaard. Daarvan streng onderscheiden de orthodoxen, wier religieuze overtuiging wordt gerespecteerd maar aan wie slechts de rol van gasten is toebedeeld.

'Tenslotte echter de Joden, die geen deel hebben aan onze nationale gedachte, omdat voor hen nationaal niet beteekent Nederlandsch, doch Joodsch, en zulks niet uit religieuze overwegingen, doch uit ras-impulsen. Aan hen dacht reeds Dr. Abraham Kuyper, toen hij in een artikelen-serie in 'De Standaard' van October 1878 de vraag stelde: In hoeverre kan een natie een andere natie, die zich niet met haar veren-

zelve, in haar midden dulden? Dr. Kuyper was ook de eerste, die hier te lande aantoonde, dat de z.g. reform-Joden, d.w.z. de Joden, die hun eigen religie verlaten hebben en desalniettemin zich niet met de verdere bevolking willen vermengen maar onderling een net van bijzondere relaties onderhouden, dat *deze* Joden haarden van gevaar vormen voor een werkelijk Christelijke nationale gedachte.

Tot welke conclusie leidt ons dit? Tot dezelfde conclusie, als waartoe Dr. Kuyper in zijn slotartikel van 23 October 1878 kwam, namelijk in deze woorden: 'Bestrijden willen wij hen, maar, voor een eerlijk kampgerecht, bestrijden naar den geest.'

Zoo oordeelen ook wij. Wie de Nederlandsche nationaliteit op goede gronden verkregen heeft, blijve in alle rechten, welke hieruit voortvloeien en worde daarin niet verkort, zoolang hij niet persoonlijk van on-nationale gezindheid blijkt geeft.

Vanzelfsprekend achten wij de huidige Joodsche immigratie uit het Oosten bedenkelijk, omdat hierdoor juist het niet nationaal-voelend gedeelte der Joden versterkt wordt. Wij wenschen deze vreemdelingen te beletten, ook hier de beroepen en bedrijven te overstroomden. Speciaal ook de intellectueele beroepen behooren bezet te blijven met personen van Nederlandsche nationaliteit en deze nationaliteit zal in den nieuwen Staat alleen verleend worden aan hen, die zich op de basis van de Nederlandsch nationale gedachte plaatsen en dus principieel niet aan degenen, die een afzonderlijke Joodsche natie binnen onze Nederlandsche natie willen gaan versterken.

Hiermee meenen wij de Jodenkwestie nu werkelijk voldoende te hebben behandeld. De Joden, die zich zelf op ras-standpunt stellen, sluiten zich zelf uit. De nationaal Nederlandsch voelende personen van Joodsche families kunnen tot onze nationale beweging toetreden. Iedere Jood beslisse voor zichzelf, aan welken kant dezer scheidslijn hij thuis hoort. Voor Zionisten is in de N.S.B. geen plaats.'

De radicale zionisten hadden er weinig last van. Het opkomende antisemitisme speelde immers in hun kaart. Toen de Zionistenbond in 1939 een commissie opdroeg te onderzoeken 'of en in hoever het onderwijs aan de joodse jeugd in Nederland aan de verbreiding en verdieping van de zionistische gedachte dienstbaar gemaakt kon worden . . .', diende Dr. S. Kleerekoper een minderheidsrapport in over de 'joods-nationale bijzondere school in Nederland'.

VERBODEN ZIONISME

'In deze verhandeling - aldus *De Joodse Wachter* van 20 oktober 1939 - wordt uitgegaan van de tegenstelling tusschen de (al of niet confessionele) nationaal-Nederlandsche school, en de nationaal-Joodsche school - waarbij dus de tegenstelling, die in den 'schoolstrijd' tot uiting is gekomen, buiten beschouwing kan blijven - met betoog, dat de Nederlandsche school een onvermijdelijk assimileerende werking oefent, en de uit Zionistisch oogpunt noodzakelijke dissimilatie niet kan worden bereikt door aanvulling of hervorming, doch slechts door de organisatie eener Joodsche school.

De vraag of de beoogde dissimilatie niet zou kunnen worden bereikt in het gezin of in de jeugdvereniging wordt ontkennend beantwoord. Door de discrepantie tusschen de denkbeelden van oudere en jongere generatie kan het gezin niet als afdoende factor worden beschouwd. En de jeugdvereniging zou alleen dán den gewenschten dissimileerenden invloed kunnen uitoefenen indien te verwachten ware, dat zij uit het conflict der Nederlandsch-nationale en Joodsch-nationale ideologieën - een conflict dat overigens op zichzelf min gewenscht is - overwinnend te voorschijn zou kunnen treden. Deze verwachting is echter niet gewettigd.

Daarbij komt dat het onderwijs der jeugdverenigingen - bepaaldelijk is hierbij aan het Hebreeuwsch te denken -, hoe lofwaardig ook, alleen al bij gebreke aan de sanctie die der school eigen is, niet tot de resultaten kan leiden, welke bij een verplicht leervak te voorzien zijn.

De noodzakelijkheid van de oprichting eener Joodsch-nationale bijzondere school hangt verder ten nauwste samen met de opvattingen van het betreffende lid van de Commissie omtrent de ontwikkeling van de Joodsche positie in Nederland in de richting van een versterkt antisemitisme.

Uit dien hoofde vooral verdient het aanbeveling de oprichting der Joodsch-nationale school *thans* ter hand te nemen, en niet op een oogenblik, waarop een paniekstemming deze oprichting onmogelijk zou maken, althans zou leiden tot een geïmproviseerd onderwijs-systeem. Van belang is ook, dat zulk een school, indien zij eerst dan zou worden opgericht, bezocht zou worden met een gevoel van minderwaardigheid en niet (gelijk nu nog het geval zou kunnen zijn) met een gevoel van trots.'

Leidende zionistische kringen ging deze ontwikkeling wel wat te ver. Men werd bang. Niet zo vreemd voor een organisatie, die in grote

Joodsche Raad voor Amsterdam

De voornaamste taak van den Joodschen Raad voor Amsterdam is het behartigen van de belangen van de Amsterdamsche Joden.

Door middel van „Het Joodsche Weekblad”, waarvan de uitgifte geschiedt onder verantwoordelijkheid van de Voorzitters, maakt de Joodsche Raad zijn mededeelingen bekend.

Het bureau van den Raad is tevens belast met de verzorging van het plaatselijke werk te Amsterdam der Coördinatie-Commissie. Voor bijzonderheden betreffende taak en werkwijze van de Coördinatie-Commissie wordt verwezen naar het desbetreffende artikel van den Secretaris diar Commissie, voorkomende in „Het Joodsche Weekblad”, No. 6 van 16 Mei 1941, bladzijde 3.

Ten slotte zij vermeld, dat cursussen worden georganiseerd voor Nederlandsche Joden te Amsterdam, die door de omstandigheden zijn getroffen. Omstreeks half Juni wordt een aanvang gemaakt met een nieuwe serie cursussen in verschillende vakken en talen. Voor inlichtingen of aanmelding kan men zich wenden, tot uiterlijk 6 Juni a.s., des voormiddags van 10—12 uur en des namiddags van 3—5 uur, tot het bureau van het Secretariaat.

De Raad bestaat uit twee voorzitters en zeventien leden.

Voorzitters: A. Asscher en prof. dr. B. Cohen.

Leden: J. Arons, arts, mr. N. de Benedictity, A. van den Bergh, mr. Alb. B. Gomperts, I. de Haan, A. de Hoop, mr. M. L. Kan, mr. I. Klech, A. Krouwer, mr. S. J. van Lier, A. J. Mendes da Costa, prof. dr. J. L. Palache, mr. drs. M. I. Prins, Opperrabbin L. H. Saricouta, dr. D. M. Sluys, A. Soep Ezer, dr. I. H. J. Vos.

Secretaris: dr. A. van der Laan.

Bureau: Amstel 25, telefoon 49157. Geopend van des Maandags tot en met

*Officiële mededeling uit 'Het Joodsche Weekblad'. **

lijnen toch een burgerlijke was gebleven. Waarin - en dit moge nadrukkelijk worden gesteld - ook de socialistische fractie vrij was van iedere radicale smet. Bovenal de revolutionaire marxist Sam de Wolff (destijds fel bestrijder van S. Kleerekoper) vertegenwoordigde in zionistische een uitermate slap standpunt en slenterde zó rustig in de pas, dat hij in de nette kringen der bourgeois van Amsterdam Zuid niet eens opviel. Diezelfde keiharde marxist, die na 1941 *extra* bescherming genoot van de Joodse Raad. Ook hij bleek in die jaren dertig voorzichtig, speciaal terzake van de dubbele loyaliteit. Niet anders dus dan de gehele N.Z.B. die langzamerhand werd geconfronteerd met een joodse werkelijkheid, waarover zij al vier decennia had gesproken en geschreven. Zoals theologen over onze lieve Heer en de hemel.

* Is. Voet, die in dit gezelschap als bestuurder van de A.N.D.B. was opgenomen, moest op bevel van de Duitsers al spoedig zijn lidmaatschap beëindigen.

VERBODEN ZIONISME

DE JOODSCHE WACHTER

WEEKBLAD, ORGAAN VAN DEN NEDERLANDSCHEN ZIONISTENBOND

Commissie van Redactie: Mr. I. KISCH,
Mr. J. LOONSTIJN, Mr. M. I. MESRITZ
Buitengewone Leden: Mr. S. ISAAC, A. POLAK
Vaste Medewerker: M. H. MAX BOLLE

HET ZIONISME STREEFT NAAR EEN PUBLIEK-
RECHTELIJKE GEWAARBORGDE EIGEN
WOONPLAATS IN PALESTINA VOOR HET
JOOISCHE VOLK

Bureau Redactie en Administratie
Amstel 75 - Amsterdam-C. - Telefoon 54287
Commissie van Beroep voor Inzenders, p. 2.
Mr. Ch. POLAK, Oostende 9, Amsterdam-C.

Groote Openbare Protestvergadering VAN DEN NEDERLANDSCHEN ZIONISTENBOND naar aanleiding van de verschijning van HET WITBOEK OVER PALESTINA

op Maandag 22 Mei a.s., 's avonds 8.15 uur, in den Beurs voor den Diamanthatel
Weesperplein 4, te Amsterdam.

Spreekers: **M. H. Max Bolle**

Alg. J.N.F.-Commissaris v. Nederland

Mr. Abel J. Herzberg

Voorzitter van den N.Z.B.

J. E. Stokvis

Lid van de 2e Kamer

KOMT IN GROOTEN GETALE!

Uit 'De Joodsche Wachter' van 19 mei 1939.

Zolang alles (ook die werkelijkheid) theorie was, ging het goed. Maar het goes dat zich thans aandienende scheen echt. Symptomen van aanpassing namen hand over hand toe. Met één gevaarlijke consequentie, die feitelijk het einde van de Bond incorporeerde. Men wilde het joodse isolement doorbreken. De bondsvoorzitters na Bernstein waren uit weker hout gesneden. Zij vormden liever een breed front van joden, waarin de oude tegenstellingen niet op de spits werden gedreven. Angst voor de buitenwereld deed zich gelden. *Met alle* desastrueuze gevolgen.

Dat in 1941 ook de zionisten de Joodse Raad van Asscher en Cohen hebben gesteund, blijkt achteraf dus niet meer dan een vanzelfsprekende aangelegenheid. Cohen die in de principiële N.Z.B. nooit naar voren was gekomen, kreeg zijn unieke kans. En plotseling was hij, het 'plafond-engeltje', die door Abel Herzberg voor het front der zionisten was weggehoond - was *hij* de voorzitter, niet van de N.Z.B. maar VAN ALLE JODEN. Van die N.Z.B. zou een der leidende figuren - M. H. Max Bolle - *de* secretaris worden van de Joodse Raad!! Ik weet dat er in die eerste samenkomst van de Joodse Raad is geopponneerd door

zionisten. Zelfs: *wat* er is gezegd. Maar de Joodse Raad was een feit geworden. En evenzeer: de gelijkshakeling der Nederlandse Zionistenbond.

Na dit alles nog één symptoom. Na 1938 besloot de N.Z.B. - deze modelorganisatie van open en bewuste joodse gerichtheid - haar gerenommeerde jaarvergaderingen niet meer in het openbaar te houden. De volgende polemiek is ontleend aan *De Joodse Wachter* van 24-12-1939.

'Ingezonden

DE ALGEMEENE VERGADERING EN DE PERS

Het is een jarenlange traditie van den N.Z.B. geweest de Algemeene Vergaderingen in het openbaar te houden. Ieder weet, dat vorig jaar besloten werd de openbaarheid in dier voege te beperken, dat de pers van het verhandelde geen eigen verslag mocht maken, maar een communiqué daarover toegezongen kreeg. Iedereen weet ook, dat deze houding bij een aantal leden groote verontwaardiging verwekte en dat deze door een onjuist toepassen van het reglement op de Algemeene Vergadering slechts zeer onvolledig tot uiting kon komen.

Dit jaar, nu men niet opnieuw fouten in de toepassing van het reglement kon verwachten, en dus een voorstel tot een dergelijken maatregel het onderwerp van een (openbare!) discussie had moeten uitmaken, bleef iedere suggestie in deze richting achterwege. En de leden, die vorig jaar ontstemd waren geweest, waren dit jaar, althans ten aanzien van deze zaak, verheugd.

Tot mijn groote verwondering nam ik kennis van den volgenden (gestencilden) brief, gezonden aan een niet-Zionistisch blad.

'Mijne Heeren,

Bijgaand zenden wij U een exemplaar van het jaarverslag van den Nederlandschen Zionistenbond, uitgebracht aan de veertigste Algemeene Vergadering.

Tevens noodigen wij U uit U te laten vertegenwoordigen op den openingsavond van de Algemeene Vergadering, Zaterdagavond 28 October a.s., te 8 uur, in het Concertgebouw, alhier, welke avond tevens gewijd zal zijn aan het herdenken van het veertigjarig bestaan van den N.Z.B. Over de voortzetting der vergadering op Zondag 29 October zullen wij U een communiqué doen toekomen.

VERBODEN ZIONISME

Over eenige dagen zullen wij U eenige historische gegevens zenden over den Nederlandschen Zionistenbond.

Met de meeste hoogachting,
Namens het B.B. van den N.Z.B.
w.g. *I. Kisch.*'

In dezen brief wordt gesuggereerd (en het is algemeen zoo opgevat), dat de Algemeene Vergadering van dit jaar aan dezelfde maatregelen onderworpen zou worden als die van het vorige. Wij weten, dat hiertoe niet eens een poging is ondernomen. In dit licht kan ik dezen brief slechts zien als een ernstige misleiding. Hetzij van de pers, hetzij van de A.V., naar mijn meening van beide. Allen, die hieraan hebben meegewerkt als uitvoerders of als stilzwijgende toeschouwers, verdienen het verwijt, dat zij de oorzaak zijn, dat het vertrouwen van de leden in de eerbiediging door de leiders van hun democratische rechten binnen onzen Bond opnieuw is verkleind.

Jaap van Amerongen *

Het ligt niet a priori op den weg van het B.B. ingezonden stukken in den J. W. te beantwoorden. Ook geeft de wijze, waarop bovenstaand stukje geschreven is, bovendien met gebruikmaking van een aan een derde gericht schrijven, eerder aanleiding daarop niet in te gaan. Intusschen meenen wij, nu hier het vorige B.B. wordt aangevallen, de volgende korte aantekening te moeten maken.

De bedoeling, welke de inzender leest in den door hem geciteerden brief, ligt daarin niet. De bedoeling was uitsluitend o.m. door het samenstellen van een communiqué de pers een leidraad te geven voor een zakelijk verslag, gezien vroegere ervaringen. Verschillende bladen hebben het blijkens de feiten ook aldus opgevat en naar eigen gegevens het communiqué in hun verslag verwerkt.

Indien de inzender zou beweerd hebben, dat het geciteerde schrijven tot misverstand aanleiding kon geven, zou daarover gediscussieerd kunnen worden. Nu hij van 'ernstige misleiding' spreekt, is daartoe geen verdere aanleiding.

Overigens heeft dit alles met democratie natuurlijk niets te maken.

Bondsbestuur N.Z.B.'

* Als Dr. J. Arnon, thans hooggeplaatst regeringsambtenaar in Jeruzalem.

VERBODEN ZIONISME

Intussen moge één geruststelling onze beschouwingen voorlopig afronden: radicaal of aangepast, ze bleven ook na 1938 nagenoeg allemaal rustig in diaspatria; tot 1940! Dat de Palestina-certificaten van de kopgroep der jongere radicalen te laat kwamen om nog te worden gebruikt, schijnt achteraf een sprekende illustratie van het al te hachelijk-theoretische zionisme dat het op polderpeil altijd zo goed had gedaan.

Echte Nederlandse zionisten hielden niet van het daadwerkelijk optrekken naar Zion, zoals dat in goed Hebreeuws heet: de *Alija*. En ze vonden altijd wel een 'uitsmoesje'. Hetgeen alzo is gebleven tot de huidige dag. De zogeheten 'fatsoendelijken' niet te na gesproken, die over een waterdicht alibi beschikken, een soort 'goles-sperr'. '*Alija-bah en de veertig uitsmoesjes*' spotte een zionist, die trouwens ook zelf hier bleef. In gezelschap overigens van talloze oud-bestuurders der N.Z.B. en daaronder 5 *in, door en na* hun ambt vergrijsde voorzitters! Twee (degelijke) *vóór*-oorlogse en zo waar drie na-oorlogse, waaronder de radicaalste die ooit theoretiseerde tussen de Dollard en de Schelde . . . Ere wie ere toekomt!

En dan dit tot slot.

Toen het jeugdorgaan van de Joodse Jeugdfederatie *Tikwath Jisraël* in een van zijn laatste vooroorlogse nummers een artikel had opgenomen waarin het heette, *dat de vlaggen die in de diaspora* (dus ook in Nederland) *waaiden, onze vlaggen niet zijn*, volgde een aanklacht bij de Eaderaad der Nederlandse Zionistenbond. De langst in functie zijnde redacteur van het orgaan, juridisch bijgestaan door Lion Nordheim, hoorde zijn redactie veroordeeld tot een ernstige berisping.

Het eigenlijke vonnis wordt eerst nu gepubliceerd. In diezelfde week van die gedenkwaardige berisping immers rukten onze vijanden Nederland binnen. *Duitse* vlaggen zouden vijf jaar lang waaien boven het grootste massagraf van onze diaspora-geschiedenis.

AIMABELE RISJES

Wat *aimabel* is, moge bekend zijn. Wat dat eigenlijk onvertaalbare *risjes* betekent, vereist misschien een boek, maar zeker een hoofdstuk. Beems *Resten van een taal* noemt twee betekenissen: 'a. anti-joodse gezindheid; risjes maken = door zijn daden anti-joodse gevoelens prikkelen; b. kwaadaardigheid, lust om te treiteren; bijv. hij kan zijn risjes niet laten; hebr. riesj'oet, boosaardigheid', aldus het geciteerde handzame woordenboekje van de kenner van het Nederlandse Jiddisj.

En daarmee zijn we op weg naar het vervolg van het vorige hoofdstuk. Om zo te zeggen van de theorie naar de praktijk van het joodse vraagstuk in deze lage landen met hun hoge hoeden.

Want om het nu maar simpel en direct te stellen: wat hinderde hier dan eigenlijk de zionisten in hun genoeglijke, ideologische ballingschap. En wat hinderde de anderen in die malcontente nationalistien. Met welke beide vragen we thans komen tot de kern van het joodse nationalisme dat ook in Nederland twee problemen centraal stelde: *naar buiten*, het antisemitisme; *naar binnen* de strijd tegen de voortwoekerende assimilatie = proces van gelijkwording aan de anderen, mogelijk zo al niet noodzakelijk geworden door de emancipatie.

Om met dit laatste te beginnen. *Assimilatie* en *assimilant* waren de trefwoorden bij uitstek van een geijkte, geoliede propaganda. Nog dezer dagen vertelde ons een zionistische medestandster, hoe zij in het centrum des lands op een zolderkamer voor het eerst werd bezocht door een joods meisje, dat ook haar wilde winnen voor de reeds herhaaldelijk genoemde Joodse Jeugdfederatie. Toen onze zegsvrouw (destijds leerlinge van de vijfde klas van het gymnasium) niet onmiddellijk bereid bleek toe te geven, klonk het dreigend: 'Dan ben jij dus een echte assimilante . . .' Wat dat precies betekende was zo plotse-ling niet helemaal duidelijk. Dat het een of andere huiveringwekkende indruk maakte, bewijst het recente verhaal.

In het algemeen mag men stellen, dat de discussie tussen zionisten en niet-zionisten in Nederland nimmer een hoog niveau heeft bereikt. De joodse pers liet dat niet toe. De zionisten trokken zich al spoedig op eigen terrein teug. Hun orgaan *De Joodse Wachter* kon de toets der kritiek als politiek medium zeker doorstaan. Een lange rij redacteurs van formaat leidde een periodiek, die (zoals iedere politieke krant) taai aandeed. De richtlijnen van het strakke bondsbeleid vulden het grootste deel der kolommen.

Een tijdschrift, dat naast *De Joodse Wachter* stijl verried was dat van de Joodse Vrouwenraad in Nederland, genaamd *Ha'ischa* (= de vrouw). Dat iedere maand op breed front discussie-mogelijkheden opende op het gebied van zeer algemene joodse vraagstukken. Het was in het novembern timer van 1937, dat *Ha'ischa* een polemiek publiceerde tussen de bekende essayist Norbert Loeser en de vooraanstaande Hebraïst J. Mossel. Onder de titel *Zionisme en Assimilatie* gaf Loeser in rake lijnen een inzicht in zijn anti-zionistische ideologie. Zijn theses komen hierop neer:

‘Om met het einde te beginnen: Zionisme is assimilatie, verkeerd begrepen assimilatie bovendien. Het is geen reactie op een beweging, die ongetwijfeld met veel fouten behept is geweest, maar toch grote verdiensten gehad heeft, het is zelf een stuk van deze beweging, genoemd ‘assimilatie’, een stuk van geenszins verblijdend karakter. Het Zionisme kon alleen geboren worden in het Europa der 19e eeuw, het kon alleen uit de Duitse cultuurkring afkomstig zijn. Het heeft al te veel van de leerstellingen, methodes, opvattingen en idealen van de gehate tegenstanders overgenomen, meer dan goed is en veel meer, dan Zionisten zichzelf bekennen. Tenminste in het openbaar. Hoe zij zijn, alleen met zichzelf en in hun eenzaamste en stilste minuten - wij weten het niet. Maar zolang het hun geheim blijft, heeft deze, misschien aanwezige, kentering praktisch weinig of niets te betekenen. Wij zijn gedwongen, om ons aan hun woorden, aan hun daden te houden, te verklaren, wat wij dagelijks zien en horen. Het Zionisme is Europees, niet Joods, of zeer zeker te weinig Joods. Jood zijn betekent heel iets anders; juist onder Zionisten is - bij wijze van spreken - het percentage ‘assimilatie’ hoger dan het percentage ‘Jodendom’.

'Het Joodse probleem is er, zonder twijfel, het is een probleem, zwaarwegend en met vele kanten, maar de Joden moesten beginnen er aan te denken, dat het geenszins het enige en geenszins het belangrijkste is, dat het een deel vormt van de op het ogenblik alles beheersende vraag: Hoe is de vernieuwing van het menselijk leven mogelijk? Dat het nodig is, nieuwe fundamenten te scheppen, nadat de oude verbrijzeld en onder onze voeten weggerukt zijn, beseft wel haast iedereen. Maar over het 'hoe' zijn de meesten het nog hartgrondig oneens. Het ligt voor de hand, dat ik hier spreek over de levenshouding, die zo juist ten onder gaat en waarvan wij de laatste stuiptrekkingen beleven, maar over de stijl, die zich af en toe aankondigt. De Joden hadden, door opvoeding en traditie, door een levendig gevoel voor de immanente waarden van de Joodse geest, temidden van de Europese verwarring een houvast kunnen zijn, een punt van oriëntering. Dat doorluchtige geesten met deze functie van de Joden voor een nieuw Europa rekening hebben gehouden, blijkt b.v. uit Nietzsche's aantekeningen. En er waren er meer, die er op rekenden of hoopten, dat de Joden als een actieve post op de Europese balans zouden voorkomen. Dit vertrouwen is gedeeltelijk teleurgesteld; ook de Joden hebben zich veelal mee laten slepen of zich in onvruchtbare orthodoxie, in een verstard formalisme gekluisterd, afzijdig gehouden. Thans is het ogenblik gekomen, om - indien een teruggaan noodzakelijk blijkt - tot de echte bronnen, tot de ware bezieling van het Jodendom terug te gaan.'

'De ontwikkeling van de mens verandert de wereld, niet omgekeerd. Uit hun Godsbesef, uit een geestelijke macht hebben de Joden de kracht geput, zich door de eeuwen te handhaven; juist het niet gebonden zijn aan een bepaald terrein, juist het feit, dat hun voornaamste bezit een Boek was, hun existentie gerechtvaardigd was door een verbond met God, heeft het hun mogelijk gemaakt, alle gevaren te trotseren. Hun nationaal - beter: hun saamhorigheidsgevoel is niet uit het land ontsproten; dit werd zelden en dan telkens onvoldoende verdedigd door strijdende legers, door sluwe en geraffineerde diplomatie. Een geestelijke band maakte hen tot een eenheid en de prestatie, het voorbeeld, dat zij gegeven hebben, dat ook de macht van de geest sterk genoeg is, om mensen bij elkaar te houden, over alle landsgrenzen, over alle tijden heen en ook in uren van ondergang en gevaar, is zonder weerga. Iets wat niet teloor mag gaan. Niet terwille van de zeldzaam-

heid, (het Joodse leven is geen stuk uit een rariteitenverzameling), maar als voorbeeld, als mogelijkheid moet het behouden blijven. Hier schuilt ook het fundamentele anderszijn der Joden: De basis van hun bestaan is een Boek, hun staat - letterlijk - op papier. Een broos en toch een solied fundament. Het Joodse volk - los van zijn religieuze spanning - ergens in Arabië zittend is een gewoon volk, oninteressant, zonder hoge verplichtingen, dus zonder hoge rechten. Het heeft tot nu toe - dat staat vast - zijn behoud duur moeten betalen en zware offers gebracht, om zo te kunnen leven als het moest, maar de geschiedenis van alle volkeren is met bloed geschreven. Weliswaar hebben de Joden de hoop en de verwachting, dat zij eens terug mogen keren naar het land, waar zij gewoond hebben. Maar de Leider, die hen naar hun tehuis zal brengen, is een geestelijke Leider, is de Messias; hij zal verschijnen, wanneer de taak vervuld is. Den Messias in een politieke beweging te veranderen - dat blijft één van de onverklaarbare raadsels van het Zionisme. Of zijn zij overtuigd, dat de Joodse taak ten einde is?’

‘De Joden kunnen Europa niet missen noch Europa hen. De geestelijke kracht, die het ware wezen van het Jodendom kenmerkt, is onmisbaarder dan ooit. Het is mogelijk, dat de Joden weer een zegen worden voor de volkeren, waartussen zij leven, maar alleen, wanneer zij op zich nemen, waartoe zij bestemd zijn, wanneer zij hun plichten niet willen verzaken, zich niet aan hun lot willen onttrekken. Alleen dan, wanneer zij de taak, die voor hen weggelegd is, op hun schouders nemen. Deze taak is niet politiek, zij is mede te helpen aan de geestelijke vernieuwing, aan de vorming van een nieuw ideaal, dat in menig opzicht het oude zal zijn: maar gewijzigd. Het gaat gaat om den mens, niet om land en klasse en ras. Dat de Joden niet zullen vergeten, dat zij hier toe kunnen bijdragen, is de hoop, die velen koesteren. Mogen de Joden deze verwachting niet teleurstellen.’

Het is begrijpelijk, dat in de bestrijding van Loesers standpunt het ons reeds bekende zionistische door Mossel helder wordt belicht. En dat doet verder niet ter zake. Belangrijker schijnt het ons vast te stellen dat zo’n discussie welhaast uniek mag heten in ons decennium voor de oorlog. Waarbij dan bovendien de aandacht mag vallen op het accent dat deze Norbert Loeser een jood was van Duitse afkomst. Die - als

meerderen van zijn lotgenoten in *Ha'ischa* gelegenheid kreeg zijn gedachten te formuleren.

Binnen het kader van 'zuiver' Nederlands jodendom werd anti-zionistische stellingname terstond vulgair en vervuld van banale gemeenplaatsen.

'Wij zoeken onze taak in het bewuste Jodendom. Terug naar G., terug naar het Jodendom, dat moet onze leuze zijn, terug naar de eeuwige bron van alle goeds, naar den leven schenkenden wegwijzer voor ons zijn op aarde. Terug naar het aloude en toch eeuwige nieuwe Jodendom, naar zijn leerstellingen en zijn voorschriften. Leeren wat het Jodendom ons leert, welke eeuwige waarheden zijn geschriften voor ons inhouden.

Wij weten zeer goed, dat wij van onze leden niet direct allemaal brave Jehodiem kunnen maken, die geregeld naar sjoel gaan en alles doen en laten wat G. voorschrijft, maar wel kunnen en moeten wij ervoor zorgen, dat dat beroemde en beruchte 'Joodsche Hart' een weinig luider gaat kloppen, dat zij meer gaan weten en willen weten van onze aloude voorschriften en wetten, waarvoor onze voorouders bij duizenden gemarteld en gedood zijn, waarvoor een stroom bloeds door de verschillende landen der wereld vloeit, terwijl een paar druppels water hun alle eer gegeven zouden hebben. Ook wij kunnen hun dat besef bijbrengen, daarvoor is geen Zionistische of Agoedistische wereldbeschouwing noodig, ook in Goloes kunnen wij den wil van onzen G. nakomen.

En daarom zij onze leuze: 'Terug naar het Jodendom', eerbied voor zijn verleden, werken in het heden en geloof en vertrouwen in zijn toekomst. En om dit te bereiken moet gij allen uw medewerking geven. Gij allen moet u weten in dienst van de grootste idee die de wereld kent, het 'Monotheïsme'.

Wij zijn nakomelingen van hen, die reeds één God aanbaden, toen men in een naburig land, dat zoo trots is op zijn nieuwe cultuur, nog in berenhuiden gehuld, heilige boomen aanbad.

Geef dus uw geheele persoon *in dienst van den Bond.*'

Met welke *Bond* wordt bedoeld op de verzameling van slappe, *neutrale* joodse verenigingen in Nederland, die door de N.Z.B. op principiële gronden werd bestreden.

‘Wij moeten U eerlijk verklaren, dat wij de activiteit van Uw Bond (hoe goed de bedoelingen overigens ook mogen zijn, die deze bezielen) veelal ontmoeten als een beletsel voor onze propaganda. Uw Bond biedt den Joden een programma aan, dat mogelijk al hun verlangens bevredigt, doch hen niet wijst op hunne verantwoordelijkheid voor de toekomst van het zoo bedreigde Joodsche Volk. Speciaal het neutrale Jeugdwerk, dat de jeugd niet opvoedt in de gedachte van nationale vernieuwing van het Jodendom, doch hen feitelijk doet berusten in de bestaande verhoudingen, en hen daardoor (mogelijk zonder Uw bedoeling) minder toegankelijk maakt voor de Zionistische overtuiging, moeten wij van ons standpunt afkeuren en bestrijden. Van deze bestrijding zult U ook in ons orgaan onlangs uitingen hebben aangetroffen. Het is onze wensch dezen strijd van beginselen of faire wijze te voeren en het zal ons steeds een genoegen zijn, Uw tegenargumenten plaats te geven, zowel in ons orgaan als eventueel in de daarvoor in aanmerking komende vergaderingen van onzen Bond. Het zal U echter duidelijk zijn, dat wij deze bestrijding niet kunnen nalaten; wellicht zult U ons zelfs willen toegeven, dat een strijd van beginselen noodig is om het Nederlandsche Jodendom voor inslapen te behoeden.’

Aldus een schrijven uit 1937 van het zionistische Bondsbestuur, dat zich de moeite had kunnen besparen. Want het Nederlandse Jodendom wás al lang ingeslapen. En zelfs de tweede troef, de nimmer aflatende vinger op het ook in Nederland aanwezige en zich duidelijker manifesterende antisemitisme vermocht ze niet wakker te maken.

Wij naderen een der interessantste aspecten van de zionistische propaganda: het antisemitisme, moeder en kind van het joodse nationalisme beide en als zodanig een apart en gevaarlijk accent van de nationale en nationalistische ideologie.

Wat was daarmee aan te vangen in dit land van Erasmus en Grotius. Leefde ook daar de risjes? Nóg de risjes? *Alweer* de risjes? Werd zij groter, kleiner, gevaarlijker, milder. Zó spotte Bernstein in de propaganda:

‘Gij meent bij voorbeeld zeer stellig te weten, wat maatschappelijk antisemitisme is. Maar ik betwijfel het. En dan bedoel ik nog in het geheel niet met U te debatteeren over geleerde definities van het begrip, of het wezen van de zaak. Ik bedoel het veel eenvoudiger. Als

uw zontje op school niet overgaat, wijt U dat aan het antisemitisme van zijn leeraar of rector, en ik zeg, dat uw zontje eenvoudig dom of lui is. Wordt echter een Joodsche meneer ergens gedeballoteerd, dan beweert ik van mijn kant, dat er antisemitisme in het spel is, terwijl U het ontkent. Volgens U heeft de man bepaalde eigenschappen, die hem tot een ongewenscht candidaat der vereeniging maken. Waarom mijn diagnose precies het tegendeel is van de uwe, zullen we straks nog wel zien; ik wilde alleen laten uitkomen, dat wij nog niet eens tot overeenstemming kunnen komen, als wij willen vaststellen, of een bepaald feit als uitleg van antisemitisme kan worden aangemerkt. Wij ontkennen en beweren het om beurten. Zóó eenvoudig is dit dus alvast niet.

Gij beschouwt het als vanzelfsprekend, dat onverdraagzaamheid, kaste-geest, snobisme, vooroordelen, aan het verdwijnen, althans aan het verminderen zijn. Weet U dat zoo zeker? Is het eigenlijk wel waar? Gij zoudt het natuurlijk gaarne zoo willen, maar alleen daardoor is het toch nog niet zoo? Wellicht zou men zelfs op goede gronden kunnen beweren, dat al die onaangename dingen, verre van uit te sterven, een bloeiend bestaan leiden en eerder toe- dan afnemen.'

Antisemitisme - magisch woord dat dit jaar negentig jaar oud is. Voor het eerst als het werd gebruikt door Wilhelm Marr, die in 1879 zijn *Antisemitische Hefte* uitgaf. Magisch woord voor een verschijnsel, dat zich zelfs daar liet gelden, waar jodenvervolgingen sedert de Middeleeuwen (de *Zwarte Dood*) niet meer waren voorgekomen. Want ook hier (aldus Bernstein in *Over Joodsche problematiek*, 1935):

'... waar werkelijke Jodenvervolging ontbreekt, vinden wij eene tegen de Joden gerichte vijandschap in alle slechts denkbare graden en schakeeringen van den felsten haat tot een materieel geheel onschadelijken afkeer, die in deze zwakke graden door den niet-Jood niet eens altijd beseft en door menig met zekere ongevoeligheid begiftigden Jood niet eens altijd opgemerkt wordt. Waar Joden formeel alle burgerlijke rechten bezitten, worden hun deze in de praktijk toch nog vaak onthouden; waar de officieele praktijk weinig of niets te wenschen overlaat, ondervindt de Jood op maatschappelijk gebied openlijke achteruitzetting en staat aan een vaak allerhevigste 'Hetze' bloot, die van grofste belasting en openlijke ophitsing tot de meest geraffineerde

insinuaties varieert. Waar de sociale achteruitzetting niet openlijk wordt toegegeven, uit zij zich toch in de dagelijksche praktijk en wel in een nog meer vernederenden vorm; de Jood wordt tot niet-Joodsche kringen alleen dan toegelaten, als hij iets kan meebrengen, dat tegen het nadeel van zijn Jood-zijn opweegt; hij moet een 'meer' aan talent of persoonlijke beteekenis of positie of opvoeding, of vermogen meebrengen in vergelijking tot den kring, waarin hij toelating wenscht. Hij is als een minderwaardig papier op de effectenmarkt; hij wordt niet à pari opgenomen; hij doet een meer of minder gevoelig disagio in het maatschappelijke verkeer. *In het allergunstigste geval ontmoet de Jood bij waarlijk hoogstaande niet-Joden een goedmoedige tolerantie, die het zich tot plicht rekent, den Jood zijn Jood-zijn niet te laten merken*, gelijk de beschaafde mensch tegenover een mismaakte tracht te verbergen, dat diens kwaal wordt opgemerkt. Deze kenmerken eener op zichzelf onschadelijken en gemakkelijk te dragen afkeer zijn daarom belangrijk, omdat de afkeer in wezen van fellen haat niet verschilt, doch alleen in graad, en omdat zij zich gemakkelijk tot sterke vijandschap kan ontwikkelen. Afgezien daarvan is de tolerantie, door welke de positie der Joden in enkele weinige landen een gunstige uitzondering tot het groote geheel vormt, ten zeerste te apprecieeren, maar blijft toch hoogst pijnlijk voor hen, die er op zijn aangewezen.'

Ja, er wás antisemitisme, dat voelde iedere jood, dat wist iedere goi. Dat voelden en wisten vooral die joden, die dachten het te kunnen bestrijden. Zoals Henri Polak in zijn *Het 'Wetenschappelijk' Antisemitisme*, een standaardvoorbeeld van vechten tegen windmolens.

De antisemitische aantijgingen met betrekking tot de Talmoed en andere joodse bronnen worden o.m. bestreden door het feit, dat de Nederlandse joden deze niet eens kennen.

En na langdradige beschouwingen brengt Polak (als alle apologeten) tenslotte criminele statistieken in het geding. En daar komen we altijd goed uit tevoorschijn. Lezen maar:

AIMABELE RISJES

'Onherroepelijk veroordeelden wegens misdrijf in Nederland in het tijdperk 1901 - 1907

	Per 100.000 der bev.	
	Absoluut van 10 jaar en ouder	
Protestanten	68011	308.6
Katholieken	54519	416.5
Israëlieten	1619	212.7
Andere kerkgen.	596	—
Geen kerkgen.	1065	84.2
Onbekend	446	—
Totaal	126256	337.3

Hieruit blijkt dus, dat de misdadigheid bij de Katholieken ongeveer dubbel zoo groot is als bij de Joden, en de bij de Protestanten ongeveer 50 procent grooter dan bij de Joden.

In de Statistische Mededeelingen, uitgegeven door het Bureau voor Statistiek der gemeente Amsterdam, no. 94, komt een opstel voor betreffende criminaliteit in Amsterdam en van Amsterdammers, waarin de volgende tabel nopens onherroepelijk veroordeelden wegens misdrijven, bedelarij en landloperij:

	Absoluut		Per 10.000 der bev.	
	mannen	vrouwen	mannen	vrouwen
Protestant	2177	341	45.05	5.68
Katholiek	1228	233	53.39	8.52
Israëliet	513	58	44.52	4.36
Geen kerkgen.	840	120	33.03	6.08
Totaal	4758	752	43.94	6.26

Ook uit deze tabel blijkt, dat misdadigheid bij de Joden geringer is dan bij de belijders van andere godsdiensten.

Uit de Crimineele Statistiek van het Centraal Bureau voor de Statistiek, over 1919, blijkt, dat in dat jaar geen Joden zich hebben schuldig gemaakt aan Doodslag, Moord, Kindermoord, Mishandeling met zwaar letsel, Afpersing, Vernieling, Dierenmoord, Geweldpleging, Brandstichting, Wederspanning in vereeniging, Meineed, Valsche munterij en uitgeven of in voorraad hebben van valsche munt, Verkrachting, Kinderverkrachting, Feitelijke aanranding der eerbaarheid,

HOGHE HOEDEN / LAGE STANDAARDEN

Ontucht met minderjarigen van hetzelfde geslacht, Ontucht door Ouders, Voogden en Onderwijzers.

Een gehele reeks dus van de grofste en verachtelijkste misdaden, aan welke zich niet één Jood heeft schuldig gemaakt.

Maar deze zelfde statistiek leert nog iets anders.

Indien het waar zou wezen, dat Joden in handel, zaken- en bedrijfsleven oneerlijker zijn dan anderen - en dit nog wel, omdat volgens Dinter c.s. de Talmoeed hun zulke oneerlijkheid voorschrijft - dan zou dit moeten blijken uit veroordeelingen wegens het plegen van zulke oneerlijkheid. Hoe is het nu hiermede gesteld? Het volgende tabeltje, ontleend aan bovengenoemde bron, leert het ons:

Misdrijf	Joden	Prot.	R.-Kath.
Oneerlijke mededinging	0	1	2
Verkoop van vervalschte waren	0	1	2
Bankbreuk	1	3	3
Oplichting	10	138	106
Verduistering	14	319	230
Dito in dienstbetrekking	8	205	128

De uit al deze gegevens te trekken conclusie kan geen andere wezen, dan dat de Joden behooren tot de vreedzaamste, rustige, betrouwbaarste, de wet het meest eerbiedigende staatsburgers.'

Als om strijd huldigde de 'joodse' 'pers' deze vroeger versmade socialist als (wij citeren) 'geharnast strijder tegen het antisemitisme'. Waarbij wij historisch hebben aan te tekenen, dat even later socialisten en zionisten om de tafel zaten met Asscher en Cohen - toen het echte antisemitisme duidelijk maakte, hoe het Nederlandse jodendom van de kaart zou worden geveegd.

Ook de rabbijnen ontmoeten we wel in deze dubieuze apologetische arena. Soms zelfs op onverwachte momenten en plaatsen. In de heilige oorlog tegen de risjes kon men nu eenmaal niet al te kieskeurig zijn.

In *De Joodse Wachter* (7 maart 1930) reageert Kaïn (pseudoniem voor een gerenommeerde Abel) aldus:

‘GEDEELDE SMART, HALVE SMART

Laten we wél wezen; daar zit in de geloofsvervolging door de Sovjets voorloepig voor ons een stukje mazzel. Dat gebeurt ons niet iederen dag, dat *wij* vervolgd worden tezamen met de meest erkende en Christelijke aller Christenen. Thorarollen verbranden, synagogen in den asch leggen, stinkbommen in sjoel, dat is dagelijksch brood. Maar het oude en het nieuwe Testament broederlijk verbannen, en de Tifle (= kerk) ombouwen tot graanschuur terwijl van het Beth Hami-drasch (= de leerschool) een garage wordt gemaakt, dat is om zoo te zeggen gemberkoek.

In het vrije Nederland heeft zulks onmiddellijk weerklank gevonden. Wij hebben als vrije Nederlanders tegen de geloofsvervolgingen geprotesteerd. Onze Raw heeft gesproken in het Concertgebouw geflankeerd door dominee en pastoor, terwijl de goe-gemeente Psalmen zong. Naar mij voorkomt, is daartegen zelfs van ultra-Zionistisch standpunt geen letter in te brengen. Joden van Nederland! Dat is een ongekend genot. De Raw sprak namens ons allen, en zijn stem was niet de stem van den Jood, die protesteert tegen Jodenverdrukking, maar die van den staatsburger eener bepaalde overtuiging, protesteerende tegen wantoestanden elders. Dat deze wantoestanden ook ons betroffen was eigenlijk toevallig. Zouden wij het de Sovjets niet hebben kwalijk genomen, als zij ten aanzien van ons een uitzondering hadden gemaakt? Ja, ons protest zou er niet minder hevig om zijn geweest. Want wij mogen als menschen niet dulden, dat gewetensdwang uitgeoefend wordt, en geloofsvrijheid wordt verkort. Wij nemen het op voor den Rebbe en den Raw maar niet minder voor den Pope. En stel je eens voor, dat de Bolsjewiki de sjoel hadden gespaard, om de een of andere onnaspeurbare politieke reden. Om te rillen! Men zou ons met het Communisme vereenzelvigd hebben. En al hadden we dan nog zoo luid geprotesteerd, niemand had ons geloofd.

Heil U derhalve Sovjets! Uit het diepst onzer ziel brengen wij U onzen dank. Wanneer Gij anderen een haar krenkt, spaar dan niet ons hoofd. Gij zijt het, die waarlijk algemeen menschelijk reageert. Gij hebt ons *in waarheid* geëmancipeerd. Gij vervolgt het geloof, zonder onderscheid van ras en geloof. En daardoor maakt Gij menschen van ons, zooals tot nu toe geen volk ter wereld heeft gedaan. Waarachtig, ik ben opgetogen. Ik heb vele malen geprotesteerd, maar ik heb nog

nooit als *mensch* geprotesteerd. Ik heb vele malen een podium beklommen, maar ik heb dat altijd moeten doen om mijn krommen neus te toonen. Zou ik het nu moeten doen, ik zou het doen mijn krommen neus ten spijt. Sovjets ik juich! Ik ben een mensch geworden.

Dat is 't eenige dat mijn vreugd vergalt: Morgen is het feest voorbij. Dan ben ik weer alléén de getroffene en ik alleen de protesteerende. En dan is er nog iets, mijne Heeren: Dat het de tsores (= ellende; rampen) zijn, die ik deelen mag. De menschen zullen wel van den toren blazen, dat Nederland een land van vrijheid is, omdat de Raw gesproken heeft geflankeerd door dominee en pastoor, terwijl de goe-gemeente Psalmen zong. En misschien zullen ze wel zeggen: 'Zie je nu wel, dat er geen Joodsch vraagstuk bestaat, alle godsdiensten worden vervolgd, en dat is allemaal even erg!' En ik begrijp dat ze het zeggen. Want alle menschen zoeken steun in hun misère, en de beste steun is de misère van anderen. Voor ons, die dezen steun zelden hebben gekend is ze daarom dubbel groot.

Maar één vraag blijft er te vragen over: Hoe zal 't met de simches (= vreugden) gaan?

Als de Sovjets eens ondersteboven gegooïd worden, (en alle bezoekers van de protestmeeting in het Concertgebouw waren zonder onderscheid van ras en geloof in hun bede daartoe één) als de Tifle opengaat en de dubbele gouden kruisen weer aan den Russischen hemel glansen, en ook 't achterdeurtje van de bouwvallige Jeschiwa (= talmoedschool) weer openknerst, als Gij - geloovigen - dan juichen zult . . . stuurt Gij ons dan ook een uitnoodiging, ditmaal om Uw vreugd te deelen? Misschien?

Zal de Raw weer spreken, geflankeerd door dominee en pastoor, terwijl de goe-gemeente Psalmen zingt?

De Raw zal spreken . . . op een protestvergadering tegen pogroms. En de Tifle zal leven.'

De gekste dansen vonden er plaats om deze hete brij van het joodse vraagstuk. In 1938 werd een circulaire verspreid van de *Vereeniging voor Nationale Volksopvoeding (Joodsche groep)*, wier doel het was het antisemitisme te bestrijden *door joodse werklozen van de straat te houden*.

'Door ons te steunen om dit werk met energie ter hand te kunnen

AIMABELE RISJES

nemen, helpt gij een gezonden zedelijken en maatschappelijken geest aan de jeugd bij te brengen, het saamhoorigheidsgevoel bij de verschillende onderdeelen onzer bevolking te bevorderen, en allerlei scheurmakende, hatelijke, onnationale en menschonteerende stroomingen den kop in te drukken. Naast een algemeen Nederlandsch belang, staat hier dus ook een niet gewichtig genoeg te schatten Joodsch belang op het spel!!!

Onthoudt deze vereeniging uw geldelijken steun niet, opdat U het later niet zult moeten betreuren!!!'

De in de meidagen van 1940 omgekomen zionist Paul J. Denekamp commentarieert in *De Joodse Wachter* van 4 maart 1938:

'Wij aarzelen niet, dit laatste een argument van laag allooi te noemen. Niemand kan immers in redelijkheid gelooven, dat het toevoegen van 50 Joodsche jongens aan een bepaald werkkamp invloed zou kunnen hebben op het al of niet ontstaan van antisemitische stroomingen. Er is alleen maar sprake van een plumpe speculatie op de ook bij de Nederlandsche Joden aanwezige gevoelens van onzekerheid omtrent hun positie.'

Onzekerheid om hun positie - ziedaar het fundament der joodse problematiek in Nederland tussen 1933 en 1940. En dan nog: *de niet uitgesproken* onzekerheid. Want als dwingend adagium gold: er niet over spreken. Geen 'risjes' maken - en de lezer begrijpt al niets meer van dit merkwaardige woord.

Het was nu eenmaal zo, dat een *jood* niet benoembaar bleek voor alle landsbedieningen. Een jood kon desnoods opperrabbin worden van Amsterdam, maar geen burgemeester. In mijn collectie antisemitica bevindt zich een fotocopie van een artikel in typoscript (ooit gepubliceerd?), geschreven door de antisemiet W. J. J. C. Bijleveld over '*Een jood burgemeester van Amsterdam*'.

Het gaat over Mr. Dr. Wilhelmus Frederik van Leeuwen 1860 - 1930, raad, wethouder en burgemeester van Amsterdam, commissaris der Koningin in Noord-Holland, vice-president Raad van State - wat wil men nog meer. Eigenlijk was Van Leeuwen geen jood, maar zoals de Philipsen en de Tilanussen was hij de loot van veel eerder gedoopte

(‘gesjmadde’) families (‘misjpoches’). Maar wat wil men - *voor Bijleveld bleef Van Leeuwen jood!* Zoals de familie Philips, die nog in onze eeuw geld over had om de brochure over hun doop (1826) uit de circulaire te houden (ook in dit verband deed Bijleveld interessante onderzoeken). Zoals de familie Tilanus ten aanzien van wie als gijntje nog wordt verteld, dat in de oorlog een dame uit vooraanstaande christelijke kringen tot haar buurvrouw zeide: ‘Wij zijn zeer judenfreundlich, wij gaan zelfs met de Tilanussen om . . .’

En dan - zo’n jood burgemeester van *ons* Amsterdam.

Hetzelfde Mokum nota bene dat thans - als ik de pers mag geloven - o.m. mocht kiezen uit Samkalden en (de gedoopte) professor Van der Beugel. Zonder dat ooit (bij mijn weten) in het openbaar in welke zin dan ook werd gepubliceerd over het jood-zijn van beide kandidaten. Bijleveld (‘Jantje van Leiden’) heeft het helaas niet meer beleefd. Of hij navolgers heeft? Of het jood-zijn van de nieuwe burgemeester toch reacties tevoorschijn heeft geroepen - zal roepen? Maar dit behoort tot het terrein der moderne joodse problematiek, dat (wij denken aan de Claus-affaire, aan Caransa, Max Tailleur, Leo Horn en vele andere facetten) bestudering ten zeerste verdient. Mede tegen de achtergrond van het Israëlisme, dat zijn hoogtepunt reeds lang in de nek kijkt.

Tussen 1933 en 1938 lag de joodse problematiek anders, gecompliceerder (misschien), bedekter en zieliger (in elk geval). Men was gewoon bang. Zoals men bang bleef in 1940 - toen het afgelopen was.

Intussen begon de niet-joodse publieke opinie zich in die laatste jaren toch aarzelend op dit vraagstuk te werpen. Wij bedoelen nu niet de antisemitische. Maar de andere, de positieve.

Voorop ging *De Groene*, die op 10 maart 1937 een groot deel van haar nummer aan het joodse vraagstuk wijdde. Tal van medewerkers schreven over uiteenlopende facetten: Prof. Dr. D. Cohen over ‘Door de eeuwen heen’; Mr. Abel J. Herzberg over ‘Crisis der West-Europeesche diaspora’; Mr. R. H. Dijkstra over ‘Psychologie van het Antisemitisme’; Victor E. van Vriesland over ‘Kunstenaars in uitzonderingspositie’; Prof. Mr. H. R. Hoetink over ‘Antisemitisme en rede’.

Hoe dachten de joden daarover?

In het *Maandblad Mizrachie* analyseerde J. H. Davids de reacties van de joodse pers:

‘Maar zelfs tegenover een niet-Joodsche en nog wel zoo onverdachte zijde als die van *De Groene*, toonen velen onzer ‘geloofsgenooten’ zich bijster onontvankelijk voor de visie op het Joodsche Vraagstuk, zooals de realiteit van den Joodschen nood en van den Jodenhaat zich aan ons opdringt. Dat blijkt ten duidelijkste uit de wijze, waarop men in bepaalde kringen op het hier besproken nummer van *De Groene* heeft gereageerd. Het *Nieuw Israëlitisch Weekblad* bijv. wijdt een korte beschouwing aan dit nummer, welke het aldus inleidt: ‘De Groene Amsterdammer heeft zijn nummer van 10 april j.l. ongeveer geheel dienstbaar gemaakt aan een bespreking van *hetgeen tegenwoordig wordt genoemd*, het Joodsche Vraagstuk’. Uit de door ons gecursiveerde woorden blijkt wel heel duidelijk, in welk een leelijk parket dit Israëlitisch Weekblad zich bevindt: wanneer een blad als *De Groene* het durft te bestaan, een geheel nummer voor het grootste deel aan het Joodsche Vraagstuk in te ruimen, *een vraagstuk, dat het N.I.W. aan zijn horizon niet vermag te ontdekken of waarvoor het de oogen nog steeds angstvallig dichtknijpt, en het N.I.W. moet dit nummer om den een of anderen reden aankondigen - wat dan? Dan komt er een fraaie omschrijving van het Joodsche Vraagstuk voor den dag, zooals hierboven geciteerd!*

Maar nu verder. De introductie van de redactie van *De Groene* begint aldus: ‘Omdat eigenlijk voor het bestaan van een Joodsch Vraagstuk geen reële grond aanwezig is . . .’ Het N.I.W. maakt van deze woorden van *De Groene*: ‘dat er voor het bestaan van een Joodsch Vraagstuk geen reële ondergrond aanwezig is’. Hetgeen een opvallende afwijking is van den aangehaalden passus. En nadat het N.I.W. toevallig verzuimde het veelzeggende woordje ‘eigenlijk’ in zijn citaat op te nemen, (*eigenlijk niet* beteekent hier zooveel als: *feitelijk* toch ook weer wel!) haast het zich de opmerking te maken, dat het ’t met de opvatting van *De Groene* volstrekt eens is. Ja, indien onze assimilanten zich konden opwerken tot die hoogte, waarvan het inzicht van *De Groene* getuigt, dan waren we een stuk verder. Maar daarvan is vooralsnog geen sprake. Tenminste als we voortsmogen afgaan op hetgeen het N.I.W. verder schrijft: ‘Er bestaat hier te lande evenmin een Joodsch als een Katholiek vraagstuk’.

Dat dit joodse vraagstuk ingewikkelder was dan het katholieke bewijze intussen dit citaat uit het artikel van Mr. R. H. Dijkstra over de psychologie van het antisemitisme.

'De Jood heeft, trots dat hij volksgenoot is, toch de kenmerken van een andere voor ons (niet-Joden) ontoegankelijke gemeenschap bewaard en wordt daardoor tegelijk min of meer als vreemdeling beschouwd, terwijl hij zichzelf als zoodanig ook blijft beschouwen.'

In 1939 verscheen: ANTISEMITISME EN JODENDOM onder redactie van Prof. Dr. H. J. Pos. Tien niet-joden (één jood) gaven hun visie op het joodse probleem. Tot hen behoorde Menno ter Braak, die zijn beschouwing over *De Joodse geest en het denken* aldus eindigt:

'Zo richt zich de bestrijding van den Joodsen geest in haar grootste representanten tegen de grondslagen zelve der cultuur. De transcendente Gods-voorstelling van het oude Jodendom heeft de starheid afgelegd, die overeenkwam met de afgeslotenheid van een uitverkoren volk. De God der Joden is de God der mensheid geworden. Hij wordt niet gediend in tempels met gebed en offerande. Hij is niet van de wereld gescheiden, maar draagt deze in zich. Nadat bij Mozes en Philo God gesteld is als de verhevene, en bij Spinoza als de ware werkelijkheid der wereld, is hij in de humane cultuur tot symbool der transcendentie in allen arbeid der mensen geworden. Hij is de geest der wereld als het nooit vervulde, te bovengaande ideaal van volkomen kennis, van zuiver handelen, van volmaakte schoonheid, dat wat aan de hoogste strevingen der mensen zin en richting geeft. Zijn oneindigheid gaat alle afbeeldingen te boven. In wetenschap, samenleving, kunst verwerkelijkt zich de aanbidding voor den tegenwoordigen mens. De ernst der religie is overgegaan in een besef van de onuitputtelijke verwerkelijking van den geest op de aarde. In dit proces is geen terugkeer mogelijk. De geest put uit een grond die niet eindig is. Waar aan het natuurlijke en primitieve voorrang wordt toegekend boven wat gevormd is door den geest, aan het beperkte boven het onbeperkte, aan het bereikte boven het ideaal, aan macht boven gerechtigheid, daar belagen, als ten tijde van oud Israël, de Filistijnen en de afgodendienaren de religie van den geest.

Een strijd die uitwendig tegen de Joden gaat, is in de kern der zaak gericht tegen universele grondslagen die dank zij het Joden-

dom in de cultuur zijn opgenomen of bevestigd. Zo is het geen menselijk medegevoel alleen, dat in de eerste plaats alle denkenden tot stellingname dwingt, maar het inzicht dat de zaak van den vrijen geest bedreigd is. *Nostra res agitur.*'

Maar noch dit boek, noch het later verschenen *Edda en Thora* van Miskotte, dat veel dieper grijpt en in 'een vergelijking van germaanse en israëlitische religie' een geheel aparte plaats in het wereldbestel inruimt voor het oude volk, verkregen een breed joods lezerspubliek. In *Ha'ischa* (van maart 1940) gaf S. Pinkhof van dit laatstgenoemde werk een zeer uitvoerig referaat, dat hij aldus besluit:

'Te begrijpen is het, dat Ds. Miskotte, nu de Kerk inderdaad over grote wereldgebieden ondervindt wat 'Galoeth-positie' wil zeggen, en nu *hij* de Kerk als gefundeerd op de Thora ziet, haar als een 'Israël' beschouwt.

Wat echter *onze* Galoeth-positie betreft, de schrijver, die zozeer overtuigd is, dat de Thora van ons eist, 'gewone mensen' te zijn, zal inzien, welk een geweldige plicht op het Joodse volk rust, om naar mensen-mogelijkheid een opbouwend einde te maken aan onze abnormale situatie. Want deze verhindert ons 'gewone mensen' *in de zin der Thora te zijn*.

Daarom: Ondanks, neen juist dóór de aandacht van Israël voor deze Zionistische plicht, blijft Israël hèt Israël in deze baaierd, in deze strijd.

Doch Joden én Christenen zullen, zowel bij hun *innerlijke* worstelingen als bij hun *uitwendige* verdediging, de aard en de *uitgestrektheid* van het heidendoms-front in het oog moeten houden.

In hoeverre het dóórdringen van dit besef bij hen, die het heidendom afwijzen, *zal* leiden tot een dienst Gods, die véél bewuster en veeleisender in het leven ingrijpt - zoals door Berdjajew ontwikkeld in zijn 'Nieuwe Middeleeuwen' - dit is een vraag, welke in deze boekbespreking te ver zou voeren. De *pretentie* daartoe volgt in elk geval uit het weder aanvaarden van de Thora.

Onze slotsom moet dus zijn, dat Ds. Miskotte, naast een diepe en toegepaste analyse van één heidendom, een fors en omljnd denkbeeld heeft gegeven van wat *niet*-heidens, wat afwijzing van *alle* Heidendom is: de Thora! En dat het boek ook voor ons kwaliteiten bezit, om nader

te brengen tot Gods gebod: '*dag en nacht de Thora te overdenken*', een gebod, dat steeds geldt, maar: 'im lo achshav, emataj' 'zo niet *nu*, wanneer dan wel!'

Zulke beschouwingen spraken nauwelijks tot joodse kringen, die het maar griezelig vonden, dat nu weer een dominee een principieel boek had geschreven over jodendom. En dan nog wel een, dat in het wereldbestel voor de joden *een aparte plaats* inruimde! Waar was dat goed voor! Moest dat nou zo nodig? In zulke moeilijke tijden! De assimilanten klampten zich (ook toen!!) liever vast aan een ongenueanceerd filosemitisme, dat naar het bekende woord van Klatzkin niets anders is dan een beschaafde vorm van antisemitisme. Om Saul van Messel te citeren:

filosemiet

erger dan
haat die
beledigen
kan:

vriendschap
waartegen
ik mij niet
verdedigen
kan

En het water kwam tot aan de lippen. Tussen het opkomende antisemitisme en een dreigender Duitsland enerzijds - en een in gemeenplaatsen doodgelopen Nederlands jodendom aan de andere kant, stond het noodlot met het vlammeende zwaard al gereed. Het paradijs van drie en een halve eeuw was voorbij. En niemand merkte meer hoe diep de standaarden waren gedaald.

Toen in september 1934 het meisje Sarah Beugeltas in een bananenpakhuis aan het Waterlooplein te Amsterdam als slachtoffer viel van een beruchte zedenmoord, waren de joden blij dat *het slachtoffer* joods was en *de dader* tot hun eigen gemeenschap behoorde. Dan was er tenminste geen kans op risjes. Aimabel of niet.

BATAVIËREN EN BOTERKOEK

Maar als die *nationale* oriëntatie niet aansloeg bij de onzen, wat bleef er dan joods over om zo'n heel jaar te vullen en zo'n sjoel alias synagoge en het vaak zo ontroerend uitgebeelde huisgezin. Kende dat jodendom hier wellicht een geheel op zichzelf staande Nederlandse signatuur?

Ja, wel zeker! Er bestond zelfs een wetenschappelijke theorie van de bibliograaf Sigmund Seeligmann over het Nederlandse jodendom. Geformuleerd deze in een beschouwing *Die Juden in Holland*, gepubliceerd in het *Festschrift David Simonsen*, Kopenhagen 1923. Seeligmann stelt:

'Das erste charakteristische Merkmal ist, dass die Juden die nach Holland kamen, von Anfang an in ihrem *Mensch-sein* vollkommen frei waren. Darin waren sie in keiner Weise von der nichtjüdischen Bevölkerung unterschieden. Sie waren als Menschen nicht vogelfrei; es bestand kein numerus clausus für ihre Anzahl oder ihre Heiraten; es gab keine Judensteuer, keinen Leibzoll; sie konnten genau wie jeder andere Eigentum erwerben.

Alle menschenentehrenden Vorschriften, die die Juden in vielen anderen Ländern im XVII. und XVIII. Jahrhundert drückten, gab es in Holland nirgends.'

'Das zweite charakteristische Moment war, dass die holländischen Juden, Sephardim und Aschkenasim, sich nie von der sie umgebenden nichtjüdischen Kultur abschlossen. Von dem Sephardim ist das ja eigentlich bekannt, wenn es auch noch nicht von dem Gesichtspunkte der allgemeinen Judencharakteristik in Holland aus gewürdigt wurde. Die Belesenheit eines Menasse ben Israel in der allgemeinen Literatur, die Einrichtung des Unterrichts bei den Sephardim in Amsterdam,

haben von Anfang an bei jedem Ausländer, der hierher kam, Jude oder Nichtjude, Bewunderung erregt. Nirgends konnte man so etwas unter den Juden anderwärts damals finden. Aber auch bei den Aschkenasim hat sich dieser Zustand bei der intellektuellen und finanziellen Oberschicht ganz von selbst ergeben. Dies alles war lange vor Mendelssohns Auftreten in Deutschland.'

'Diese zwei hier nur kurz skizzierten Momente haben eine Species hollandia judaica erzeugt, die sich in ihrer Geschichte von der anderer Länder ganz eigenartig unterscheidet. Als 1795 die Emanzipationsbestrebungen einsetzten, haben diese sich auch nicht auf die Emanzipation der Juden als *Menschen mit Menschenrechten* erstreckt, das war für Holland nicht nötig, es handelte sich nur um öffentlich-rechtliche Bürgerrechte, aktives und passives Wahlrecht für staatliche und städtische Ämter und dergleichen.'

Het is hier niet de plaats op deze theorie die haar zwakke zijden heeft nader in te gaan. Historisch diene zij ons als werkhypothese voor het bepalen van de toenmalige Nederlands-joodse visie op de eigen status, die inderdaad als geheel apart werd gezien. En waarvoor meer dan eens een beroep werd gedaan op Seeligmanns stellingen die door een enkele (niet-klassiek gevormde) scribent eenmaal werden vervormd tot 'onze speciale Hollandse judaica'.

Het mocht niet hinderen. Ongestoord bouwde bijvoorbeeld de beoefening van de geschiedenis der joden in Nederland aan de ons reeds bekende voorstelling van zaken. Deze wetenschap die als zodanig reeds een geheel eigen accent legde op de eigenaardige groei der joodse gemeenschap in dit land, koos als haar objecten goeddeels de stokpaardjes die al sedert de emancipatie golden als bewijs voor onze bijzondere hoedanigheden. De sefardiem rondom Rembrandt, de gebande Spinoza en Menasseh ben Israël. Van de Asjkenaziem sedert de late 18e eeuw de bankiers Boas, de Assers (zonder 'ch') en andere makers der gelijkstelling. Een populair-wetenschappelijke periodiek *De Vrijdagavond* legt van onze opvattingen getuigenis af in haar ruim 8½ jaargangen. Oktober 1932 viel het sympathieke weekblad als slachtoffer van de economische crisis.

De Bijdragen van het *Genootschap voor de Joodse Wetenschap in*

BATAVIEREN EN BOTERKOEK

Nederland wijzen al in dezelfde richting. Voorzover karakteristieke Nederlandse joden aan het woord zijn, behandelen zij sinds 1933 merendeels onderwerpen uit de uiterlijke historie der joden in deze uithoek der diaspora.

En wanneer tenslotte in 1940 het verzamelwerk van Brugmans en Frank over de *Geschiedenis der Joden in Nederland* verschijnt dan verwondert het ons niet dat zelfs het prospectus de dubieuze kenmerken draagt, die wij in heel het Nederlandse jodendom tussen 1933 en 1940 herkenden.

‘Deze *Geschiedenis der Joden in Nederland* heeft de pretentie, niet tendentius te zijn. Redactie en medewerkers hebben zich niet onderworpen geacht aan andere normen dan die van wetenschappelijke waarheidsliefde; zij hebben geen ander doel gehad dan de historische objectiviteit, voorzover die te bereiken is en niets willen ‘bewijzen’. Zij hebben slechts willen voorzien in een leemte, die zich steeds sterker doet gevoelen, naarmate het langer geleden is, dat Mr. Koenen, tegen het midden der vorige eeuw, zijn *Geschiedenis der Joden in Nederland* schreef.

De positie van de Joden in Nederland is gezien met haar twee kanten: enerzijds de intern-Joodse kant, anderzijds de kant, die het Jodendom aan de buitenwereld heeft getoond. Isolement en wederzijds contact, isolement en assimilatie - ziedaar de beide polen, waartussen het Joodse leven in de Nederlandse diaspora zich voortdurend beweegt. De redactie is van oordeel, dat het historisch onnodig en onwenselijk is, een keuze te doen. Men heeft willen vaststellen, hoe de spanning er steeds is geweest, veranderend van vorm in de opeenvolgende tijdperken, maar voortdurend aanwezig, en ook: bevruchtend over en weer. Zonder de Joodse zuurdesem zou Nederland armer zijn geweest - zonder Nederlands milieu zouden de Joden hier te lande anders zijn geworden.

Spanning tussen assimilatie en isolement: dit is de korte inhoud van deze *Geschiedenis der Joden in Nederland*.

Redactie en medewerkers hebben gepoogd, de ontwikkelingsfasen van dit proces te volgen, en zij menen, dat deze historie evenzeer betekenis heeft voor niet-Joden als voor Joden. Ook de Nederlandse Zionist zal dit boek met profijt kunnen lezen; slechts wie de geschiede-

een vloek. Wat moet men met het leven beginnen? Het leven is immers niet enkel een vegeteeren: eten, drinken en slapen. Dit ware geestelijk een leven van de hand in den tand, zonder plan, zonder te weten waarheen en waarvoor. Wie zóó leeft, verdoet zijn leven. Er zijn er, die het leven zoo mooi mogelijk trachten te maken, telkens opnieuw een greep doen.

Het oude Jodendom geeft een plan, een goed ingedeeld program, zonder lacunes. Wie dat volgt leeft niet als degeen die den dag begint zonder te weten wat hij zal gaan doen en leeft zonder agenda, maar als degeen die zijn dag indeelt en weet hoe hij zijn tijd moet besteden. Deze laatste leeft vlotter, gemakkelijker, prettiger.'

Zijn collega, de Utrechtse, later Amsterdamse Raw Justus Tal, deed het wat theatraleer en theoretischer in een opmerkelijke (in het Agoe-distisch, anti-zionistisch *Weekblad voor Isr. Huisgezinnen* van 19-8-1932 gepubliceerde) briefwisseling met de al eerder genoemde M. J. Prensela. Tal dan stelt:

'Zeker, ik heb altijd gezegd en zeg nog, dat het Jodendom geen orthodoxie heeft, maar een orthopraxis. Maar je laat iets weg: dat ik er ook bij gezegd heb: en een orthonoia! de juiste gezindheid, de juiste gedachte, de juiste idee! Die philosophische 'openbaring in 's menschen binnenste' zonder meer is gladde narrisjkat! die heeft de fetisjaanbidder ook; en Jacob Böhme en Meister Eckart etc. ook!'

'Zeker, ik heb altijd gezegd en ik zeg nog: het Jodendom heeft geen dogmata! en dáárom zeg ik het heeft geen orthodoxie. Ik heb gedacht, dat deze zin in zichzelf duidelijk genoeg is geweest, doch het blijkt van niet. Ik bedoel er mee: Wat het Christendom in zijn dogmata heeft: dat men met het aannemen er van Christen is, met het aannemen er van in den zinsvorm, waarin de concilies de dogmata gegoten hebben, dat men met het niet-aannemen er van ketter is en dat op het niet-gelooven alle aardse en helsche straffen staan, dat eigenlijk in de dogmata het heele christen-zijn vervat is - zeker, men moet dan natuurlijk ook wel een goed mensch zijn en niet stelen etc. maar hoofdzak is toch het gelooven van die dogmata en dáár hangt de toekomstige zaligheid van af: dogmata, over wier formulering eeuwen en eeuwen gestreden is en wier vaststelling altijd de arbeid der concilies

en der vergaderingen van de reformatie is geweest; dogmata, wier uit het hoofd leeren het werk is van de kinderen bij het christelijk godsdienstonderwijs, voornaamste werk, en over welker geschilpunten de heftigste strijd, de grootste polemieken en vijandschappen zijn geweest, stroomden bloed zijn vergoten - tot vandaag toe -; dogmata dus: wezen en kern en hoofdzaak en centraalpunt vormend - dat heeft het Jodendom niet! Maar dat wil nu niet zeggen, dat je de subjectiefste fraaiigheid kunt aannemen en allerlei loochenende ideeën kunt huldigen en daarbij toch een voortreffelijke, volwaardige Jehoe die zijn! Dan mis je absoluut de orthonoia! Dat zou zoo'n beetje - of 'n heele boel - lijken op de prachtige spot van Zangwill indertijd: De modernste theologie van Oxford (ik schrijf de blasphemie maar even neer! 'k hoop, dat dit mij vergeven worde) is: Er is geen God en J. C. is zijn zoon! Touro min hasjomajim (= openbaring; lett. 'de Tora uit de hemel') is de grondslag van alles. Geen dogma, met welks geloof men klaar is, maar fundament van het hele leven. De waarheid ligt vóór ons. We hebben haar als levensuitgangspunt aan te nemen. Als iemand niet gelooven wil of kan, dat twee maal twee vier is, kunnen we hem niet dwingen. Hij heeft zelf aan zijn overtuiging te werken om deze wiskundige waarheid te vatten; en andere menschen hebben hem er aan te helpen. En in zijn praktische leven zal hij natuurlijkerwijs ook niet handelen volgens 2 maal 2 is 5, maar volgens 2 maal 2 is 4. Als een Jood de waarheid van Touro min hasjomajim niet vatten kan of wil, heeft hij aan zijn overtuiging te werken en hebben de anderen hem daarbij te helpen; maar daarom is hij, zoolang hij er nog niet is, niet vrij, om maar voorloopig de Mitswous op zij te zetten. Hij dient te zorgen, dat hij die basis krijgt! en dan moet hij dat stevige fundament als fundament houden!

Duidelijk is na dit alles voor buitenstaanders de overwegende betekenis van het gecompliceerde dadencomplex (*mitswot*), dat ook zonder belijdend geloven zijn betekenis behoudt. En dat daarzonder ook gemakkelijk *ding in zichzelf* kon worden met *alle* negatieve zijden daarvan.

Een planmatig, voortreffelijk geregeld regiem beheerste een gedragspatroon, dat nimmer werd beredeneerd. Het vragen naar enige zin wekte bovendien terstond de argwaan van het ketterschap. Men moet jaren-lang op het Nederlands Israëlietisch Seminarium zijn geweest om

de sfeer van dit Nederlandse jodendom in deze sector enigermate aan te voelen. Er werd niet gaarne over grondslagen van geloof gediscussieerd. Aan de top circuleerden algemeenheden, die zelden werden tegengesproken.

'Wie twijfelt aan de volledige waarheid der openbaring, stelt zich daarmee buiten het Jodendom' - aldus onverplichtend de Haagse Opperrabbin Maarsen eenmaal in zijn brochure over *De Joodse Reformbeweging*. Dat was in de jaren dertig, toen de liberale joden weer eens opkwamen voor een eigen gemeente. De breedvoerige controverse buiten beschouwing latende, mogen wij het volle licht laten schijnen op de loze formulering van de Opperrabbin. Er was immers nauwelijks 1% (of minder) dat zich ooit het probleem van die openbaring had gesteld. Om van de leidende figuren in onze organisaties helemaal te zwijgen.

Trouwens, zelfs de gestelijke leiders kwamen aan enige bezinning ter zake niet toe. De studie op het Seminarium bereikte op het gebied van de rabbijnse wetenschappen nauwelijks gymasiaal niveau. In de vooropleiding domineerde voor de rabbijnenklassen het profane gedeelte, omdat men nu eenmaal het staatsexamen Alfa moest doen, teneinde verder te kunnen gaan. In de overgebleven uren werd *methodisch goed*, maar wat de stof betreft *onvoldoende* onderwijs gegeven in Tenach en Commentatoren, in Hebreeuws en in de Talmud. Methodisch goed - er zijn en waren nu eenmaal overal goede en minder goede didacten. Maar - dit sta voorop! - aan vraagstukken van (orthodox) jodendom werd niets gedaan. Integendeel. Op het Seminarium werkten via invloedrijke docenten kritische denkbeelden door, die er niet om logen. Het waren openbare geheimen, dat bepaalde leraren 'het wel geloofden'. Maar wat deed dat er toe. Het ging op deze rabbijnenschool om het verstrekken van onderwijs, om het overbrengen van kennis, om het africhten voor examina. Een 'orthodoxe' rabbijnenschool - dit tenslotte - met aan de top een curatorium, dat niet zelden leden en *presidenten* telde, die de hele traditie aan hun laars laptten.

Rector Wagenaar (die ik van 1926 tot 1930 meemaakte als leraar in 'godsdienstleer' - liturgie en tenach) vormde ook in 'godsdienstig' opzicht een exceptie, maar wat hij (stokoude man) ons aan wijsheden oplas uit zijn eigen hopeloos verouderde boekjes en zijn ouderwetse schoolcahiers met blauwe kaft, was destijds al niet te savoureren. De armen ten hemel geheven kon hij (het was in de zogeheten tweede

rabbijnenklas op zondagochtend) zalvend hoofdstukken uit Jesaja (caput 22) en Habakuk (caput 2) voordragen. Denkend dat het mooi was. Ik zie en hoor hem in gedachte. Zoals ik hem hoor als ik in zijn gebedenboek de onverteerbare brokken retorica nog eens tot me laat spreken, die ons jongens toen reeds als zodanig voorkwamen.

‘De *ziel*, dat ondoorgrondelijke wezen, door den Schepper in ons gelegd, en, zoolang het Hem behaagt, als een kostelijk kleinood in ons binnenste geborgen . . . O, denk eens aan den geheimen, onzichtbaren draad, die haar aan het levende verbindt, door goddelijke genade eenmaal *gesponnen* en tot heden tegen de dreigende ongevallen van iedere korte stonde vaderlijk *beschermd*. Tot heden! en dan . . . tot hoe lang nog? Eene machtige levensvraag waarop het antwoord slechts in Zijne hand ligt. Aan Hem immers, als Vader van leven en dood, *dien draad in een oogwenk af te snijden*, vroeg of laat, onverschillig of ge het verwacht of niet verwacht. Aan Hem ook *die banden des levens eens in de toekomst weder te herstellen* en dus te doen herleven het lichaam, waaruit de ziel gevloeden was. - Alle zieleleven dus van Hem gekomen, door Hem beschermd, in Zijne hand gelegd, om naar Zijn goddelijk welgevallen te bloeien of weg te kwijnen. Dat zegt u een blik in uw binnenste, vooral ’s morgens, *wanneer het is, als hadt ge dat leven weder opnieuw uit Zijne vaderlijke hand ontvangen*. Welnu, zoolang ge dat moogt gevoelen, zoolang dat licht van een hemelsche genade straalt in uw binnenste, moet wel - kan het anders? - een woord van *kinderlijke hulde* troonen op uwe lippen voor dien grooten *Meester aller gewrochten*, wien ge immers behoort met alle leven en bestaan en door wien iederen morgen opnieuw *dat leven als een heerlijk geschenk wordt gelegd in uw binnenste!*

De ziel u wedergegeven, het leven opnieuw ontwaakt. Daar opent ge de oogen, heft u op, verlaat uwe sponde, denkt aan uwe godsdienstige plichten en gaat dan henen, om uwe bezigheden weder op te vatten. Zoo gaat het morgen op morgen in ongestoorde, dikwijls geheel onbewuste regelmaat; het *is* eenmaal zoo - niet waar? - het *moet* zoo zijn, het komt van zelve, het kan niet anders!’

Maar het kwam niet altijd van zelf en soms zelfs niet na dwang.

Tijdens zijn rectoraat kende het Seminarium slaperige sjoeldiensten in de vroege ochtend. Ze sloegen weinig aan bij de toekomstige geeste-

lijke leiders, die overigens met moeite te bewegen waren te verschijnen. Er kwam op den duur dan ook geen minjan meer! Geen quorum dus van 10 mannelijke personen boven de 13 jaar (het voor een dienst noodzakelijk minimum) kon worden gerecruteerd uit zeg 70 leerlingen en studenten en een tiental docenten. Na Wagenaars dood ging het joods gezien met de rabbijnenschool snel bergafwaarts. De gave persoonlijkheid van Dr. Jakob Neubauer uit Würzburg kwam te laat (1934) om het getij te doen keren.

En buiten het Seminarium? Een bewuste joodse jeugd, die Tora beoefende in de zin waarin het Oosten dit kende (en sommige streken van Duitsland) bestond hier niet. De paar chewres ('pieuse' genootschappen) waar nog gelernd werd, waren te tellen op de vingers van één hand. 'Hougei Das' - 'Reisjies Chogme' - de Gemore-chewre - de Misjnajes-chewre, hoevelen kwamen er nog. Enkele tientallen. Daarmee was het bekeken.

De klassieke 'balboos' (= gewone jood, die de normen kent en handhaaft) bestond nauwelijks meer in het Amsterdam van vóór de catastrofe. Sterker! De 'am ha-arets' - de onwetende in de technische zin van het woord - kwam niet eens meer voor. Want om een mooi joods woord te citeren - om am-ha-arets te zijn moet je nog heel wat weten . . . Het joodse Amsterdam was een volstrekt onderontwikkeld gebied geworden, zonder enig perspectief. Vast te moeten stellen, dat daarmee vergeleken de huidige, stervende, gedecimeerde Amsterdamse gemeenschap geen slechte indruk maakt, moge tot nadenken stemmen.

Zelfs een kerkelijke eretitel als de 'chower' was gedevalueerd. Zij werd sedert onheuglijke tijden (bij de Asjkenaziem) toegekend aan 'talmidé chagamiem', geleerde particulieren, zoals dat heet. Maar dat genus was langzaam maar zeker uitgestorven. Alleen de verweesde titel was gebleven en de raw én het Kerkbestuur, dat in de toekenning een beslissende rol was toebedeeld. Dus werd ze toch nog wel eens toegekend. Dan maar aan onwetenden, die de in het Hebreeuws gestelde chowerbrief niet eens meer konden lezen. Nog later werd de brief maar in het Nederlands geschreven omdat dat de raw beter uitkwam. Als deze laatste (die rabbijns gezien toch niet zo veel te doen had - wie kwam nog naar het rabbinaat met een 'sjeile', een halachische vraag?) al te

gul eretitels rondstrooide, heette men hem in Amsterdam - 'Raw Govert Flink'. Leuk grapje. De kennis mocht nog zo dun zijn geworden, eretitels bleven als onrijpe appels vallen van 'de boom des levens'. De standaarden mochten nog zo zijn gedaald, hoge hoeden bleven glimmen in de mist.

Bestaat hij nog, de taaie kowedsjaute (mooi woord: kowed = eer; sjaute = dwaas), die op de dag van de kerkelijke meerderjarigheid van zijn zoon (bar mitswa) de titel verwacht? En als hij dan niet komt, verlangend en geduldig blijft uitzien naar de zilveren bruiloft? Wie weet. Zij, die geloven, haasten niet. Maar bij hun sterven is het onherroepelijk afgelopen. Wel kent de *moré titel* honoris causa een postume toekenning (de zogeheten *gras-moureine*), maar van een gras-chower is mij nooit iets bekend geworden.

En van deze kerkelijke eretitel nu naar het gebied der echte joodse wetenschap. Wat is daarvan te vertellen met betrekking tot de magere jaren? Niets. Van de zo tragisch omgekomen Nederlandse rabbaniem was de Haagse Raw Maarsen (o.m. verzorger van Rasjieteksten) nog de meest op de voorgrond tredende. Op de gebieden van Talmud en Decisoren bleef Nederland (na Wagenaar zeker) excelleren door het ontbreken van iedere publikatie van enig formaat.

[B] AWODA

En nu de erediens! In huis en in de synagoge. Er is over het joodse huisgezin in Nederland al zoveel romantiek geopenbaard, dat het alle zin heeft ook hier ontzueterende realiteiten naar voren te brengen. Een sociaal-economische opmerking vooraf.

Het joodse jaar zoals dat ontelbare malen is beschreven, handhaafde zich moeilijk in een meedogenloze wereld. Het uiterst belangrijke instituut-Sjabbat (alle talloze congressen en acties ten spijt) was hard op weg van het toneel te verdwijnen. 'Meer dan Israël de Sabbath, heeft de Sabbath Israël bewaard', luidt een oud gezegde. Voor onze gewesten is het maar al te waar.

Op 12 september 1930 - een jaar na de crisis - lezen we in de *Joodse Wachter*:

'Vrijwel tegelijk met het Zionistische Actions-Comité vergaderde te Berlijn het wereldverband van de Sjomré-Sjabbath [Sjabbath-houders] en er waren Mizrachisten, die hun aandacht tusschen deze beide vergaderingen zoo rechtvaardig mogelijk verdeelden. De wereldorganisatie der Sjomré Sjabbath is nog een jonge organisatie, maar zij voorziet blijkbaar in een lang gevoelde behoefte. Vele Joden die den Sjabbath zouden willen houden worden door de overmacht der economische omstandigheden gedwongen daarvan af te zien en nog veel grooter is de schare van hen, die niet voor het behoud van Sjabbathrust strijden, maar den Sjabbath waarschijnlijk in acht zouden nemen, indien zulks niet gelijk stond met het prijsgeven van economische en maatschappelijke mogelijkheden. Daarbij komt, dat ook voor hen, die onder alle omstandigheden den Sjabbath houden en willen, dat ook hunne kinderen dit doen, de daaraan verbonden opofferingen grooter worden, naarmate in de wereld de kring van Sjabbath-houdende Joden kleiner wordt. Voor de wetsgetrouwe Joden is het daarom van een ideeel en materieel belang tegelijk, om den kring der Sjabbath-houdende Joden zoo groot mogelijk te doen zijn. Ter bereiking van dit doel zijn in hoofdzaak twee wegen open. Aan den eenen kant zal men door propaganda of overreding trachten, zooveel mogelijk Joden te bewegen, den Sjabbath in acht te nemen. In deze richting werkt de orthodoxie reeds zoolang, als er propaganda voor dit doel noodig is, dat is te zeggen, sedert de opheffing der ghetti, en men behoeft het niet aan den ijver en de toewijding van hen, die deze propaganda voerden, te wijten, dat het succes ervan zoo gering was. Indien er een weg is, om resultaten te behalen, zal die dan ook langs de andere lijn gaan, namelijk het scheppen van de materiele, dus economische voorwaarden, die het in acht nemen van den Sjabbath met minder opofferingen gepaard doen gaan dan thans het geval is. Daar is te eerder reden voor, omdat de werking der propaganda en vermaning ook nog om een andere oorzaak tamelijk gering is: deze vermaningen immers gaan hoofdzakelijk uit van hen, die uit hoofde van hun beroep daarvoor zijn aangewezen, die echter ook wat men noemt makkelijk hebben praten, omdat voor hen persoonlijk de inachtneming van den Sjabbath vanzelfsprekend voorwaarde van hun beroep is en daarom juist geen materiele opofferingen eischt.

Wil men dus de materiele voorwaarden voor het in acht nemen van den Sjabbath vergemakkelijken, dan verdient het wellicht werkelijk

Kosjer

Schilderwerk

kunt U niet verlangen, doch wel dat Uw schilderwerk
wordt uitgevoerd door een zaak,
die op SJABBOS gesloten is.
Geeft Uw opdrachten dus aan:

„Het Modern Schildersbedrijf”

o.l.v.: S. E. MANUS KOWSKI

't Is het adres voor kwaliteitswerk tegen billijke prijzen
't Is de zaak, die U eerlijke voorlichting geeft
Vol vertrouwen kunt U zich voor alle voorkomende
Schilder- en Witwerken tot ons wenden.

Telef. No. 111610
Zaterdag's geen gehoor

Kantoor;
Pletterijstraat 119, (wijk VII)

aanbeveling, de pogingen daartoe in internationaal, of, zoals wij in
Joodsche verhoudingen liever zeggen, in interterritoriaal verband te
doen. Omtrent de vooruitzichten, die een dergelijke actie heeft, zijn
wij echter uiteraard sceptisch gestemd.

Dit komt niet, omdat wij aan den krachtigen wil of de bekwaamheid
twijfelen van hen, die deze actie hebben ondernomen. Maar wij kunnen

niet zien, hoe men met succes zou kunnen strijden tegen een Galoeth, dat nu reeds meer dan ooit de Joden uitstoot uit het economische leven der volkeren, temidden waarvan wij leven. Misschien niets zoo zeer als het Sjabbath-vraagstuk toont ons, hoe weinig de Jood in staat is, Joodsch te leven op de wijze, zooals hij dat opvat, in vreemde omgeving, omdat die hem eigenlijk niet eens wil laten leven op *haar* voorwaarden, laat staan op zijn eigen voorwaarden. Zoolang de Joden dan nog afgesloten leven, dus om zoo te zeggen in plaatselijke Joodsche concentraties, valt er nog wel iets van dit eigen leven te redden, maar zoodra de aanraking met de buitenwereld algemeen wordt, dicteert deze onverbiddeijk hare wetten.

De buitenwereld doet dit soms opzettelijk, om den Joden het leven zoo moeilijk mogelijk te maken, gelijk in Polen, maar nog vaker onopzettelijk, eenvoudig, omdat de heerschende gemeenschappen in hun leven hun eigen normen doen gelden en geen enkele reden hebben, om op vreedse normen te letten. Daarbij behoeft nog in het geheel geen boos opzet in het spel te zijn. Hier in Holland bijvoorbeeld zal niemand een Jood willen beletten, den Sjabbath te houden, maar het leven van het heele volk is op werken op Sjabbath ingericht en wie is nu bereid, zoo hij al Joden in betrekking wil nemen, in zijn bedrijf met de bijzondere Joodsche behoeften rekening te houden? Zelfs voor Joden is, van eenige zeer speciale bedrijven afgezien het sluiten der zaak op Sjabbath een zware belemmering in den scherpen strijd om het bestaan en het tewerkstellen van Sjabbath-houdende Joden steeds een daad van niet zuiver economische aard, doch een concessie, die door den employé gewoonlijk met slechtere betaling of slechtere arbeidsvoorwaarden moet worden vergoed.

Er is dus eigenlijk geen sterker Zionistisch argument dan het Sjabbathvraagstuk.⁷

Wie ook (vooral na 1929) kon zich de luxe permitteren in het maatschappelijk bedrijf (toch reeds zo moeilijk) één extra werkdag vrijaf te nemen. Welke niet-joodse werkgever was zo dwaas daaraan mee te doen. Naar de kalenderdagen waarop de jomtef zou vallen (vooral in die joods-intensieve september-oktober maand, die der zogeheten 'herfstmanoeuvres') werd vol angst uitgezien. Stel dat de feestdagen (zoals dit jaar 5729) op maandag en dinsdag vielen . . .

Ik heb ze gezien in de slinkende orthodoxie, die daaronder gebukt gingen. Ik heb ze gekend de orthodoxen in het andere, bezittende kamp, die daarvan misbruik maakten. Het jodendom kende - om hiermee te beginnen - een uiterst moeilijke uiterlijke praktijk. En dan nog het complement naar *binnen*.

Hoeveel gezinnen vierden nog de innige vrijdagavond, zoals de plaatjes willen én de als worsten volgestopte 'literaire' bloemlezingen van - noem maar op! Hoevele gezinnen bouwden op het loofhuttenfeest (Soekot) nog een echte loofhut? Zou het totale aantal in heel Nederland optimistisch berekend, meer dan 100 hebben bedragen? Om dan maar te zwijgen van de halachisch gecompliceerde viering van pesach.

Ze is er wellicht nog, de brave huisvrouw, die gebruik maakt van de zogeheten sjabbes-oven. Die, met het oog op op pesach, al vóór poeriem de kasten schoonmaakt. Maar ze blijft de uitzondering, die ze al vóór 1940 was. Toen het jodendom eigenlijk reeds kijkspel was geworden en gestalte had gegeven aan tentoonstellingen van gebruiksvorwerpen in het huisgezin, zoals die van 1933 te 's-Gravenhage. Raw Maarsen leidde de Catalogus in.

'De taal van den Bijbel is rijk aan zinnebeeldige voorstellingen. Men denke slechts aan de omschrijvingen van goddelijke demonstraties, welke aan de menschenwereld zijn ontleend. Zoo speelt het symbool ook in het geheele Joodsche leven een groote rol.

Dit algemeene inzicht heeft de bezoeker dezer tentoonstelling van noode, tot beter begrip van alles, wat hij zal aanschouwen. Hij bedenke daarnaast, dat het Jodendom niet alleen in de synagoge beleefd wordt. De sfeer van het gezinsleven is geheel doortrokken van Joodsche gedachten. Van geboorte tot dood, van den ochtend tot den avond begeleidt de Leer den Jood en spreekt tot hem in de taal van het zinnebeeld; het menschelijk gemoed is voor die taal immers zoo gemakkelijk ontvankelijk.

Dat bemerkt ge reeds aan het kokertje, *mezoezah*, dat zich aan de deurpost, rechts van den binnenkomende, bevindt. Dit kokertje bevat op een perkamentstrook twee afdeelingen uit den Pentateuch (Deuteronom. 6. 4-9 en 11. 13-21), behelzende de erkenning van Gods eenheid en het aanvaarden van de godsdienstige plichten. Zoo wordt de Jood bij zijn binnentreden in huis herinnerd aan zijn Schepper en

waarschuwt de mezoëzah hem, wanneer hij het huis verlaat om in woord en daad de Godsidee in het maatschappelijke leven hoog te houden.

In menige Joodsche huiskamer bevindt zich ook een *Mizrach*, een meer of minder kalligrafisch bewerkte plaat (ook wel uitgevoerd in houtsnijwerk of keramiek), waarop het woord *mizrach* (oost) staat. Deze plaat is opgehangen ter oriëntering van den biddende, die zich tijdens het hoofdgebed naar Palestina wendt.

Het brandpunt van het Joodsche familieleven vormt de *Sabbath*. Van de Vrijdagavondstemming gaan de stralenbundels over heel de komende werkweek. Die stemming wordt gewekt door de *tafel*, die mooier gedekt is dan anders. Daar staan de *twee kaarslichten* in de daarvoor bestemde, vaak prachtige *kandelaars*, zinnebeeld van Joodsch denken en Joodsch doen, die samen moeten gaan. Verder prijkt op de Sabbath-tafel de *kiddoesj-karaf* en de *beker*. Het hoofd van het gezin zal bij de intrede van den Sabbath daarvan gebruik maken, wanneer hij de heiligheid van den dag bij den opgeheven beker met wijn vermeldt en daarna ten dronk reikt aan alle leden van de familie.

Daar liggen verder de *twee brooden (challes)*, herinnering aan het dubbele Mannadeel, dat op Vrijdagmiddag viel (zie Exodus 16. 5). Het *Challe-kleedje* wordt over de brooden gelegd, die op een bijzonderen bak of bord liggen. Ze zijn op deze wijze van boven en van onderen afgedekt. Dit geschiedt wederom naar analogie van het Manah, dat op een laag dauw viel en door dauw bedekt was. Verder staat naast de brooden het *zoutvaatje*, waarin de bete gedoopt wordt vóór de lofzegging over het brood den maaltijd opent. Het zout herinnert aan het verbond met God, welk getuigenis volgens Leviticus 2, 13 bij geen meeloffer mag ontbreken. De tafel wordt dus het altaar, waaraan genoten wordt van de door God verschafte gave.

Oudtijds brandde de *Sabbath-lamp*, al naar den welstand, van zilver of koper, waarvan de zeven tuitjes de zeven dagen van de week voorstellen. Wat de wonderkracht van die lamp vermocht, zegt het oude spreekwoord: 'Lamp hinauf, Sorge hinunter.'

Op werkelijke verhoudingen sloeg zulke verheven taal niet meer. Evenmin als de kostbare tentoongestelde voorwerpen, die wel allerminst een levende band vertegenwoordigden met doodgewone joodse mensen, die misschien een eeuw geleden nog wisten van 'mitswot', van

joods dadenleven. Toen er nog geen tentoonstellingen behoeften te worden georganiseerd en nog niet werd overwogen de laatste actief-belijdende Nederlandse jood op staatskosten op te nemen in het Rijksmuseum. Aangegaapt vooral door de goijem, die belangstelling demonstren voor alles wat joods is . . .

'Alles wat joods is' - had (heeft) dat nog iets te maken met het oorspronkelijke jodendom? Wij denken aan joodse humor, jodentaaltje, joods familieleven - en zijn bijna geneigd er de grote, antisemitisch geïnfekteerde *Van Dale* op na te slaan, terecht in zijn achtste druk als zodanig door Beem ontmaskerd.

Het enige boek, dat sociografisch verantwoord materiaal in dezen heeft verwerkt, is H. Heertje's dissertatie over *De diamantbewerders van Amsterdam* (1936). Maar we staan dan wel aan de buitenkant.

'Onder de Israëlietische diamantbewerders blijft na het huwelijk het ouderlijk huis het familiecentrum, dat ten minste één keer per week, soms des Vrijdagsavonds, wordt bezocht. De liefde voor de ouders, ongeacht hun hoedanigheden, is meestal groot, vooral wanneer zij op ouderen leeftijd komen. 'Ter wille van moeder (of vader)' wordt veel gedaan. In het bijzonder wordt dikwijls de moeder, die zoo veel mogelijk in de genoegens der kinderen deelt, met alle zorgen omringd.

Als geen ander verstaat de Joodsche diamantbewerker de kunst van gezelligheid te scheppen. De gewone familiebijeenkomsten vormen een bron van voortdurend genot.

De Joodsche diamantbewerders zijn onovertreffbaar in hun humor, die aan het familie- en fabrieksleven een groote aantrekkelijkheid geeft, zelfs nog in den slechten 'sappeltijd' van het oogenblik.

Een van de hoogtepunten van het familieleven vormen de feestelikheden ter eere van het huwelijk. Om hiervan een goeden indruk te kunnen geven, is het noodig, het huwelijksfeest onder de diamantbewerders aan het einde der negentiende eeuw te schetsen en na te gaan, welke gebruiken bewaard zijn gebleven in den tegenwoordigen tijd.

Voorheen werd een huwelijk in de Jodenbuurt, ook onder arme families, zoo luisterrijk mogelijk gevierd; werd er 'niets van gemaakt', dan was de teleurstelling groot, 'Kratsers' (muzikanten), dansmeesters,

kellners, portiers, 'sarwers' (palfreniers, gekleed in een zwart laken jas of rok, met hoogen hoed, bloemen op de borst en wit katoenen handschoenen; wit glacé handschoenen was hun verboden, omdat zij anders niet te onderscheiden waren van de bruiloftsgasten), 'opspielesrinnen' (vrouwen, die het vaat- en glaswerk schoonmaakten, evenals de sarwers gewoonlijk arme familieleden) en 'schnorrers' (bedelaars) moesten ruim met loon, fooien en giften bedacht worden. De diamantbewerkers waren in den regel wel in staat de groote kosten, aan de viering van een 'gassene' (huwelijk) verbonden, op te brengen en kozen de betere feestzalen uit, waarvan de meeste thans zijn verdwenen, als Plancius (Plantage Kerklaan), De Koningskroon (idem), Diligentia (Waterlooplein), Herschepping, later Amicitia genoemd (idem) of Casino (Zwanenburgerstraat).'

Dat alles was in Heertje's dagen al historie geworden. Het had met authentiek jodendom trouwens niets meer te maken.

Evenmin als hun keuken - de 'joodse' keuken - dat centrale element in het oorspronkelijke echt-joodse familieleven. Er was daarvan niet zo heel veel meer over aan de uiterste grenzen van de joodse groep, waar bovendien al lang niet meer werd gedacht aan de normatieve spijswetten van weleer. Wie at er nog kósjer in Amsterdam, een stad van 80.000 joden met nauwelijks één aanvaardbaar ritueel restaurant.

In het Nederlands-joodse huiselijke leven handhaafden zich nog wel enkele resten, maar dat stelde gaandeweg zelfs folkloristisch niets meer voor.

De beschouwingen van Carolina Eitje over *De traditie en het Rosj Hasjana (Nieuwjaar) -menu* (Ha'ischa 1932) zijn afdoende. Na enkele symbolische joodse gerechten te hebben opgesomd en in hun betekenis te hebben geanalyseerd concludeert zij:

'Na deze opsomming van de voornaamste minhagim (= gebruiken), bij het Rosj-Hasjanamaal behoorend, zouden we nog even de vraag willen opwerpen of deze traditie voor het tegenwoordige geslacht nog eenige waarde zou kunnen hebben. Wij vermoeden, dat het antwoord hierop in het algemeen ontkennend zal luiden, want de hier genoemde gebruiken munten noch uit door schoonheid, noch door diepte van

geest. Maar zijn ze daarom te verwerpen? Zou het niet nuttig zijn om ook eens te denken aan de mogelijkheid, dat zij desondanks praktische waarde kunnen hebben, met name door hun eventueele bruikbaarheid bij de opvoeding onzer kinderen? Bezitten we nu juist niet in dergelijke simpele gebruiken evenzoovele hulpmiddelen, om de zieltjes onzer kinderen te bereiken? Voor ons ouderen moge ook zonder al die vreemde gerechten de beteekenis van Rosj-Hasjana duidelijk genoeg zijn, het kind echter zal er, zonder wat uiterlijke tot de verbeelding sprekende aankleding, weinig van begrijpen. Meer dan door den plechtigen sjoeldienst, het Schofarblazen en de vermanende woorden der ouders, wordt het getroffen en bekoord door een dergelijke openstapeling van zonderlinge gerechten, die anders nooit ter tafel verschijnen. Lekker behoeven de kinderen dit feestmenu niet te vinden, maar als zij aan tafel zitten, boordevol van emotie en goede voornemens en de maaltijd geheel in overeenstemming is met hun gevoelens en gedachten, komt er in hun hartjes iets van heilige ernst en wijding, want zij voelen, dat er ook heel veel van hen wordt verwacht, nu zij samen met en gelijk aan de groote menschen Rosj-Hasjana vieren.'

Ook dat was dus afgelopen. Wie at in Amsterdam nog op Nieuwjaar de kop van een schaap?

'Een ander onontbeerlijk bestanddeel van den feestdich leverde het eigenaardige vleeschgerecht, bestaande uit den kop van een schaap, gekookt of gebraden opgediend. Zoowel de gewoonte op dien avond schapenvleesch ter tafel te brengen, als het gebruik daarvoor speciaal den kop te kiezen, hadden hun beteekenis. De keuze van schapenvleesch vloeide voort uit de overweging dat men reeds bij den maaltijd de aandacht wilde vestigen op een gebeurtenis uit onze volksgeschiedenis die zich volgens de overlevering op Rosj-Hosjana zou hebben afgespeeld, te weten de offering van Isaac op den berg Moria. Het is een bekend feit, dat toen dit offer door het Goddelijk ingrijpen verhinderd werd, Abraham in plaats van zijn zoon een ram heeft geofferd. Welnu, in deze episode moet de historische achtergrond gezocht worden van het traditioneele vleeschgerecht. Waarom echter werd daarvoor juist de kop gekozen? Deze minhag (= gebruik) heeft zijn oorsprong in de bijbeltekst Deut. XXVIII, 13, daar wordt n.l. een der zegeningen aan Israël beloofd, geformuleerd in de toezegging, dat

zij 'als kop en niet als staart' beschouwd zullen worden. Ons moge deze bijbelsche beeldspraak niet veel meer zeggen, maar vroegere geslachten waren er zoo mee vertrouwd, dat zij haar gemakkelijk konden omzetten in een tafelgebruik.'

Alleen de simpele tot ieders verbeelding sprekende *appel met honing* handhaafde zich. Wie wilde nu eenmaal geen zoet jaar. Maar voor het overige - en dit geldt eigenlijk over de gehele linie - was mét het kasj-roet (= geheel van rituele voorschriften) ook de joodse symboliek uit de keuken verdwenen. Overbleef in ons land het *Oorspronkelijk Israëlietisch Kookboek* door S. Vos, dat ik nog in de keuken van mijn moeder zie liggen. Stukgelezen en los in de band, verfomfaaid, met vetvlekken en gele matzekruimels geplakt tegen de slechte kwaliteit papier.

Die machtige *Voorrede* al; als bazuingschal klinkt ze, als een fanfare.

'Hoe dikwijls er ook reeds op de waarde van goed toebereid voedsel gewezen is, meen ik er nog eens de aandacht op te moeten vestigen. Door de aanhoudende stofwisseling vormt het voedsel langzamerhand den mensch en een Duitsch spreekwoord zegt, met een aardige woordspeling: *Der Mensch ist, was er isst*. Van dit denkbeeld uitgaande, behoort op de noodzakelijkheid van goed voedsel niet meer gewezen te worden; en zij, die de waarheid van genoemd spreekwoord erkennen, zullen dus moeten toestemmen, dat het voorrecht, een gezond, krachtig lichaam te bezitten, grootendeels afhangt van de spijzen, die de mensch van jongsafaan tot zich genomen heeft.'

Sterker dan welke rabbinale autoriteit sprak deze *onze* Saartje Burgermaag tot de verbeelding van de Bataafse Israëlieten.

'Op de huisvrouw rust de verplichting, te zorgen, dat de leden van het gezin behoorlijk gevoed worden en ze kan aan die verplichting niet voldoen, wanneer ze niet voor haar huwelijk zich met de regels der kookkunst heeft bekend gemaakt. Ze moge een aantal dienstboden houden of het er geheel zonder moeten doen, steeds behoort een flinke huisvrouw op de hoogte te zijn van alles wat tot de keuken behoort en dat is een studie, evenals iedere andere.

't Zal wel wennen', hoort men dikwijls zeggen, 'wanneer de juf-

BAD NEUENAH.

Hotel MEYER - Villa BISMARCK
sinds Pesach onder Rabbinaal Toezicht.
(Rabbin Dr. B. WOLF uit Keulen.)

Uitmuntende dieet-keuken. — Alle comfort:
Lift, centrale verwarming, vacuum, stroomend koud
en warm water. — Prospectus op aanvraag.

Weltheilbad BAD EMS.

Het beste Bad voor Bronchitis en Asthma.

Onder Rabb. Toez. Hotel Löwenstein. Modern Hotel.
Stroomend koud en warm water. Centrale Verwarming.
== Het geheele jaar geopend. Men vrage Prospecti aan. ==

BAD HARZBURG

Telef. 379 - HAUS STROHMEYER - Dommestr. 12
Eerste klas Pension - Tarlowsky-Rosenfeld

Het geheele jaar geopend. — Centrale Verwarming. —
Minjan in huis. — Onder toezicht van Rabbin
Dr. AUERBACH, Halberstadt.

BAD HARZBURG

HOTEL-PENSION PARKHAUS כ"ש

nieuwe eig. **S. Posnanski**, voorheen **M. Hecht**. Telefoon 471, biedt het beste aan verzorging en onderkomen. Koud en warm stroomend water in elke kamer. Groote en mod. eet- en gezelschapszalen, geheel gerenov. Eigen synagoge. Halberst. Rabb. toezicht.

Uit het crisisjaar 1929...

frouw maar eerst getrouwd is, dan leert ze vanzelf wel huishouden'.

Die stelling moet ik bepaald tegenspreken.

Het geregeld besturen van een gezin is een omvangrijke taak, waar slechts zij, die zich lang en goed onder toezicht geoefend heeft, tegen opgewassen is. Iedere moeder zou ik raden hare dochters, zoodra ze de school verlaten hebben, te laten deelnemen aan alle huishoudelijke bezigheden, opdat ze, als ze later getrouwd zijn en dienstboden houden, met kennis over huishoudelijke zaken spreken kunnen en tegenover de dienstboden geen onkunde op eenig punt verraden. Wanneer de jonge vrouw het bewustzijn heeft, dat hetgeen ze beveelt, goed uitvoerbaar is en het desnoods eigenhandig toonen kan, dan is ze van de achting en gehoorzaamheid harer dienstboden verzekerd en bespaart zichzelf hierdoor vele moeilijkheden. Men zal mij hier de opmerking maken, dat niet alle meisjes trouwen en dus niet alle huishoudsters behoeven te zijn; ze moeten ook leeren zichzelf te verzorgen, ingeval ze ongetrouwd blijven. Dit geef ik gaarne toe, doch daar men op jeugdigen leeftijd niet zeggen kan, wie der meisjes ongehuwd zal blijven, zoo blijft de noodzakelijkheid bestaan, ze alle eerst tot geschikte huishoudsters te vormen, voor ze zich aan de studie van een of ander vak wijden. Ofschoon nu de kookkunst slechts een onderdeel van de huishoudkunst is, geloof ik toch te mogen zeggen, dat het 't voornaamste deel is. Immers, de moeite en het geld aan goed voedsel besteed, komen geheel ten voordeele van de personen, die het gebruiken.

Prachtige woning, rijke meubelen en kleeding mogen er veel toe bijdragen, het levensgenot te verhoogen, ze behooren alle min of meer tot de weeldeartikelen, terwijl goed toebereid eten een dagelijks terugkeerende noodzakelijkheid is. Daarom dring ik er nogmaals op aan, dat alle meisjes, onverschillig of ze tot de gegoede of minvermogende klasse behooren, zoodra de schooltijd achter den rug is, er hun werk van maken de kookkunst in 't bijzonder en de huishoudkunst in 't algemeen te leeren, opdat ze later, in dit opzicht althans, geheel onafhankelijk zijn en als het noodig is, zelf handelend kunnen optreden. De aanstaande huisvrouw moet weten, wat er vereischt wordt, om ieder gerecht behoorlijk te kunnen klaarmaken, wat de beste middelen zijn om het gereedschap schoon te houden, enz.

Nog een enkel woord wil ik hier bijvoegen.

Ofschoon zuinigheid in het algemeen een zeer goede hoedanigheid is, is ze in de keuken niet altijd op haar plaats.'

BATAVIEREN EN BOTERKOEK

Zuinig wás ze dan ook niet. 'Men neme', aldus à la Saartje een wijs woord uit die jaren, toen joodse mannen en vrouwen nog niet lijnden en *haar* gevulde boterkoek ons aller verbeelding en maag vulde.

'ZESTIENDE HOOFDSTUK

G E B A K K E N

393 *Gevulde boterkoek*

Maak het deeg, zoals boven gezegd is. Neem 1½ ons gestampte amandelen, 1½ ons kleingesneden sukade en 1 ons rozijnen zonder pitten, meng dit door elkander met ½ ons suiker en het merg van een stokje vanille. Rol de grootste helft van het deeg uit, tot het de geheele plank beslaat, leg het op de koekplaat, strooi het vulsel regelmatig er op, rol de kleinere helft uit, leg ze er over, verbindt het onderdeeg met het bovendeeg, knijp er deukjes in en bestrijk den koek van boven met eiwit en suiker. Stook den oven matig heet en laat hem 1 uur bakken. Laat hem bekoelen, doch niet koud worden en snijdt hem in stukken van de verlangde grootte.'

Ik citeer dit alles naar de 7e herziene druk uit 1926, waarvan de titelpagina gelukkig mededeelt, dat 'het auteursrecht is verzekerd.' Wie bezit nog de (zeldzame) eerste druk, vraagt misschien de fijnzinnige bibliofiel, die in gedachten al weer met een nieuwe tentoonstelling bezig is.

Met welke bibliografische vraag ook wij ons wenden tot het *joodse* boek als zodanig dat (*Saartje Vos* dan uitgezonderd) van religieus gebruiksvoorwerp was gedevalueerd tot gezocht antiquarisch object. Amsterdam - nóg de stad van gerenommeerde verzamelingen - was in letterlijke zin al lang ongeletterd. En de met Hebreeuwse letters nauw verbonden synagogale eredienst had zich eveneens geëvolueerd tot een museumstuk voor buitenstaanders. Op Kol Nidre, aan de vooravond van de Grote Verzoendag, 'dan moet je bij de Portugezen wezen'.

Zij - de goijem - bewonderden de mooie oude synagogen aan het Jonas Daniël Meijerplein te Amsterdam en de nieuwe in Zuid en Oost. Soms ook de anderen, verspreid over het land, zoals die van Enschedé,

door de joden honend circus-Menko genoemd. De meesten zijn nu verwoest of hebben een andere bestemming gekregen. Zoals de sjoel van Assen, die (als zovele) na de bevrijding dienst doet als gereformeerde kerk.

Hoe betrekkelijk kort is het geleden, dat de laatste werd ingewijd met plechtige feesten en feestliederen, die ons nog even terug brengen naar de jolige sfeer van een provinciaal jodendom, dat in 1900 al was doodgebloed. Een echte plattelandskermis met als feestredenaar Opperrabbijn A. van Loen, en een groot Café-Concert, met medewerking van het stafmuziekcorps van het eerste Regiment Infanterie. En met - voor tenor op muziek gezet door Richard Hol - *Ons Vaderland*.

Waar eens de Zeemeeuw vloog, in d'eenzaamheid verloren,
De roerdomp uit den poel zijn somb'ren toon deed hooren,
De zee haar golvend schuim deed bruischen op het zand
Of smoorde in 't wieg'lend riet, is thans ons Vaderland. bis.

O! grond! door noeste vlijt ontwoekerd aan de golven,
Door onze vad'ren eens uit poel en slijk gedolven,
Schonk God elk volk een' grond, U schiep ons eigen hand;
Gij zijt ons eigendom geheiligd Vaderland, bis.

O! grond! die eens mijn wiegje hebt gedragen,
Mijn graf zij ook gedolven aan Uw strand,
Want tot mijn laatste levenszon zal dagen
Heb ik U lief, heb ik U lief, gij zijt mijn Vaderland. bis.

Sjoel en sjoelfeesten behoorden bij elkander als Batavieren en boterkoek. Zeker in de mediene (de provincie). Dan kwamen er mensen uit alle hoeken en gaten en werden er - dat vooral - banden aangeknoopt voor het leven. Maar op sjabbat en werkdagen was het stil in en om de synagoge. Ook voor de grote centra gold dat in steeds benauwender mate.

De Grote Sjoel in Amsterdam was afgestampt vol als er proefdiensten werden gehouden voor de verkiezing van een grote gazzen. De laatste serie van formaat heb ik in de allerlaatste fase nog even meegemaakt. Ik doel op de komst van obercantor I. E. Maroko begin 1926. Er was

FEESTWIJZER

DRIE-DAAGSCH-FEEST,

ter gelegenheid van de

INWYDING DER NIEUWE SYNAGOGE

te Assen

10, 11 en 12
Menachem 5661.

26, 27 en 28
Juli 1901.

geen plaats onbezet. Bij zulke gelegenheden kwam er een sjoelpubliek met spanning luisteren of de hoge C zou worden 'gehaald'. Zo hoog werden de muzische standaarden aangelegd als het ging om de wet van Mozes.

Want er werd een gazzen gekozen die moest voorgaan in het eeuwenoude, Hebreeuwse gebed. Mét koor, wel te verstaan. En zonder veel publiek, tenminste als de proefdiensten voorbij waren. Met als gekwalificeerde uitzonderingen: de goed bezochte diensten op de Hoge Feestdagen: *Rosj Hasjana* (Nieuwjaar) en *Jom Hakipoeriem* (Grote Verzoendag). Op de Verzoendag de hele dag. Op Nieuwjaar de halve. Als norm voor de dienst gold op Rosj Hasjana: *hoe lang alles wel had geduurd*.

Van enige religieuze spanning was in de synagogedienst al lang geen sprake meer. Een enkel deel van de Jom Hakipoeriemdienst *misschien* uitgezonderd. Onbekendheid met het Hebreeuws gebed was hiervan wel de voornaamste oorzaak. Maar lang niet de enige. Er was een algehele vervreemding gegroeid tussen het joodse individu en de plaatsen van het oude gebed, die 'kerken' waren geworden, met decorum en kosteren, met toga's en beffen.

Zij, die - geboeid door gedachten over een moderne joodse renaissance en daarenboven toegerust met kennis van het Hebreeuws - zich toch nog over de drempel waagden, werden afgeschrikt door een formalistische machinerie, die met echte joodse waarden niets meer uitstaande had. Zelfs naar de vorm schone gebeden verdorden in onze synagogen bij gebrek aan een natuurlijke voedingsbodem. Opmerkelijke artikelen wijdde de zionist J. Mossel aan het probleem *Volk en Gebed* (in de *Joodse Wachter* van maart 1937). Hij laat zien hoe bijvoorbeeld Wagenaar in zijn Gebedenvertaling de tefillot (= gebeden) precies zo *anti-nationaal* interpreteert als de reform.

'Hoe is het mogelijk, dat zij, die iederen dag deze gebeden zeggen, in hun dagelijkse leven zo felle tegenstanders zijn van het Zionisme? Men kan begrijpen, dat in de kringen van de reform, waar men Zion uit de gebeden geschrapt heeft, veel anti-Zionisten gevonden worden. Al is in deze kringen tegenwoordig veel veranderd, het is toch een feit, dat de reform in oorsprong sterk assimilatorisch was. Maar hoe kan de orthodoxie (wij doelen hier natuurlijk op de anti-nationale orthodoxie) die deze gebeden onveranderd heeft gehandhaafd, ze verenigen

met de assimilatorische gezindheid, waarvan ze dag aan dag in woord en daad doet blijken?

De oplossing van dit raadsel wordt gevonden in de methode van interpretatie. In wezen heeft de neo-orthodoxie het standpunt van de reform aanvaard.

Maar terwijl de laatste de teksten heeft geschrapt en gewijzigd, heeft de eerste de verklaring en soms de vertaling gewijzigd. Ten einde dit nader toe te lichten, merken we op, dat gebeden, waarin vragen om goederen gesteld worden, van tweeërlei aard kunnen zijn: de gevraagde goederen kunnen van materiële aard of ze kunnen van ideële aard zijn. Voorbeelden van het eerste zijn o.a.: *'aanschouw toch onze vernedering, voer onzen twist en verlos ons spoedig'*, *'zegen voor ons dit jaar en alle soorten oogst daarin ten goede'*, *'verijdel de plannen onzer vijanden'*, *'schenk ons broodwinning, lang leven'*, etc. etc. Ze zijn niet alleen in de Joodse godsdienst, maar alle godsdiensten gebruikelijk (*'schenk ons heden ons dagelijks brood!'*) en er is in geen der kerken iemand, die daar aanstoot aan neemt. Voorbeelden van de tweede soort zijn: *'reinig ons hart om U in waarheid te dienen'*, *'schenk ons verstand, begrip en oordeel'*, *'breng ons terug tot Uw leer'*, *'behoed mijn tong voor kwaad en mijn lippen ervoor bedrog te spreken; laat tegenover hen, die mij vloeken, mijn ziel zwijgen, en laat mijn ziel als stof voor allen zijn.'* Ook deze zijn in zeer grote verscheidenheid en schone afwisseling te vinden.

Nu heeft de neo-orthodoxie de neiging om gebeden van de eerste soort zo te interpreteren, dat ze tot de tweede soort gaan horen. Met veel rhetoriek en met uitoefening van veel geweld gelukt het dan om van een gebed om een materiëel goed een gebed om een ideëel goed te maken. De reeds meer geciteerde verklaring van L. Wagenaar doet dit door toevoeging van het woord 'zedelijk', zonder dat uit de tekst blijkt, dat dit inderdaad bedoeld is. Een gebed om verlossing b.v. luidende: *'en verlos ons spoedig ter wille van Uw naam'*, wordt door hem als volgt toegelicht: *'Als Verlosser, niet alleen in den uitwendigen, maar vooral in den zedelijken zin van het woord, leeft Israëls God in de smeeking, die wij tot Hem richten. Zoo immers teekenen Hem de schoone profetische schilderingen, waarin, hetzij eenig kind van Israël in 't bijzonder, of het volk Israël in het algemeen, den Goël Jisrael (= Verlosser van Israël) opzoekt en die aan dit gebed ten grondslag liggen.'* Wanneer men nu weet, dat dit gebed in zijn geheel luidt: *'aan-*

schouw toch onze vernedering, voer onzen twist en verlos ons spoedig ter wille van Uwen naam', dan ziet ieder onbevangen lezer toch direct, dat dit nu juist een gebed is *niet* om zedelijke, maar om materiële verlossing.

In deze methode van interpretatie nu zou 't kunnen gelukken ieder gebed om materiële goederen zo lang te kneden tot het 'ethisch' genoeg is geworden. Men zou daarmee vrede kunnen hebben, ware het niet, dat deze methode *alleen toegepast wordt op die gebeden, waar nationale goederen gevraagd worden*. Gebeden, waar individuele goederen gevraagd worden, ondergaan deze kunstbewerking niet. En daarin uit zich de werking van het Galoeth. Terwijl ieder volk en iedere groep zonder gewetensbezwaar om eigen materiëel welzijn bidt en soms zonder schroom om vernietiging zijner vijanden ('Gott strafe England!'), vindt de orthodoxe Jood het nodig om deze gebeden met een ethisch sausje te overgieten.

Waarom? Bevatten dan de andere gebeden niet genoeg rijke gedachten en zedelijke gevoelens? Ja, bidt niet een groot deel van de gehele wereld met onze woorden, waaraan men soms de Hebreeuwse stijl nog in de vertaling proeft? Moeten we dan ook nog de gebeden om materiële goederen vervluchtigen tot gebeden om zedelijke goederen? Welke andere grond kan hiervoor zijn, dan de noodlottige neiging om al het Joodse zo voor te stellen, dat de anderen het mooi zullen vinden? En deze neiging komt voort uit het centrale gevoel, dat alle Joodse handelingen in Galoeth beheerst, de angst. En wat er dan nog aan wensen voor eigen heil overblijft, moet voorzichtig verdedigd worden. *'Dat nu echter zoodanige beden, die geheel aan het herstel en de verheffing van Tsion en hare bewoners gewijd zijn, en dus den zegen van welvaart in de eerste plaats voor den bodem van het geheiligde land afbidden, ons kunnen strekken tot dagelijksche gebeden om genezing en welzijn op alle plaatsen en tijden - zie daar juist een verschijnsel, dat in zijn schijnbaar bevreemdenden aard de meest kenmerkende uiting vormt van den waren, oorspronkelijken geest des Jodendoms . . .*

Het goede en heilzame kan immers naar Gods rechtvaardige beschikkingen slechts een uitvloeisel zijn van de deugd en braafheid, wier woord in zijne eerste geboorte ginds te Tsion troont enz.'

Mossel vervolgt:

‘Welke omwegen om te bewijzen, dat Israël heus voor zijn eigen welzijn mag bidden, wat alle volkeren en alle godsdiensten doen, zonder dat ooit iemand zich daarover verbaast of ergert. Waarlijk, wel diep heeft de zorg om het behoud van de emancipatie de normale groepsgevoelens aangevreten, dat de vrome Jood moet uiteenzetten, dat het gebed, dat zijn voorouders eeuwen lang om Israëls materiëel geluk hebben verricht, niet in strijd is met ethiek en liefde voor het woonland. Hierin openbaart zich weer de ‘inwendige slavernij’ van den geëmancipeerden Jood, die allerlei gewrongen constructies nodig heeft om de morele toelaatbaarheid van zijn liefde voor het Joodse volk te bewijzen.

Zeër zeker gelukt het om op deze wijze het nationale element uit de gebeden te verwijderen of althans te verdoezelen. Maar daarmee is in wezen de reform ingevoerd. De woorden zijn geworden ‘een oude kruik, waar zelfs geen nieuwe wijn in is.’

Er dient na dit alles nog een opmerking te worden gemaakt over de Nederlandse vertalingen van de gebeden (en van tenach) in het algemeen. *Zij bleven alle - voorzover aanwezig - onder iedere, denkbare maat.* Voorzover aanwezig, want een twintigste eeuwse vertaling van tenach heeft het Nederlandse jodendom nóg niet beleefd! De nóg gebruikte pentateuch-vertalingen van de rabbanim Vredenburg en Onderwijzer tarten ieder taal- en letterkundig normbesef. Van de laatste (Raw Onderwijzer) kan ten positieve worden vastgesteld, dat althans zijn vertaling van Rasjie’s commentaar op de vijf boeken Mozes een voortreffelijke prestatie mag worden genoemd van een toen (eind 19e eeuw) nog jonge man. Zij werd op het Seminarium dan ook altijd fel gecritiseerd.

En nu de dagelijkse gebeden (door Wagenaar en Vredenburg vertaald) en de feestgebeden voor jomtef, die het nóg moeten doen met praehistorische ‘bewerkingen’ van o.m. G. I. Polak en M. L. van Ameringen. Dit is en blijft onvoorstelbaar. Waarbij moet worden aangetekend, dat (in tegenstelling tot de dagelijkse gebeden) de extra toevoegingen (‘pioetiem’ vgl. poiètes) al in het oorspronkelijke ‘Hebreeuws’ duistere teksten incorporeren, niet zelden van discutabel ‘dichterlijk’ niveau.

Zo maar een fragment (uit waarlijk honderden, die voor het grijpen liggen). Uit het ochtendgebed voor het Paasfeest:

Prospectus.

Bij genoegzame deelname zal in **VAN OREVELD & Co's**
Boekhandel te **AMSTERDAM** verschijnen:

חמשה חומשי תורה
עם פירוש רש"י ותרגום אונקלוס

NEDERLANDSCHE VERTALING

VAN DEN

PENTATEUCH,

BENEVENS EENE

NEDERLANDSCHE VERKLARENDE VERTALING

VAN

Rashie's Pentateuch-Commentaar.

DOOR

A. S. ONDERWIJZER,

Rabbin der Ned. Israëli. Hoofdsynagoge alhier.

L. S.

Wederom genieten wij het voorrecht, ons tot U te wenden met de pennevrucht van één onzer jongere theologen.

De ontegenzeggelijke waarheid, dat in de kennis van Israëls geschriften voor een overwegend deel de zenuw van zijn bestaan ligt, doet voorzeker een ieder, die ook

Het prospectus van A. S. Onderwijzers Pentateuch-vertaling mét de vertaling van Rasjie's Commentaar, het zogebeten 'Chommesj van Onderwijzer'.

‘Ter eere van Hem, het Licht en de Redder der deugdzamen, die deze bescherming waardig zijn, wil ik, in het midden Zijner beminden, als gene zangers (bij de Roode zee), een hooglied aanheffen. Hij, de inigste aller wenschen, de verkwikkendste lafenis der smachtenden, Hij had mijne voorraadschuren met overvloed gevuld; o mogt Hij mij weder met Zijne omhelzingen liefkozen. Zij, die meer dan andere maagden (volkeren), gezegend zijn, met den rijksten zegen, en welke over Uwe geheimste schatkamer (de leere) heerschen, hen hebt Gij getooid met Uwe specerijen. Uwe specerijen, zoo liefelijk van geur! Uwe huisgenooten, Uwe bevrijden, waren zij; zie, hoe zij naar U reikhalzen, om naar dit geregtshuis Uwer verlichten terug te keeren. O, trek mij derwaarts en ik volg U! De Verhevenste en Allernederigste heeft mij meer dan andere schoonen opgesierd; maak mij de kommer dus al wanstaltig, zoo ben ik nothans bevallig. Eene zwarte kool gelijk, zoo heeft smart en kommer mijn ter neer gebogen ligchaam omgeven, in donker rouwgewaad gehuld. O zie niet zoo verachtelijk op mij neer, omdat ik wanstaltig ben. Hij verhief mij hoog, en zonderde mij als een’ droppel van den emmer van de heidensche volkeren af; tot een voorhoofdsband van zijn’ diadeem verhief Hij mij; mijne banier, mijne vesting kondigde Hij mij ginds aan. Den straf mijner leiding droeg Hij aan Mozes, den zachtmoedigen herder van Dardaï (het wijze geslacht) over, deze rigtte mij, bestrafte mijne misstappen, en zeide: ‘Als gij de wet niet kennen wilt!’ Hij spoorde daar het ros tot mijne redding aan, kliefdde de zee tot eene vaste baan voor mij, verwisselde haar tot droogte, en vervulde haar met de hoeven hunner paarden achter mijn ros.’

Wie begreep (begrijpt) daar een letter van. Van het Nederlands meen ik. Om dan te zwijgen over zulke teksten in het origineel, die de lange vervelende diensten vulden. Die gelukkig een doodenkele maal werden onderbroken door een in gebed verzonken zich opwindende jehoedie, gestoord door pratende, stoeiende maar in elk geval niet biddende kinderen. Welke laatsten op *Vreugde der Wet* (Simchat Tora) aan hun trek kwamen door de bruidssuikers die van de vrouwengalerij (mannen beneden; vrouwen achter de tralies, boven) naar beneden werden gesmeten. Zulks in strijd met het decorum, dat resoluut werd verdedigd in naam van alle wetten der wereld. Op den duur bleef er in de Nederlandse synagoge alleen de beklemming van een stervende leegte.

Verscheen er op een werkdag een vreemd gezicht, dan wist ieder

terstond: er wàs iets. De man had jaartijd, herdacht de sterfdag van een van zijn ouders en wilde kaddiesj zeggen. Werd de goegemeente op sjabbat verrast met onverwachte clientèle dan gold het bijvoorbeeld een kerkelijke meerderjarigheid, een barmitswaviering. Een jongetje van 13 jaar werd opgeroepen voor de Tora en droeg zijn 'parsje' * voor. In sommige gemeenten: met een heuse hoed op! Waarzonder de dertienjarige niet eens werd toegelaten! Opa's, oma's, ooms en tantes, soms geflankeerd door een geïnteresseerde goise aardrijkskundeleraar, bezetten de banken en luisterden, sjmoesden wat, lachten en werden daar straks ontroerd door het hoge stemmetje van de 'zoon der Wet', die veelal voor het eerst en het laatst in sjoel verscheen.

Ik zie ze nog zitten, de mannen met rare geleende hoeden op en een geleend talles (= bidkleed) met posele (= ondeugdlijke) tsiet-sies (= schouwdraden) schots en scheef over hun onwennige schouders. De vrouwen - boven - in persianer mantels. De moeders, op het hoogtepunt, een obligate traan wegpinkend, die bij de Barmitzwa hoorde zoals de zilveren servetringen en zilveren vulpotloden, die werden meegenomen op de receptie van zulke onvergetelijke dagen. Was het niet begrijpelijk dat mizrachistische jongeren behoefte hadden aan degelijker voedsel uit een andere trog?

Zo ontstonden hun eigen sjoeldiensten waarover eerder werd gesproken. Waar in meerdere of mindere mate oost-jodendom werd geïmiteerd. Waar het ook op Poerim lustig toeging. Op dat Lotenfeest gold het in officiële synagogen als onfatsoenlijk ('typisch joods') om lawaai te schoppen (het zogeheten Hamankloppen) wanneer tijdens het voorlezen van de *Rol van Esther* de naam van de jodenhater werd uitgesproken. Op de Poerimfeesten buiten de synagoge leefden de zionistische jongeren zich bovendien 'politiek' fel uit in hun critiek op kille en kerkgenootschap. Aan menige revue bewaar ik dierbare herinneringen. Vooral als we succes hadden en de critiek losbrak van de zijde der potentaten, rondom het Meijerplein en 'het Geeltje', het N.I.W. 'euphemistisch genaamd de Joodse Pers', aldus wederom Kain, die eenmaal (april 1929) in een *Verloren Hoekje* van de *Joodse Wachter* de gevoelens der zionisten aldus vertolkte:

'POERIM IN HOLLAND

Een deel van wat men euphemistisch noemt de 'Joodsche Pers' heeft

De Joodsche Poerim- of Vastelavonds- C O U R A N T.

A M S T E R D A M.

Op Hongerdag den 92 Maart is de Graaf van Marken op zyn Troon getreden, met zyn Vergadering om over de Goede tyd te redeneeren, toen begon de Graaf van Marken te verhaalen dat hy van de winter 1600 grove moppen opgeflokt hadt, met zyn Heeren, en gekogt by Anthony de Koekebakker, dewelke de beste peperneuten heeft van 2 om een duit. zeer lekker en gebakken. Toen sprak een van zyn Raadsheeren, dat is geen kost voor zo een Heer als gy bent, toen ik de winter Turf kruide van het ys, heb ik by ieder Bakker vier duiten Bollengeeeten met een ranfoentje Genever, toen heb ik in vier weken tyds 43 Gulden aan Bollen geeteen. Toen sprak de derde, ik heb myn geld gespaard om myn op Poerim-Avond vrolyk te maaken met myn vrouw en kinderen, zo heb ik 20 ton Aardappellen gekogt met 10 manden Spiering en 6 zakken grof meel voor Pannekoeken. Eenige liefhebbers dit schrikkelyk vreeten gelievende te zien, komen op Poerim-avond tuschen 7 en 3 uren op Marken, in de verbrande Bakkersgang, agter aan beide waterkanten.

U I L E N B U R G.

De Vorst van Cartoela schryft dat hy door den oorlog drie Schepen is kwyt geraakt, zynde het eerste met Mostert, het tweede met kakebeenen van Vlooijen en het derde met Olykoeken, bedraagt aan Contant Geld 2000000 Goudgulden.

B R E E S T R A A T.

Op Poerim Namiddag ten 3 uren, zal op de hoek van de Joode Vismark te zien, zyn een Vrijsche Aardappel weegende 2200 Pond, en een Snoek van 5000 Pond, verfiert met een Goude keten om zyn hals.

Op Poerim Namiddag zal op de Br. straat van 5 tot 6 uren een Poolische Paviaan dansen, met een Stoepsteen van 2000 pond op zyn hand, die hem gelieven te spreken hy woond op de Haarlemerdyk, boven op een Schoorsteen.

A D V E R T I S S E M E N T.

Wordt bekend gemaakt, dat de Spaansche Troep op Zondag avond voor het publiek Concert zal geeven, Mr. Hongerheer zal slaan op een yzere Pot zo hard als hy kan dat alle menschen pyn in het hoofd zullen krygen, en Juffrouw Schyt in de meelpot, zal gillen op haar keel als een Varken, en haar kind op 't gat slaan na het muzyk, Mr. Pric zal zyn kop krabben met byde handen zo dat de luizen van angst zullen barsten, en Juffrouw Tonnetje zal in een Tinne Pot pisen na het muzyk, dit zal een geraas maken van den weerligt. Mr. Calcon Barioni zal zyn vrouw twee blaauwe oogen slaan na het muzyk, en Madame Calbas zal in 't rond springen als een dolle hond; voor 't laatst zullen zy het Concert eindigen met een Aria. Mr. Gravljaar zal zingen door het oor van een Turfmand, Mr. Kakkerlak zal dansen op de rug, en Juffrouw Tonnetje zal zig op de grond laten vallen zonder ooit weer op te slaan, tot een besluit van het Concert.

Ongefrustreerde Poerimvreugde van niet zo hoog gebalte, uit de dagen dat men nog niet zo kies(jelies)keurig was.

de 'politieke bij-oogmerken' afgekeurd van ons Kinder-Poerimfeest in Amsterdam. Geen wonder. Ziet eens wat zij toejuicht. Wij geven een bloemlezing uit de verslagen van deze week over andere Poerimfeesten. Wij hebben daarbij geen woord verzonnen:

Talmud Toraschool: Poerimverhaal, Operette een-akter, Joum Toufrevue, Megillolied, Optreden van den Hofillusionist Wil. v. Houten, het genoegen rabbijn Sarlouis aanwezig te zien. Overheerlijk gebak geleverd door de firma I. Cohen, Iepenweg, buitengewone toewijding van Mevrouw Hamburg, Mejuffrouw Verdoner, Mej. Trompetter en de jongheer Polak, zoodat het feest schitterend geslaagd is.

Elders: Optreden van goochelaar en buikspreker Melloe, uitstekend geschikt voor zijn taak. Wat wonder dat Mr. J. E. Hillesum en B. E. Asscher vol lof waren over den opgewekten echt Joodschen geest welke op dit feest heerschte! Aan de Nederlandsche Israëlietische Minvermogenende bewaarschoolkindertjes had de firma Groenteman en Bolle 350 bananen gestuurd. Wie zou niet instemmen met den hartelijken dank aan de milde gevers van wier gulheid de bewaarschool en menig andere Joodsche instelling zoo vaak geprofiteerd hebben?

Voor de Joodsche Invalide trad op de conferencier Presser. De verslaggever van het N.I.W. gaat zich aldus te buiten:

'Hij presenteert Witzen, presentabele natuurlijk en prest U te lachen. Pracht prestatie!' Mevrouw de Jong Zamtfort met Clinge Doorenbos repertoire verder chansons en Terpsichore.

In Scheveningen: Een wedstrijd tusschen 'Maupie en Laas' in het debuteeren van echt Jiddische gezonde gijntjes. 'Toen kwam,' aldus het Centraal Blad, 'de heer Maurits Parfumeur op een lumineus idee. In den strijd tegen de assimilatie een eigen orkest van jongeren, leden van Sjewes Achiem. Intusschen werd ook de inwendige mensch niet vergeten. Kosjere kip en idem boterkoek werden verloot . . .

Deze bloemlezing is leerzaam. Hier zijn alle politieke oogmerken afwezig. Vandaar deze hartverheffende feesten en de lyrische verslagen.

Kaïn.'

Van dit picturale overzicht valt het ons nu niet moeilijk de weg te vinden naar de derde component van het joodse leven in de lage landen.

BATAVIEREN EN BOTERKOEK

[C] GEMIELOET CHASSADIEM

Eindelijk de weg naar omhoog! Want wat ook kan worden beweerd van Neerlands jodendom - op het gebied van de liefdadigheid heeft het gebloeid. Naar alle zijden. Geen tak van misdeelden of ze waren er als de kippen bij, de regenten uit de vorige eeuw. *Wat* ze deden, *hoe* ze deden, *waarom* en *hoeveel* ze gaven, *hoe* ze gaven - ze excelleerden en ze wilden het weten.

Er is ons het verhaal bewaard van Simon von Geldern, de oom van Heinrich Heine, de beroemde *Chevalier von Geldern*, die enkele keren de 18e eeuwse Nederlanden bezocht o.m. om geld bij elkander te schnorren voor Oosteuropese joodse instituten, talmoedscholen. 'Jesjiewes', zoals de terminus technicus luidt. Waar de Wet van Mozes werd (wordt) bestudeerd volgens eeuwenoude, beproefde systemen.

'Holland' gold als een land met rijke joden - 'Reich als Pinto von Amsterdam', aldus een spreekwoord, dat sloeg op Isaac de Pinto, wiens huis aan de St. Antoniesbreestraat volgens Joseph Shaw, die het in het begin van de 18e eeuw bezocht, een kamer kende 'paved with ducatoons or crown-pieces, and these enlaid edgewise . . .'

Rijke joden dus, portugees én hoogduits. Maar voor jesjiewes waren ze niet te vinden. In deze streken, aldus Heine's oom, beweerde men al het geld nodig te hebben voor *zieke* medejoden 'en ik kon daar niet veel tegen inbrengen'.

Over jesjiewes gesproken. Daarvoor bestond hier al in de 18e eeuw, maar zeker in de 20e geen aandacht. Men was er een beetje vies van. Rabbonem uit het Oosten waren erger dan 'vreemdelingen'. Als er in later tijd wel eens een alumnus van 'ons' Seminarium naar Polen ging omdat hij begreep, dat daar de 'gedole jisraël' (= de groten van Israël) blijkbaar beter gedijden dan op de geestgronden achter de duinen - en als hij dan terug kwam met vergrote kennis, verbrede horizon, verdiepte jiddisjkat en 'peies' (niet-afgeknipte hoeken van het haar) - ja, dan waren zijn kansen om ooit opperrabbijn te worden in 's-Hertogenbosch, Assen of Leeuwarden er niet beter op geworden. De latere, sympathieke Amsterdamse rabbijn Izak Vredenburg kon er van mee spreken.

Dat de enige reëel bestaande *Nederlandse* rabbijnenschool (die der

HOGHE HOEDEN / LAGE STANDAARDEN

keken - hen bij wijze van spreken taxeerden op de centjes die zij in zo'n knaapje wel hadden geïnvesteerd.

Was dat nodig? - aldus Wagenaar over het gebouw - 'kan die schande niet van ons afgewenteld worden?' Letterlijk zei hij het op zondag 2 juni 1918. Maar de schande bleef. Alle welsprekendheid en *weldadigheid* ten spijt.

Haar zwaartepunt lag intussen elders. *Bij de zieken* en dan speciaal de geesteszieken, die in Apeldoorn een medisch centrum van betekenis hadden doen ontstaan. Niet overbodig, omdat (om het cijfer van 31 december 1930 als uitgangspunt te nemen) op tienduizend niet-joodse Nederlanders 28 dezulken voorkwamen en bij de joden niet minder dan 75. Meestal werd de opvallende nervositeit der onzen geweten aan hun enerverende beroepen, ook wel aan de inspanningen bij handel en bankwezen. Aan de diamantindustrie, met haar inspannend-nauwkeurige arbeid *aan de ene* en *aan de andere kant* de druk der periodieke crises.

Dat de cijfers er duidelijk liggen, is echter niet te loochenen. Er waren veel psychisch geaberreerden onder de onzen. Het goles werkte door en de jaren tusen 1933 en 1940 - om over het vervolg dan maar helemaal te zwijgen - bleken een steeds gunstiger klimaat voor stoornissen van allerlei aard. En dat vereiste aandacht en geld.

Jaarverslagen van de eveneens in Apeldoorn gevestigde vereniging '*Lesammeiach Hajeled*' (Voogdijvereniging voor Joodsche geesteszwakke en moeilijke kinderen) demonstrenen daarnaast, hoe ook het familieleven der joden tendensen van neergang begint te vertonen. Een zelfde geluid kan beluisterd worden in *Jaarverslagen* van de *S. A. Rüdelsheimstichting* te Hilversum en van de *Bergstichting* te Laren.

De stichtingsbrief van de laatste verplaatst ons weer naar die heerlijke sfeer van liberale filantropie, die het in Neerlands jodendom tót 1940 (of zelfs daarna) altijd zo goed heeft gedaan.

'STICHTINGSBRIEF

Heden, den twintigsten April negentien honderd negen, verschenen voor mij, Julius Compris, notaris ter standplaats Amsterdam, in tegenwoordigheid der na te noemen getuigen;

de Heeren:

Albert (zich noemende *Albert Sally*) *Berg*, koopman, wonende te Amsterdam,

Professor Meester David Simons, hoogleeraar, wonende te Utrecht, en

Meester Hendrik Abraham van Nierop, advocaat en procureur, wonende te Amsterdam,

die verklaarden bij deze te vestigen en in het leven te roepen de navolgende Stichting onder de hierna omschreven bepalingen:

Naam en Zetel

Artikel 1.

De bij deze acte gevestigde stichting draagt den naam van 'Berg-Stichting' en is gevestigd te Amsterdam.

Doel

Artikel 2.

De stichting heeft ten doel het verplegen en de opvoeding van kinderen:

- 1e. wier ouders of een hunner uit de ouderlijke macht of de voogdij zijn of is ontzet of daarvan zijn of is ontheven;
- 2e. wier ouders of een hunner zijn of is overleden en hen in behoeftige omstandigheden hebben achtergelaten;
- 3e. wier ouders of verzorgers door armoede niet in staat zijn hen te onderhouden of op te voeden;
- 4e. van zoodanige andere kinderen, waarvan het bestuur de opname gewenscht oordeelt.

Om aan dit doel te kunnen beantwoorden, zal zoodra de gelden daarvoor aanwezig zijn, een terrein, binnen de gemeente Laren (Noord-Holland) worden aangekocht, waarop een gebouw zal worden gesticht ter verpleging dier kinderen.

Artikel 3.

De kinderen moeten Nederlanders of ingezetenen zijn en tot den Israëlietischen Godsdienst behooren.'

Typerend voor deze Bergstichting was zijn niet-joodse directeur, die - als ik de toenmalige Amsterdamse Opperrabbin mocht geloven - *joodser was en joodser voelde* dan menige godsdienstonderwijzer. Hij zei dat tot ons, studenten aan het Seminarium, tijdens de zogeheten les in apologetica. Wij lazen dan *Chizzoek Emoena* van Isaak ben Abraham Troki, een in vroegere dagen beroemd apologetisch werk, dat ons niet veel meer zei en bovendien onwetenschappelijk werd gebracht. Wij daagden hem - de Raw - uit tot tegenspraak op het terrein der joodse problematiek. Alleen voor dat laatste kwamen wij eigenlijk, als ik me goed herinner. En hij reageerde altijd zoals wij wilden.

Want wat kwam er *joods* wel terecht van de Bergstichting, van al die andere stichtingen en van al die weeshuizen, waar kinderen uit allerlei maatschappelijke milieus toch werden gedwongen tot een traditioneel jodendom dat door de curatoren van zulke instellingen al lang was losgelaten. Wij denken aan het verhaal van die weeshuisregent die op sjabbat - op het Centraal Station - de moeder ontmoet van een halve wees, die in het weeshuis wordt opgevoed. 'U hier op sjabbat' - aldus de regent. 'Maar U bent toch ook hier' - aldus de moeder. Waarop meener de regent: 'Maar ik heb geen kind in het weeshuis.'

Van al die joodse opvoedingssystemen in al die instellingen bleef nauwelijks iets hangen. Men moet die kinderen hebben gekend. Ik heb met weesjongens op het Seminarium gezeten. Ik hoor ze nog spreken over 'Joodse' tradities. Over de kaddiesj, die ze *moesten* zeggen voor vreemde joden, die gestorven waren zonder kroost. En waarvoor ze soms beloningen kregen om dit religieus bedrijf aantrekkelijk te maken. Die geëxponeerde slaafjes der Bataafs-Israëlitische filantropie, die in nette rijtjes marcheerden vóór de lijkkoets, als ze begrafenissen ('lewajes') moesten opluisteren van notabelen, die contribuerend lid van het weeshuis waren geweest.

Liefdadigheid, liefdadigheid allerwegen. Met als nationale kampioen: de *Joodsche Invalide*. Wat te vertellen over deze machtige instelling, die sterker dan de staat Israël tegenwoordig, sprak tot de verbeelding van iedere jood en niet-jood. Van Muntendam tot Middelburg, van het communistische Beerta tot het roomse Breda. Kwam een argeloze jonge zionist ergens in Amsterdam vragen of er een busje mocht staan van

het Joods Nationaal Fonds, dan zei mevrouw Cohen: 'We hebben al eentje van de Joodse Invalide', en de zuinig opengemaakte deur werd gesloten voor een joodse toekomst.

Het joodse *beden* dat leefde in het glazen gebouw aan de Nieuwe Achtergracht, uit de grond gestampt door de bezielende directeur Gans, die met zijn staf van colporteurs van wanten wist.

Overal kwam je ze tegen, de vele gewiekste propagandisten, die geld klopten uit hermetisch gesloten beurzen, die liefdadigheid puurden uit stenen gemoederen. 'Joodse Invalide', hoor ik mevrouw S. in de Swammerdamstraat nog zeggen - dat is J. I. - dat betekent: wanneer *jij*, misschien morgen *ik*. En tja, wie kent die dag van morgen, dacht ik toen al. En allen bewonderden I. Gans. Deze bekwame en beminnelijke busjes-ambassadeur van de groot-Nederlandse filantropie (de joden daarbij uiteraard inbegrepen) mobiliseerde het goed-geefse deel van heel de natie die op den duur wel het gevoel moest krijgen dat jood en joodse invalide identiek waren.

Iedere dag, ieder uur was er wat anders. En daarbij greep de directeur waarlijk naar de hoogste troeven. Het ging toch al slecht met de joden in de wereld - waarom niet via de J. I. onze (invalide) status versterken.

De Oranjes, die vóór de tweede wereldoorlog nimmer voet aan wal hebben gezet in de voormalige koloniën, bewezen door hun intensief bezoek aan deze instelling, dat dat met vooroordelen niets te maken had.

Het gedenkboek van 1961 (de stichting dateert van 31 december 1910) weet er van mee te praten. Dat vreemde gedenkboek dat historisch nogal bokkesprongen maakt en op pagina 25 zelfs durft bewerken:

'De ideeën van de jonge socialistische beweging, die de verpauperde Nederlandse arbeiders hun gevoel van eigenwaarde hergaf, drongen in de Amsterdamse Jodenbuurt door en lieten daar in deze voor sociale bewogenheid zo gevoelige klankbodem een residu van hoop voor de toekomst en liefde voor de medemens achter. Hierdoor kon een liefdadige vereniging van het volk zelf, die de religieuze tradities en de nieuwe gedachten verenigde, ontstaan en dit was de vereniging 'De Joodsche Invalide'.'

Alsof ausgerechnet Karl Marx en Meijer de Hond iets met elkander gemeen zouden hebben gehad behalve dan hun afkomst naar den bloede.

Het was deze Meijer de Hond immers, de rebbe van de vierde stand, die het initiatief had genomen tot deze vaste burcht van het betaalde medelijden. Zij paste in het 'rachmones'-beeld van een gettoman, die niet verder dacht dan de Blauwbrug (zoals dat heette) maar die een goeie nesjomme (= ziel) had. Hij voelde voor de joodse arme ouden van dagen, die in de Roetersstraat tussen de goijem moesten leven. *'Een Joodsch hart klopt aan Uw deur'* noemde hij zijn brochure uit 1911. Met 'de ideeën van de jonge socialistische beweging' had dat natuurlijk niets te maken.

Dr. de Hond werd intussen al heel gauw uit zijn schepping weggewerkt, geruisloos. Hij paste niet in het gladdere schema. En in zulke gevallen is het Amsterdamse jodendom altijd even genadeloos geweest als onze fascistische en communistische vijanden.

Om terug te komen op de weldadigheid. Het Nederlandse jodendom barstte in deze sector bijna uit haar voegen. Zelfs Colijn, die brave boerenzoon kwam opdraven in de gulden, zilveren en koperen sprookjes van wijlen Gans. Niet op zichzelf staande dit symptoom van liefde op ministerieel niveau voor joodse schepselen van beiderlei kunne.

In het Amsterdam van 1937 en later was Colijn voor vele joden de profeet, die op een ezeltje door de Jodenhoek reed en 'het' wel zou klaren. Die sterke man, die ons allemaal rustig liet slapen. Voor wie (ik heb er vrij dicht bij gestaan!) op initiatief van Abraham Asscher in diezelfde tijd meerdere joden geld bijeen hebben gebracht teneinde een bezwarend schrijven (dat vreemd genoeg van deze sterke man zwakke kanten letterlijk bloot legde) voor duur geld op te kopen en door hem te laten vernietigen. Je kon nooit weten waar het goed voor was. Tenslotte zou in die jaren zelfs Mussert bezoek hebben gehad van goedwillende Israëlietische voormannen die hem kwamen vertellen dat er ook goede joden waren (waartoe uiteraard de bezoekers behoorden).

Rijke Joodse Invalide! Arm Joods volk 'op de grens van twee werelden', om de titel van een bekende brochure te citeren.

Ja, die Colijn!

'ONS LAND STAAT BUITEN DIT CONFLICT, wij zullen ons daarom ook niet afvragen bij wie de schuld van de huidige spanning ligt,' hoor ik hem anno 1939 inzake Albanië nog zeggen.

U zult het niet geloven, maar ik kan tegenwoordig weer verlangen naar die patriarchale figuur met zijn wat droge stem. Ik moet vaak denken aan die calvinistische gezagsrakker, aan de jaren dertig, aan de Joodse Invalide, aan gevulde boterkoek. Maar vooral ook aan Bata-vieren van Israëlitische afkomst, die zich zo weinig echte zorgen maakten over de dag van morgen, de dag van het ons nooit meer loslatende gisteren.

We eindigen met een record.

Toen op 11 maart 1968 het veertig jaar geleden was dat het eerste radio sportprogramma werd uitgezonden, verzorgde de AVRO een herdenkingsprogramma met als middelpunt de destijds gevierde Han Hollander. Als representatief gold een filmpje *uit 1936 van de Olympische Spelen te Berlijn, met een wapperende hakenkruisvlag op de achtergrond.*

Han Hollander schreeuwde Tinus Osendarp op de 100 en 200 m. naar een derde plaats. De JOOD Han Hollander, die om zou komen in Theresienstadt (ondanks *alle bescherming*), tezelfdertijd dat Tinus Osendarp het uniform droeg van de Nederlandse S.S.

ONGEWENSTE VREEMDELINGEN

Op 21 december 1916 - het was midden in de eerste wereldoorlog - kwam bij het Kerkbestuur der Joodse Gemeente (de zogeheten Nederlands-Israëlietische Hoofdsynagoge) te Amsterdam een aanvraag tot subsidie binnen vanwege de vereniging *Hachnasat Orechim*. Elders hebben wij toegelicht wat onder deze organisatie tot steun aan vluchtelingen moet worden verstaan. Haar geschiedenis brengt ons terug naar de Russische pogroms uit de jaren tachtig. Wij schreven (in een opstel over Anne Frank, opgenomen in *Waar wij ballingen zijn*, essays over joodse letterkundigen, Nijgh en Van Ditmar, 1968, pag. 169):

‘Drie maal na hun emancipatie in 1796 werd het geïsoleerde Nederlandse jodendom bijna wakker geschud. Na de Russische pogroms der jaren tachtig, na die van Kisjenew aan het begin van onze eeuw en na het optreden van Adolf Hitler. *Bijna!* Want het joodse isolement bleek in dit land te sterk - te zelfverzekerd het gegroeide bewustzijn, dat een Nederlandse jood anders was dan *de* jood. Anders bovenal dan de Duitse rasgenoot, die de Nederlandse Israëlieten irriteerde door alle specifieke componenten, die blijkbaar prevaleerden boven joodse saamhorigheid.

De Nederlandse joden bleven ook in dit opzicht zichzelf. Is het niet curieus, dat de na de pogroms opgerichte organisatie tot steun aan de slachtoffers de naam droeg van ‘*Hachnasat Orechiem*’, een begrip uit de joodse ethiek, dat zich dekt met ons woord *gastvrijheid*, doch dat veiligheidshalve werd verdietst tot ‘*Steun aan doortrekkenden*’.

Ik was nog wel eens in het bedompte opvangcentrum in de Weesperstraat, niet ver van het Jonas Daniël Meijerplein. Er groeide daar destijds nog niet het gras van Meijer Sluijser en van het Rembrandtieke

dat (blijkens een artikel van Dr. H. Riemens in de Haarlemse Courant) die Weesperstraat ooit zou hebben gekenmerkt, viel niets te bespeuren. Wel allerminst in de kale ruimten met hun zuinige bedden, waar de 'doortrekkenden' uit het niet zo verre Oosten mochten dromen over het verre Westen. Maar niet al te lang! Want ze moesten 'door'.

Een woordje, dat later in Westerbork daemonische betekenis zou krijgen.

Ook gedurende de jaren van wereldoorlog I kwamen van tijd tot tijd groepjes Oostjoden (bijvoorbeeld via België) 'ons' land binnen. Zoals eenmaal - omstreeks 1600! Maar daarover spraken de historici minder dan over de emancipatie. Nog minder dachten daaraan de Kerkbestuurders op het Meijerplein, die de subsidie-aanvraag van *Hachnasat Orechtiem* afwezen omdat volgens het officiële reglement *het steunen van Joodse Vreemdelingen niet op de weg lag van de Amsterdamse Joodse Gemeente*.

Dat geschiedde op de kortste dag van het jaar 1916. En het lag in de lijn. *Oostjoden* waren en bleven tot 1940 taboe. Het begrip 'pollek' bleef een affectief beladen woord, ook en juist op het Nederlandse Seminarium van de uit Krakau stammende Dünner.

De volgende close up is ontleend aan *Tikwath Jisraël* en dateert uit 1939.

'BAARDEN

In een stadje in Zuid-Nederland woont een Jood. Die Jood is de parnes van een onaanzienlijke kille. Hij is ook de vriend van de burgemeester. En dat legt verplichtingen op. Zeker in een tijd als deze, waarin men het moet vermijden risjes te maken. In Polen wonen ook Joden. Die Joden zijn geen vrienden van burgemeesters. En daarom worden ze opgejaagd, door de landen heen. Die Joden dragen het noodlot van hun volk in hun uiterlijke verschijning mee. En bovendien, zij dragen baarden.

En de parnes van het Nederlandse grensplaatsje, die een vriend is van de burgemeester, vindt, dat deze baarden een gevaar opleveren voor de positie der Joden in het gebied, waar hij zich grenswachter waant.

En daarom heeft de parnes zijn vriend de burgemeester verzocht de

ONGEWENSTE VREEMDELINGEN

verblijfsvergunning slechts te verlenen aan cleanshaven Joden. Zoals de parnes. Baarden zijn contrabande.'

Dát was overgebleven van de ahawath jisraeel, de liefde voor Israël, het borg zijn voor elkander.

Men onderschatte intussen de problematiek niet. Na 1933 was Europa politiek dichterbij gekomen. De Nederlandse joden voelden, dat in de houding der autoriteiten tegen de Duitse vluchtelingen misschien elementen zouden kunnen meespreken, die, zo ze al niet duidelijk op antisemitisme leken en in elk geval niet expliciet als zodanig waren bedoeld, toch gemakkelijk kwaadwillenden op de gedachte zouden kunnen brengen, dat de Nederlandse joden destijds zeer waarschijnlijk niet met de Bataven de Rijn waren komen afzakken. En zij werden en bleven bang. Voor hun eigen posities, wel te verstaan, waarvan de labiele structuur werd afgereageerd op de nog zwakkere van hun Duitse mede-joden, die van *beide* zijden weinig hadden te verwachten. Ze irriteerden *de joden*, die hun eigen problematiek o zo begrijpelijk afreageerden op deze ongelukkige vervolgd en om het eigen ras. En ze irriteerden (als Duitsers, als joden?) *ook de niet-joden*, die in Amsterdam Zoid even ongaarne dit soort ontmoetten als de Amerikanen negers.

'BEETHOVENSTRASSE

Dikke mevrouw met Duits accent bij Albert Heijn in de Beethovenstraat (waar anders?): 'Ach wilt u even kijken welke prijs op dit blikje staat? Ik heb mijn leesbril niet bij me.' Je leest de prijs en krijgt een duw, waarna de mevrouw het eerst bij de kassa arriveert. Je hebt zin om een rel te schoppen (omdat het altijd dezelfde mevrouwen zijn), maar dat kost teveel tijd. Slappe smoes. Je komt buiten en ziet door dezelfde Beethovenstraat een lichtblauw 2 CV rijden. Daarin een Njordachtig persoon, verschoten lichtblauw jasje, verschoten blonde haren. Op de achterraut een bordje: 'Je roule pour moi.' Net als met de liedjes, het klinkt gewoon aardiger in het Frans.'

Dit is overigens ontleend aan de rubriek NANA van Joke Fehmers, verschenen in het liberale *Algemeen Handelsblad van zaterdag 15 juni 1968, Supplement, pagina 16.*

Dertig jaar eerder bevonden zich in de buurt van de Beethovenstraat de woningen van dikke mevrouen én meneren met Duits accent, die soms in de middag eigen koffiehuisjes frequenteerden. Daar leefden ze in een sfeer van matheid, die nog iets moest voorstellen van het oude vaderland met zijn Kultur en zijn Konditoreien. Daar heb ik Fritz Heymann ontmoet, Heines naneef, schrijver van het in 1937 bij Querido verschenen *Der Chevalier von Geldern*, 'eine Chronik vom Abenteuer der Juden'.

Ze wordt hartstochtelijk verzameld, die eigenaardige *Exil*-literatuur, in de edities van Querido en Allert de Lange, ook en vooral in Duitsland, dat (met Joke Fehmers) al lang weer op weg is naar een nieuw Exil voor de onzen.

In zijn *Pension Wessels* heeft de zionistische auteur Siegfried E. van Praag destijds (1939) de sfeer van een emigrantencafé raak getypeerd.

'... deze emigranten hadden rendez-vous met de verleden tijd. Met de noot- en kaastaarten rezen beelden van het verboden land op. De witte, huiselijke tafellakens over de zware meubelen, die wij te zwaar, te 'Wilhelminisch' vonden met hun shippendale klauwen en queen-Anne-krommingen. Maar het waren moeder- en vader-meubelen, verbonden aan hun herinnering en aan de stille behoefte weer kind te zijn, dat bescherming vindt in de kring van het huiselijk licht; gebonden aan alle vormen van hun eerste sexedroomen, de kuische, de gevoelige, de wellustige. De oudere mensen en de jonge mannen en vrouwen, die hier kwamen, rekten een afgeknipt Duitschland nog wat uit. Een paar oude mannen, met grijzige wollen geleerden-koppen schaaften. Een vrouw, die eens in 't 'Romanische café' te samen was geweest met heel een club van soortgelijken, gewend om meer of minder belangrijke gedachten te laten verglijden met de uitgedampte sigarettenrook - maar 't was haar levensbehagelijkheid geweest, - zat nu alleen in een hoekje en las het Pariser Tageblatt. Men zei in Nederland, dat de Deutsche Joden zoo luidruchtig waren. Vreemde mensen zijn altijd luidruchtig en hun talen klinken harder dan die van andere. En als Duitsch nu harder dan Hollandsch gesproken wordt en Fransch was vlugger! Is het gastvrij, om van ongelukkigen tot de metamorphose hunner meest onbewuste levensuitingen te eischen! Deze Deutsche Joden waren echter niet luidruchtig. In het lokaal werd slechts gefluisterd. Er hing een schuchtere stemming. Plotseling werd de radio

ONGEWENSTE VREEMDELINGEN

aangezet en het A.N.P. bracht zijn nieuwsverslag uit. De stilte werd diep. Ieder onderdeel van het wereldnieuws kon een persoonlijke lotswisseling beteekenen. In verhoogde associatie-kracht luisterden die menschen. Ze zaten er als voor drie eeuwen de Spaansche Joden die ook vanuit een stil huis te Middelburg of te Amsterdam in gedachten over de wereldkaart vlogen om te zien waar men nog nestelen kon en die ook bij elkaar een tijdelijke behagelijkheid zochten en met elkaar, zij, de levende scherven van een afgeworpen deel, een vaderland in miniatuur aaneenlijmden.'

Ontroerend en vernederend blijven de aspecten van de joodse problematiek.

Te sterker kwam dit uit in de jaren tussen 1933 en 1940 toen de economische én de politieke crisis hand in hand gingen. En ook het Nederlandse volk nog niet had geleerd ons te beschermen, tegen die rotmoffen, die met hun rotpoten van 'onze' rotjoden dienden af te blijven, zoals het latere antipathieke en antisemitische grapje luidde.

Wij laten nu even de maatschappelijke joodse problematiek buiten beschouwing. Wat doet het er ook allemaal toe. Dan kòn een jood geen burgemeester worden van Amsterdam en Vriezeveen. Dan zòu mevrouw Jansen er niet voor voelen enz. enz.

Wij bepalen ons tot de harde feiten in de officiële sector van de staat. Hoe reageerde de democratische Nederlandse overheid op het probleem van Hitlers slachtoffers die als joods vee over de Duits-Nederlandse grenzen werden gedreven.

Wij bezitten daarover een Nijmeegse dissertatie van Dr. R. M. A. A. Geuljans, uit 1938. Cohen heeft haar gebruikt, toen hij zijn *Zwervend en dolend* schreef, waarin o.a. de arbeid van het Comité voor Joodse Vluchtelingen de revue passeert. Een apologie, die - als inleiding tot het hoofdthema van dit caput - ons thans vooraf gelegenheid moge geven tot een analyse van David Cohens persoonlijkheid.

Wij laten diens activiteiten in de vluchtelingensector nu maar voor wat ze waren. De nieuwsgierige lezer zij met een gerust hart verwezen naar professors boek, dat geen detail onbesproken laat.

Wil men dit een plaats geven binnen het geheel der contemporaine historiografie der joden in Nederland, dan kan men stellen, dat uit al

deze bladzijden blijkt, hoezeer Cohen reeds in 1933 (en daarvóór) de man was, die hij na 1940 zou zijn. Een typische galoet-jood, die zijn functie in de maatschappij gebruikte om (geheel in de stijl der politiek-liberale joden) zich in dienst te stellen zijner 'arme' mede-Israëlieten. Een nationaal voelende jood, maar niet denkende volgens de strenge systematiek der N.Z.B. die hem al lang voor 1940 van het toneel had weggeveegd.

Beter dan bij deze politieke zionisten paste hij in de geschetste traditie der *Nederlandse* joden. Die - in 1940 plotseling gelijkgeschakeld - zich in grote geledingen zonder protest overleverden aan de 'sjtadlan', die eindelijk baas was geworden over alle Israëlieten, die er woonden aan de kusten der Noordzee. Die *ijdele* hoogleraar, die aan de oudheid een kleine Griekse koningsdroom had ontleend. Die door de Duitse emigrant Léon Holman zijn ex-libris had laten durven tekenen met de zegenende 'priesterhanden' en de tekst uit II Kronijken 1.10:

ONGEWENSTE VREEMDELINGEN

'Geef mij nu wijsheid en wetenschap, opdat ik voor het aangezicht van dit volk uitga en inga; want wie zou dit uw groot volk *kunnen* richten?'

En die als 'Cohen' (= priester) misschien wel dacht daarnaast nog hogepriester te zijn ook.

Tussen 1933 en 1940 was deze man als de leider van het Vluchtelingenwerk *de* prominente jood bij de Nederlandse autoriteiten. Zij hadden (evenmin als de latere Duitsers) geen betere kunnen vinden. *Zwervend en dolend* laat onbarmhartig zien hoe Cohen alles accepteerde. Maar wie van de 120.000 Nederlandse joden (uitgezonderd het kleine groepje medewerkers van *de* professor - toen nog een titel met een magische klank) trok er zich destijds iets van aan. De 115.000 indifferenten eerst recht niet. De zionisten lieten verstek gaan om principiële redenen. Cohen èn de *Nederlandse* autoriteiten beredderden de tragedie der ongewenste vreemdelingen, zoals Cohen èn de *Duitse* autoriteiten het op grotere schaal na 1940 zouden doen. *Er was principieel niets veranderd na de inval*. Behalve dan dat wij plotseling *in de praktijk* allen ongewenste vreemdelingen waren geworden. Die tezamen met Cohen eerst de anderen hadden geliquideerd subs. laten liquideren en naderhand ons zelf. En die in Westerbork verder nach dem Osten wurden abgeschoben. Met behulp van Duitse joden, die Cohen - met behulp van de Nederlandse autoriteiten - in Westerbork had laten *concentreren*.

Fortuna volubilis errat - moet de hoogleraar in de oude geschiedenis hebben gedacht. Rabbi Meier zei reeds hetzelfde (*Bab. Talmood*, tractaat *Sabbath*, 151b): Galgal hoe sje-chozer ba-olam. In het Breerojaar gaarne vertaald tot: het kan verkeren.

Nu eerst heeft het zin bij het begin te beginnen: *Cohen èn de Nederlandse autoriteiten tot 1940*. Een onderwerp voor een dissertatie. Gegeven het grote werelddrama van Hitler. En: de kleinzielige angst van al die Nederlandse joden voor hun posities in hun bloedeigen vaderland. Of was daar iets mee? De brochure over de arbeid van het *Comité voor bijzondere joodse belangen* uit 1939 (*Na zes jaar*) brengt zowaar wéér Colijn.

‘DE BETEKENIS VAN DR. COLIJNS RADIOREDE VOOR ONS

Wederom heeft een klein land zijn onafhankelijkheid verloren. Weer heeft een klein volk zijn vrijheid moeten prijsgeven. Albanië heeft zijn soevereiniteit niet kunnen behouden.

Wederom is de lucht van Europa van oorlogsgeruchten vervuld. Vrees maakt zich meester van velen . . .

De Nederlandsche regeering heeft zich genoodzaakt gezien, eenige maatregelen te treffen, welke slechts ten doel hebben er blijk van te geven, dat het de vaste wil van het Nederlandsche Volk is zijn zelfstandigheid en onzijdigheid te handhaven, onder alle omstandigheden en naar alle zijden.

Dr. H. Colijn heeft in een radio-rede de beteekenis der getroffen maatregelen uiteengezet en daaraan den raad verbonden:

‘Hoe kalmer we den toestand onder de oogen zien, hoe rustiger wij allen ons dagelijksch werk blijven verrichten, hoe beter dit is voor onszelf en hoe gunstiger indruk dit naar buiten zal maken’.

De Nederlandsche Joden zullen zich zeker deze woorden ter harte nemen en op iedere wijze toonen, loyale staatsburgers te zijn. Doch daarnaast dienen zij niet te vergeten, dat op hen nog een tweede taak, een Joodsche taak, rust, welke zij evenmin mogen verwaarloozen.’

Wie kwam toch steeds op die onzalige gedachte, dat wij joden *geen* loyale burgers zouden zijn. Wie behalve dan een kwaadwillige N.S.B.-er, door Bernstein op een dwaalspoor gebracht. En het toch ook wel kwaadwillige N.I.W. dat zionistische spoken bleef zien (zoals na 1948 anti-Israël-spoken) aan een blanke horizon.

Wij waren toch al drie en een halve eeuw loyaal. Streden wij niet als joodse mensen voor de aloude godsdienstvrijheid, ook al waren we al anderhalve eeuw niet meer in sjoel geweest. Zoals professor Mr. A. C. Josephus Jitta, toen hij op 11 november (wapenstilstandsday!) 1934 werd geïnstalleerd als Ere-voorzitter van de joodse vereniging T.O.P. te 's-Gravenhage (Toneel, Ontwikkeling, Philantropie). Zo luidt het verslag:

ONGEWENSTE VREEMDELINGEN

'BUITENGEWONE BIJEENKOMST

*Installatie van Prof. Mr. A. C. Josephus Jitta
als Eere-Voorzitter van T.O.P.*

Zondagavond 11 November 1934.
Hôtel des Deux Villes

Ik zal moeten volstaan met het weergeven van enkele impressies, want dit betrekkelijk klein bestek laat niet toe de vele schoone momenten volledig weer te geven waaraan deze avond zoo rijk geweest is. De avond is wel geworden tot een van de belangwekkende bijeenkomsten in het bestaan onzer vereeniging.

Het geheel liep zeer vlot van stapel, alles correct op tijd. Om 8 uur ving de buitengewone algemeene vergadering aan, waar het groote besluit der benoeming van den eere-voorzitter viel, nadat de eerste secretaresse, mej. Riek Koekoek, de notulen der vorige vergadering gelezen had en waarna bij de rondvraag zelfs nog enkelen kans zagen zich als woordvoerders aan te melden. Niettemin waren alle formaliteiten om half negen vervuld en kon de missie welke den nieuwen eerefunctionaris van zijn benoeming in kennis zou stellen, haar taak onder bijstand van een padvinder troepleider, gaan vervullen. Even voor negen uur keerde de afvaardiging terug, thans als geleide van den Hooggeleerden Heer Prof. Josephus Jitta, bij zijn binnentreden verwelkomd door de commissie van ontvangst bestaande uit den voorzitter, het eere-lid de Heer I. Koekoek Sr., en mej. C. Swaan, oud-bestuurslid. Door een dubbele haag padvinders, als eerewacht opgesteld, onder leiding van Hopman L. Polak en de welpenleidster met assistente, schreed het gezelschap naar de fraaie zaal waar de installatie zou plaats vinden.

Aan de uitnoodiging tot bijwoning van de buitengewone bijeenkomst hadden gevolg gegeven: Rabbijn I. J. v. Gelder, het voltallig ouder-Comité der padvindersgroep en vertegenwoordigers van verschillende vereenigingen, de Unie van Joodsche vereenigingen in Den Haag en omstreken en van de commissie van beheer van Ha'amoed.

Bliksemlicht flitste - het plechtig moment was vereeuwigd.

De eere-voorzitter en het bestuur namen plaats achter de groene tafel, de padvinders stelden zich ter zijde op en voorzitter Oscar Koppens ving zijn installatie-rede aan, van welker inhoud de lezeressen en

lezers ongetwijfeld reeds uit de bladen kennis hebben genomen. Nadat het aanwezig eere-lid, de Heer I. Koekoek Sr., (de Heer J. B. Hijmans was helaas wegens gezondheidsredenen verhinderd) in eenige welgekozen bewoordingen blijk gegeven had van de gevoelens welke hem bezielde, trad mej. Zus Vos naar voren om nog eenmaal T.O.P. en genoodigden te doen genieten van haar talent. Met tact was het korte programma samengesteld en het aanhooren daarvan moest onwillekeurig een gevoel van spijt doen opkomen over het feit, dat wij deze eminente medewerkster zoo spoedig zullen moeten missen . . .

De Heer Ziekenoppasser, voorzitter van het groep-comité, sprak namens de ouders der padvinders, op geestige wijze, die ons evenwel weer de overtuiging schonk, dat deze spreker ter dege de aangewezen man is voor deze zoo belangrijke functie.

Nu zong een andere T.O.P.-ster, reeds sedert de oprichting onzer vereeniging in dienst daarvan. Mevr. E. C. v. d. Ham, met haar krachtige, volle stem een tweetal liederen, uitstekend begeleid door den Heer Mau Koekoek, met als toegift een vroolijk, schalksch wijsje.

Nadat het oudste bestuurslid, de Heer A. Hamme, de aanwezigen toegesproken had, daarbij speciaal het karakter van T.O.P. aan een beschouwing onderwerpend, komen de padvinders een oogenblik in actie, om op alleraardigste wijze te demonstren hoe de padvinderij nu eigenlijk wel in elkaar zit, besluitend met het frisch gezongen schoone padvinderslied: 'Hoort, zegt het voort!'

Het is nog even voor tien uur, er wordt gepauzeerd en de aanwezigen krijgen gelegenheid kennis te maken met den nieuwen Eere-Voorzitter, waarbij de welpen voorrang genieten, want, gelijk de voorzitter had opgemerkt, het werd bedtijd!

De kennismaking over en weer geschiedde op gemoedelijke wijze en er was al een sfeer van vertrouwelijkheid toen, om kwart over tien, Prof. Josephus Jitta zijn rede aanving, allereerst er op wijzend dat hijzelf het wel degelijk als een eer beschouwde tot deze functie geroepen te zijn en vervolgens de verschillende sprekers dankend voor hunne vriendelijke woorden aan zijn adres. Aan deze rede verbond spr. tevens de aangekondigde causerie over 'De Godsdienstvrijheid in Nederland'.

Op welk een ongeunstelde, bevattelijke wijze wist de geleerde spreker ons te doen doordringen van het besef van het geluk dat wij genieten, te wonen in Nederland, het land, waar eenmaal een Willem van Oranje, vroom Calvinist, gestreden had en zijn leven gegeven had

ONGEWENSTE VREEMDELINGEN

voor de vrijheid des geloofs, hoe opvattingen van menselijkheid en rechtvaardigheid, die hier reeds eeuwen gelden een schrille tegenstelling vinden in middeleeuwsche bekrompenheden waarvan wij nog heden ten dage buiten onze landsgrenzen, en met name in Duitschland, onophoudelijk hooren.

Hoe machtig greep ons de spontaneïteit aan, waarmede, na het beëindigen der voordracht luide de zang van het oude 'Wilhelmus' opklonk!

Hoe drong de eeuwenoude tekst diep in onze ziel door:

Mijn schilt ende betrouwen
Sijt ghij, o Godt, mijn Heer!
Op U soo wil ick bouwen,
Verlaet mij nimmermeer!

Hoe innig doorvoeld eindigde, in dit Joodsche gezelschap, de zang met de bede, welke in eeuwen helaas nog niets aan intensiteit verliezen kon:

De tyranny verdrijven,
Die mij mijn hart doorwont.'

Het was maar goed ook, dat in joods 's-Gravenhage het Wilhelmus zo innig werd gezongen. Want daar kwamen van over de grens al te veel feestverstoorers, die overigens - nog niet eens zo lang geleden - onder soortgelijke omstandigheden 'Deutschland, Deutschland über alles' hadden gezongen. Met minder succes blijkbaar. Maar lag dat soms aan ons? En wat kwamen die mensen hier doen?

'De toevloed naar Nederland van personen, die tot een zoodanige bevolkingsgroep behooren, gepaard gaande met de voortdurende instrooming van vreemdelingen, die wegens andere motieven hun land verlaten, kan echter ernstige gevaren voor het Nederlandsche volkskarakter met zich medebrengen. Het kan dan zelfs noodzakelijk blijken de verdere toelating van vreemdelingen van een bepaald ras of van een bepaalde nationaliteit geheel te verbieden. Alleen op grond van gevaar voor Ueberfremdung zal de Overheid dan ook tot afwijzing kunnen overgaan van geheele groepen van vreemdelingen, op wie overigens niets valt aan te merken. Het behoeft wel geen betoog, dat bij toepassing van zoodanige maatregelen zeer hooge eischen gesteld worden aan het beleid der Regeering.' (*Geuljans*, pag. 56).

En die werden dan ook gesteld. Met alle consequenties.

‘DEPARTEMENT VAN JUSTITIE

’s-Gravenhage, 7 Mei 1938

2de Afdeeling A.

Nr. 1184.

Aan Heeren Procureurs-Generaal bij de Gerechtshoven; den heer Inspecteur der Kon. Mar.; den heer Inspecteur der Kon. Mar.; Bureau Grensbewaking en Rijksvreemdelingendienst; Heeren Hoofdcommissarissen van Politie te Amsterdam, Rotterdam, ’s-Gravenhage, Utrecht, Groningen.

Ik heb de eer U mede te deelen, dat de Regeering het vluchtelingen-vraagstuk nader onder oogen heeft moeten zien. De stand van zaken is thans zoo, dat, sedert dit vraagstuk acuut werd, een vijf- tot zestal jaren verstreken zijn, gedurende welke een voortdurende toevloeiing van vluchtelingen naar ons land heeft plaats gevonden. Ons land herbergt dan ook vele duizenden van deze vreemdelingen. Mocht aanvankelijk de hoop bestaan hebben, dat in het buitenland zoodanige veranderingen zouden plaats grijpen, dat, als gevolg daarvan, een min of meer geconsolideerde toestand zou ontstaan, thans moet vastgesteld worden, dat de stand van het vluchtelingen-vraagstuk in plaats van een geleidelijke opklaring toenemende moeilijkheden medebrengt. Afgezien van andere feiten volsta ik met, ter adstructie hiervan, te wijzen op de gevolgen, die de gewijzigde toestand van Oostenrijk ten gevolge heeft. Gedurende de afgelopen jaren is ten aanzien van de toelating van vluchtelingen hier te lande, een in het algemeen tegemoetkomend standpunt ingenomen. Nu na zooveel jaren aan de toevloeiing van vluchtelingen geen einde te zien is, zelfs een vergrooting van toestrooming te verwachten is, is de Regeering van oordeel, dat de tot nu toe gevolgde gedragslijn beëindigd moet worden en dat binnenkomst hier te lande van verdere vluchtelingen, onverschillig van welke nationaliteit, niet meer kan worden toegestaan: verschillende belangen van ons land en onze bevolking - ik herinner slechts aan economische belangen en de nog steeds aanzienlijke werkloosheid hier te lande - maken het noodzakelijk de verdere toelating van vluchtelingen hier te

ONGEWENSTE VREEMDELINGEN

lande tegen te gaan en te verhinderen. *Een vluchteling zal voortaan als een ongewenscht element voor de Nederlandsche maatschappij en derhalve als een ongewenschte vreemdeling te beschouwen zijn, die derhalve aan de grens geweerd en, binnenslands aangetroffen, over de grens gebracht zal moeten worden.*

Onder vluchteling wordt verstaan iedere vreemdeling, die onder den druk der omstandigheden in het land, waar hij verblijft of gevestigd is, dit land verlaat; het begrip moet derhalve niet in beperkten zin opgevat worden; bijzonderlijk wordt er nog op gewezen, dat aan de omstandigheid, dat de vluchteling voldoende financiëele middelen bezit geen reden ontleend mag worden hem hier te lande toe te laten of te laten verblijven.

Zooals U bekend is, wordt met het oog op bovenstaande de grensbewaking versterkt en uitgebreid, hetgeen een betere wering ten gevolge zal hebben. Echter komt door het bovenstaande ook op de plaatselijke politie een ruimere taak van contrôle en toezicht te rusten: het is van wezenlijk belang, dat de politie voortdurende en scherpe aandacht geeft aan de opsporing en uitleiding der bedoelde vluchtelingen, opdat de nieuwe gedragslijn tot haar recht kome.

Mocht in een enkel geval aannemelijk zijn, dat werkelijk levensgevaar voor den vluchteling te duchten is bij niet-toelating of terugzending over de grens of mocht een bijzondere en gewichtige reden aanwezig zijn, die twijfel doet rijzen of niet het Nederlandsch belang toelating toch bepaald wenschelijk doet zijn, dan kan door den Inspecteur der Koninklijke Marechaussee of den betrokken Procureur-Generaal, fgd. Directeur van Politie mijne beslissing ingeroepen worden.'

Laten we het nu nog alleen maar hebben over de 'gelukkigen' die wel mochten blijven. En toetsen wij hun probleem aan Cohens beschouwingen over het meest griezelige caput uit de 7 magere jaren - *Westerbork*.

'HET CENTRALE KAMP

Reeds enige malen heb ik vermeld, dat onze Regering op de gedachte gekomen was een Centraal kamp in te richten, bestemd zowel voor legale als voor illegale vluchtelingen. Dit bood voor haar vele voordelen boven de verspreid-liggende.

‘Deze’ zo heette het in het voorstel der Regering, ‘ten getale van 26 werkten verwarrend en waren in economisch opzicht niet bevorderlijk; ook kon bij centralisatie consequent een selectie worden doorgevoerd naar geloof, leeftijd en geslacht en kon er uniformiteit worden gebracht in de behandeling der vluchtelingen en de administratie. Ook de opleiding tot emigratie zou door de centralisatie gemakkelijker worden; ditzelfde was het geval met de bewaking en dit zou de bewegingsvrijheid ten goede komen. En deze centralisatie was temeer noodzakelijk omdat men er, wegens de beperktheid der emigratie-mogelijkheid, met een, zo niet permanent, dan toch langdurig verblijf rekening moest houden.’ Zeker gold verder als motief, dat één leiding voldoende was; het kon beter en meer volgens de regels der hygiëne worden ingericht en de kosten zouden lager worden. Wat een enkel blad tot uitdrukking bracht was, dat zulk een kamp op wat verdere afstand van de bewoonde wereld kon worden geplaatst. De vreemdeling wordt op den duur nimmer met sympathie begroet en men koesterde, juist tegenover deze ‘illegale’ elementen, een zeker wantrouwen.’

‘Het voorstel tot stichting van een centraal kamp werd 12 April 1939 met een kleine meerderheid door de Tweede Kamer aanvaard, ongeveer een maand later ook door de Eerste. Maar de aanneming van het voorstel tot aanvulling der begroting met de som, die nodig was voor de bouw en de inrichting van het Centrale Kamp, had in het Parlement niet dan na verzet van verschillende kanten plaats gevonden; en bij de stemming in de Tweede Kamer bleken slechts 49 van de 80 leden er vóór te zijn. In het debat werd met veel nadruk tegen opsluiting der vluchtelingen, tegen beperking der bewegingsvrijheid, tegen onderwerping aan één régime gesproken; wilde men deze als afschrikwekkend voorbeeld voor verdere toevloed aanwenden, zo waren daarvoor andere, meer humane middelen te bedenken. Het was te begrijpen, zo betoogde de heer Donker, dat in de eerste schrik na de pogrome en de Comité’s en de angstigen zelf in deze maatregel hadden toegestemd; maar de Regering had hen later van hun belofte moeten ontslaan. Was het dan, zo vroeg hij, niet mogelijk om 1500 personen in de maatschappij onder te brengen, te meer omdat velen van hen over geld en relaties beschikten? Was niet, zo vroegen anderen, huisvesting mogelijk in kleine kampen en in gezinnen?’

ONGEWENSTE VREEMDELINGEN

‘Maar de Ministers van Justitie en Binnenlandse Zaken wilden van geen wijken weten. De Heer van Boeyen gaf toe, dat hij liever het kamp in Elspeet zou hebben gebouwd dan in Drente; doch dit bleek onmogelijk (de inwoners van Elspeet, de A.N.W.B. en de Nederlandse Vereniging voor Vreemdelingenverkeer hadden zich daartegen verzet) en de Dienst der Volksgezondheid had de gekozen plek goedgekeurd. Het onderbrengen in gezinnen stootte, zo zeide hij, volgens de Comité’s en volgens zijn rapporteurs op bezwaren en de zorg voor de vluchtelingen zou dan ten laste van armenzorg komen, terwijl hij nu de bedoeling en de mogelijkheid had, een arbeidsgemeenschap op te bouwen. Zo werd het voorstel aanvaard.’

‘Hoge ambtenaren van de Ministeries van Justitie en Binnenlandse Zaken en de schrijver van dit boek als vertegenwoordiger van het Joods Comité vergezelden de Minister van Binnenlandse Zaken, toen voor de eerste maal de plaats, die was aangewezen, in ogeschouw zou worden genomen. Het was - alsof een boos voorteken de beruchte vermaardheid, welke de plek zou krijgen, wilde aankondigen - een ruwe en sombere dag. Het terrein, dat in samenwerking met Staatsbosbeheer was uitgekozen, lag op een uitloper van de Hondsrug in Drente en was daardoor sterk aan de wind blootgesteld; bovendien was het vochtig door de veengrond. Ik wees er de Minister op, dat men hier ouden van dagen en kinderen niet kon onderbrengen; dat het terrein vlak bij de grens lag en in volstreekte eenzaamheid afgesloten van de wereld; naar ik later vernam, heeft ook Generaal S. W. Praag zich in afkeurende zin uitgelaten over de keuze. De Minister toonde zich door mijn opmerking teleurgesteld; hij legde mij uit, gelijk hij in het Parlement deed, waarom de Veluwe, Brabant en Noord-Holland niet in aanmerking konden komen, en dat men verheugd was hier een behoorlijk terrein te hebben gevonden.’

‘Toen ik er zelf geïnterneerd was, heb ik de bezwaren, die ik genoemd had, met talrijke anderen aan den lijve ondervonden. Het sterftecijfer was er echter niet abnormaal hoog in de tijd, toen de leiding bij de Nederlanders berustte. Dit was het gevolg van de keuze der inwoners, van de goede huisvesting, de gelegenheid tot arbeid in de buitenlucht, het behoorlijke, zij het eentonige, voedsel en de uitstekende medische verzorging. Later toen de Duitsers er bij de familiewoningen de grote

barakken bouwden, waarin de bedden, drie boven elkaar, dicht oopen stonden, en waarin gemeenschappelijke wasgelegenheden zich bevonden met twee W.C.'s, die alleen 's nachts mochten worden gebruikt - overdag moest men zich begeven naar de bij de barakken opgestelde gebouwen met open privaten, waarin het vuil zich opstapelde - werd de gezondheidstoestand zeer slecht: het aantal patiënten aan geelzucht, met long- en middenoorontsteking en andere ziekten werd ongekend groot en ook het sterftecijfer was, naar uit overgebleven lijsten blijkt, hoog.'

'En toch moet men het nog als een geluk prijzen, dat de Duitsers hier een goed-ingericht kamp vonden en gebruikten; want 'Westerbork' kon ondanks zijn gebreken zelfs tijdens de bezetting naar verhouding als kamp nog dragelijk heten, wanneer men het vergelijkt met andere doorgangskampen in West-Europa, in België en Frankrijk, die de Duitsers of hun handlangers zelf voor Joden hadden ingericht en bestuurd.'

Het toppunt van alles lijkt tenslotte Cohens rechtvaardiging achteraf, als hij concludeert:

'En toch zou, gelijk het vaker in de geschiedenis der mensheid is geschied, het besluit tot stichting van een centraal kamp gevolgen hebben, die niemand kon voorzien en die juist voor een deel der kampbewoners van 1939 tot geluk zouden wezen, omdat in 1944 zij in Nederland mochten blijven, toen alle anderen uit het kamp waren weggevoerd.'

Een 'geluk' heet deze vreemde schutter het tragische feit dat mede *onze* joodse tekortkomingen tegen de slachtoffers van Hitler, deze slachtoffers er toe brachten in het door de Nederlandse regering gestichte concentratiekamp Westerbork tussen 1942 en 1944 de nazi's behulpzaam te zijn bij de deportatie van rond 100.000 joden!

Zou een andere conclusie *nu althans* niet méér voor de hand hebben gelegen? Namelijk dat de eeuwige wet van het joodse lot zich op macabere wijze had gemanifesteerd aan de Nederlandse joden, die er in die jaren niets van begrepen.

ONGEWENSTE VREEMDELINGEN

Zij, de slachtoffers, bleven uiteindelijk. En *wij* gingen. De weg van het moordende galoet, *in* de richting waaruit wij eens waren gekomen. Drie eeuwen vóórdat zij kwamen en door ons werden behandeld, zoals zij werden behandeld.

Zó verging het anno 1938 ongewenste vreemdelingen, zó verging het ons *joden!*

Maar dat wilden de Bataafse Israëlieten nòg niet inzien, behalve dan een handjevol zionisten van wie er twee gezamenlijk het volgende neerschreven in *Tikvat Jisraëel*, 19e jaargang, juni 1938 (pagina 117/119):

'DE TROTS VAN ISRAËL ONGEWENSCHTE VREEMDELINGEN

De Nederlandsche regeering heeft, zooals in een circulaire van den minister van justitie wordt meegedeeld, het besluit genomen, dat alle vluchtelingen welke sedert 1 Maart j.l. naar Nederland gekomen zijn of nog zullen komen, als *ongewenschte vreemdelingen* moeten worden beschouwd en geen toegang tot dit land meer zullen verkrijgen. 'Aan de omstandigheid dat de vluchteling voldoende financiële middelen bezit, mag geen reden worden ontleend, hem hier te lande toe te laten of te laten verblijven'.

Het besluit van de Nederlandsche regeering is niet genomen op grond van economische overwegingen; de hierboven geciteerde zin zegt dit met zooveel woorden. Het richt zich ook niet tot *alle* vreemdelingen, maar slechts tot hen die 'onder de druk der omstandigheden in het land, waar zij verblijven of gevestigd zijn dit land verlaten'.

Deze vluchtelingen wenscht men dus als *menschen* hier niet meer op te nemen.

Wie zijn deze vluchtelingen?

Behalve een klein aantal links-georiënteerde politieke leiders, zijn het uitsluitend *Joden*. Men wil hier dus de Joden, die om hun Jood-zijn verdreven worden, niet meer toelaten.

Blijkbaar heeft men met deze maatregel antisemitische agitatie in Nederland willen tegengaan. Het is niet onmogelijk, dat zij inderdaad

eenig resultaat zou kunnen hebben, want een vermeerdering van het aantal Joden vergroot de mogelijkheden van het antisemitisme. Wellicht zijn er ook nog vele Nederlandsche Joden die om deze reden de maatregel van de Nederlandsche regeering toejuichen, *terwille van hun eigen veiligheid*.

Maar *wij* kunnen haar *niet* zoo beoordeelen. Wij willen niet spreken over de motieven die tot dit besluit geleid hebben, want dit ligt niet op onze weg. En wij weten ook dat een Nederlandsche regeering zich niet kan laten leiden door de belangen van een groep menschen, die nergens ter wereld nog een plaats hebben, waar zij kunnen leven. Maar al kunnen en willen we dan ook niet tegen deze maatregel iets ondernemen, toch brengen wij hier onze solidariteit met deze leden van ons volk tot uiting. Ook al zouden zij zelf zich van deze band niet meer bewust geweest zijn. Het lot dat hun treft is ons lot, hun uitwijzing richt zich tegen ons; dat men hen nergens toe laat, dat is *onze ballingschap*.

Wij richten ons niet tot de Nederlandsche regeering om hen wel toe te laten, want wij zijn geen 'schnorrers'. Maar wel appelleeren wij aan de Joden, ook aan de Nederlandsche, om eindelijk ons lot zelf ter hand te nemen: het lot van ons volk, het volk der ongewenschte vreemdelingen.

'Schnorrers'

Uit het *N.I.W.* van 6 Mei 1938 ('Antisemitisme in België'):

'... blijven wij ook ten opzichte van de Joden in België van meening, dat assimilatie aan het Belgische volkswezen, behoudens natuurlijk het gebied van den godsdienst, voor hen noodzakelijk is ...'

'... Al zal het niet mogelijk zijn, de Jodenhaters, die hun levenssappen uit het Duitsche naziïsme zuigen, tot zwijgen te brengen, het aanzienlijke, goedwillige deel der bevolking zal de Vlaamsche assimilatie der Joden in het Vlaamsche gebied waardeeren, terwijl men in het Waalsche gebied deze houding der Joden in Vlaanderenland zal begripen ...'

Uit '*Het Volk*' van 14 Mei 1938 (Kroniek van dr. Henri Polak):

'Ik ben dus Nederlander, al hebben mijn voorouders twintig eeuwen geleden in Palestina gewoond - Nederlander, even goed als ds. Kersten

ONGEWENSTE VREEMDELINGEN

die niet eens weet wie zijn voorouders zijn geweest, noch waar en hoe zij hebben geleefd'.

De verscherping van het antisemitisme, gedurende de laatste jaren, heeft ongetwijfeld velen tot bezinning gebracht; zij hebben hun Joodzijn aanvaard. Het is het tragische lot van een onderdrukte groep, dat een deel daartoe niet meer in staat is. Bij een versterking van de onderdrukking of van de vrees daarvoor, wordt hun wil om in de meerderheid op te gaan tot een wanhopige zelfverloochening. Vooral in landen, waar het antisemitisme wel dreigender maar niet officieel geworden is - zooals in Nederland - trachten velen aan het gevaar te ontkomen, door uiterste assimilatie-pogingen. En in een wanhopige roep klinkt het: 'wij zijn geen volk - wij assimileeren ons, al hebben onze voorouders 20 eeuwen geleden in Palestina gewoond'.

Alleen zoo kunnen we begrijpen, dat het in deze tijd nog mogelijk is, assimilatie als oplossing van het Joodsche vraagstuk in België te proclameeren. Zoo schrijft een orthodox assimilant, en de socialistische assimilant, dr. Henri Polak (want ten aanzien van de assimilatie, zijn alle assimilanten gelijk) beschouwt de assimilatie van de Nederlandsche Joden als een voldongen feit. Bij deze wanhoopsassimilanten helpen redelijke argumenten niet meer. Anders zou dr. Henri Polak toch moeten zien, dat zijn argument het tegendeel bewijst van hetgeen hij bewijzen wil. Juist het feit dat niemand *weet* waar de voorouders van ds. Kersten hebben gewoond en niemand *twijfelt* ten aanzien van de plaats, waar de voorouders van dr. Henri Polak hebben geleefd, bewijst dat de Joden in Nederland ondanks alles, niet geassimileerd zijn.

Deze assimilanten zijn nu onze 'schnorrers'. In een tijd, waarin de heele wereld tegen de Joden opstaat, en hun zelfs in de beste landen geen gastvrijheid meer wordt verleend, is het zielig, aan dit lot op zoo een wijze te willen ontkomen.

Wij weten niet wat ons wacht. Wij zeggen niet, dat wij een middel kennen om de toekomst der Joden, op korte termijn, beter te maken.

Maar één ding weten wij zeker. Voor ieder, die nog eenig zelfrespect heeft overgehouden, is dit toekomstbeeld onverdragelijk: de ongewenschte vreemdeling die als 'schnorrer' staat voor de gesloten poorten.

Wij zijn een volk van ongewenschte vreemdelingen - wij zullen geen

ONGEWENSTE VREEMDELINGEN

volk van 'schnorrers' zijn. Want in een deel van ons volk, is juist het zelfbewustzijn herleefd; het zal het hoofd niet buigen, zelfs niet ter wille van zijn veiligheid, toestemmen in zijn ondergang. Het kent tegenover de verdrukking maar één antwoord: De eigen weg, hoe moeilijk die ook mag zijn.

Wie op ons noodlot zoo reageert, in hem herleeft de oude trots van Israël: *'Wij zijn een volk van koningskinderen'.*

HE T W A S S E N D E W A T E R

'Koningskinderen' - maar in nood! Wier rare sprongen begrijpelijk worden tegen de achtergrond van het acuter wordende joodse vraagstuk. Want het antisemitisme vond ook hier een gretige voedingsbodem.

Hitlers invloed werd met de dag groter. En juist daarop hadden de zionisten reeds sedert de jaren dertig gewezen. Zonder succes, zoals wij zagen.

Ter gelegenheid van Rosj Hasjana 5691 (september 1930) schreef Bernstein in een artikel, dat als titel droeg *Het wassende water*:

'Naast de traditioneele landen der grofste Joden nood eischt vooral ook het nabije Duitschland thans onze aandacht op. De economische verdringing der Joden heeft daar te lande angstwekkende vorderingen gemaakt en dit treft te meer, daar juist de economische toestand der Joden in Duitschland nog niet lang geleden bloeiender scheen, dan waar ook. Na de emancipatie hebben de Joden in Duitschland bij den opbouw van het Deutsche bankwezen, den handel en gedeeltelijk ook van de industrie een voorname rol gespeeld; in het begin dezer eeuw waren de Joden in Duitschland zeer welvarend; er bestond geen Joodsch proletariaat en werkelijke armoede was er nagenoeg niet onder de Joden in Duitschland. Dit is wel zeer veranderd. Door de concentratie van het bedrijfsleven wordt het voor den zelfstandigen middenstand hoe langer hoe moeilijker om te blijven bestaan, en daarin hadden de Joden voornamelijk hun plaats, omdat zij daar van de onwelwillendheid der omgeving betrekkelijk onafhankelijk waren. Voor het verkrijgen van een positie in een grooter bedrijf is de welwillendheid van hoogere en lagere bedrijfsleiders noodig; deze ontbreekt echter ten opzichte van de Joden; die zouden trouwens door hun antisemie-

tische collega's-employés niet worden geduld. De banken en de meeste industrieën zijn dan ook voor Joodsche betrekkingzoekenden volstrekt gesloten; zelfs vele Joodsche firma's durven met het oog op hun clientèle en hun personeel geen Joden in dienst te nemen. Zoo ontstaat er dus ook in Duitschland een toenemend leger van Joden die geen bestaan meer hebben en er is een opgroeiende Joodsche jeugd, wier bestaansmogelijkheden hoe langer hoe geringer worden. Tot zoover is er dus een ontwikkeling, die naar de meer Oosteuropesche toestanden tendeert; de economisch uitstooting der Joden valt trouwens in mindere mate en in langzamer tempo ook reeds in Westeuropa en Amerika te constateeren. Maar in Duitschland heeft zich bij de stille, niet in het oog loopende economische worging nu ook een meer acute dreiging van politieken aard gevoegd; de geweldige overwinning der nationaal-socialisten bij de verkiezing tot den Rijksdag.

Deze overwinning is als een zware schok door heel het Jodendom in Duitschland gegaan, en de trillingen dezer aardbeving zijn ook in den verderen omtrek heel duidelijk gevoeld.

Natuurlijk heeft de stembusoverwinning der Hitlerianen slechts iets aan het licht gebracht, wat reeds lang aanwezig was. Ook zal het zeker wel juist zijn, dat vele kiezers, die niet in de eerste plaats door het antisemitisme der nationaal-socialisten waren aangetrokken, hun stem aan deze partij uit ontevredenheid met den heerschenden toestand hebben gegeven, want de werkloosheid heeft een ongekenen omvang aangenomen en de strijd om het bestaan is voor breede lagen der bevolking een bittere dagelijksche worsteling geworden. Dit alles neemt niet weg, dat er door deze ontevredenheid 107 wild-antisemitische nationaal-socialisten in den Rijksdag komen te zitten, waartegenover het feitelijk in geheel Duitschland niemand voor de Joden opneemt. De toestand is zoo bizar geworden, dat thans het katholieke centrum de eenige partij is, waarbij zich de Joden halverwege veilig gevoelen, en dat weer niet, omdat men in het centrum van het antisemitisme afkeurig is, doch alleen, omdat men het centrum in de tegenwoordige constellatie als de eenige betrouwbaar republikeinsche burgerlijke partij beschouwt.

Op welke wijze de nationaal-socialisten hun nieuwe macht zullen gebruiken, en in hoeverre zij die in antisemitischen zin zullen gebruiken, kan men nu nog niet zeggen; een anti-Joodsche wetgeving, waar-

bij de Joden in Duitschland onder uitzonderingswetten worden geplaatst, is waarschijnlijk nog niet zoo maar te verwachten. Maar wel vrees men, dat rustverstoringen, die van het optreden der nationaal-socialisten het gevolg kunnen zijn, zeer licht het karakter van progroms kunnen aannemen, en Goebbels, een der roerigste leiders der nationaal-socialisten heeft daar dan ook reeds mee bedreigd. De sterkste vrees koestert men in de provincie, waar de Joden in de kleinere steden en dorpen in betrekkelijk zwakke groepen temidden van een ongelooftelijk 'verhetzte' bevolking leven; maar ook elders lijkt leven en bezit der Joden in Duitschland op het oogenblik allerminst veilig.

Deze nieuwe wending der dingen heeft tot een verschijnsel geleid, dat wij in onze Galoeth-geschiedenis nu al weer sedert eenige eeuwen niet meer hebben gekend. Het heeft zich waarschijnlijk het laatst ten tijde van de verdrijving der Joden uit Spanje voorgedaan. Wij weten niet al te veel omtrent de wijze, waarop die verdrijving precies in zijn werk is gegaan, maar het is toch zeker, dat vermogende Joden hun kapitaal en zich zelf in het buitenland in veiligheid hebben gebracht, voordat zij om zoo te zeggen over nacht uit het land werden gejaagd.

Later hebben onze verhuizingen een ander aspect gehad. Ook gedurende de laatste 50 jaar hebben miljoenen Joden het land hunner inwoning verlaten, om zich elders te vestigen, maar al deze verplaatsingen hadden een ander uiterlijk, dat ook vaak de eigenlijke oorzaken der verhuizing verhulde. Het zijn namelijk steeds de armsten, die in hun woonlanden geen bestaan meer kunnen vinden en die daarom emigreeren. *Waarom* zij geen bestaan kunnen vinden, is weer een kwestie op zich zelf; de reden daarvoor is in laatste instantie ook daar hun Jood-zijn, maar dat blijkt niet zoo onmiddellijk naar buiten, omdat niet iedereen direct realiseert, *waarom* de Joden bij voorbeeld te dicht op elkaar woonden, *waarom* zij in overvolle beroepen gedrongen zijn, *waarom* zij geen toegang tot de oerproductie hebben kunnen krijgen enz. Voor den oppervlakkigen toeschouwer is het niet de Jodenhaat, maar de armoede, die b.v. eenige miljoenen Oost-Joden naar Amerika heeft doen verhuizen.

Thans echter begint zich iets van geheel anderen aard af te teekenen. Alom hoort men in Nederland fluisteren van welgestelde Joden, die zich en hun bezit in Duitschland niet meer veilig achten, die daarom hun vermogen naar het buitenland zenden, en tevens voorbereidingen

treffen, om zich zelf in het buitenland in veiligheid te brengen. Wij laten in het midden, of hier van een beweging sprake is, die eenige beteekenis heeft en of niet onder den eersten indruk der gebeurtenissen de dingen eenigszins overdreven worden; maar wat er geschiedt, heeft als symptoom groote beteekenis.'

Wat leek het allemaal nog ver, wat lijkt het vandaag weer ver. Vandaag - 10 oktober 1968 - nu de *Volkskrant* meldt:

TONGERSDEI 10 oktober sil út namme fan it Provinsiael bistjûr Fryslân de Kommissaris fan de Keninginne de Dr Joast Halbertsmaprijs 1968 útrikke oan de hear S. J. van der Molen fan It Hearrenfean.

Wie herinnerde zich in 1968 ook dat de heer Van der Molen omstreeks 1938 een fervent, racistisch antisemiet was, zoals zovelen.

M. van Amerongen schreef in *Vrij Nederland* van 28 september van dat jaar:

'EEN ,FRYSKE STRIIDER' TEGEN DE CULTUUR
DER JOODSE FILMMAGNATEN

De heer *S. J. van der Molen*, kunst- en provincieredacteur van de Leeuwarder Courant, auteur van tientallen boeken over onderwerpen als 'De Hindelooper Volkscultuur in het Licht van de Archieven' en 'Ta de Fryske Folkskunde', medewerker van de periodieken 'Yt Beaken', 'De Vrije Fries', 'Volkskunde' en 'Neerlands Volksleven', is enige dagen geleden bekroond met de tweejaarlijkse Dr. Joost Halbertsmaprijs 'voor werken op het gebied van de Friese geschiedenis en heemkunde'.

Het is een bekroning waarbij wij enige kritische kanttekeningen plaatsen, net zoals wij dat plegen te doen wanneer men het nodig acht om collaborerende beeldhouwers de opdracht te verlenen tot het vervaardigen van verzetmonumenten, net zoals wij dat plegen te doen bij collaborerende componisten die zo nodig een opera moesten vervaardigen die in een concentratiekamp speelt en net zoals wij dat plegen te doen bij Wehrmachtsofficieren, die bewogen woorden spreken bij de herdenking van de Helden van de Twintigste Juli.

S. J. van der Molen is een schrijver en dichter met *'een scherp oog en een grote liefde voor de wereld om zich heen'*, zo schreef wijlen Jan Piebenga - in leven hoofdredacteur van de Leeuwarder Courant - eens in zijn *'Koarte Skiedenis fan de Fryske Skriftekennisse'*. Deze 'grote liefde' geldt met name Friesland en zij is zó groot, dat zij in de periode van de Duitse bezetting tot ontsparingen heeft geleid. Hoe ernstig deze ontsparingen waren leert ons een korte terugblik in de geschiedenis van het blad *'It Fryske Folk'*, waarvan S. J. van der Molen jarenlang medewerker, respectievelijk eindredacteur is geweest.

'It Fryske Folk' verscheen voor het eerst in december 1938 als *'propagandabléd fan de Fryske Folkspartij'*, een op 24 november 1938 te Eagmaryp opgerichte splintergroepering van Friese fascistten. De initiatiefnemer was *Jan Melles van der Molen*, auteur van o.m. het in 1931 verschenen boek *'Wij Friezen'*, waarin hij zijn stamgenoten beschreef als *'onvrouwelijk van aard, ja door en door germaans-mannelijk'*. Het eerste nummer van *'It Fryske Folk'* bevatte een beschouwing over de *'Kristallnacht'*, waarin een anoniem o.m. betoogde: *'En als men eerlijk wil zijn kan men niet ontkennen, dat de volkeren vaak aanleiding hadden om de joden te haten. Als een zwerm hyenas zijn in het getrapte en verslagen Duitsland van na 1918 de joden uit Oost-Europa neergestreken en zij hebben in de inflatietijd door hun groter verstand van geldzaken grote vermogens in handen gekregen'*. Een der redacteurs publiceerde op 3 juli 1939 een soort beginselverklaring: *'Het gewend zijn aan de grond, de landstreek en zijn maatschappelijke structuur, het zich bloedsverbonden voelen aan de sibbe, de eenheid van ras, wezen en taal, het zullen zoveel nationale pijlers wezen, dat de Germaanse volksopbouw en wereld- en levensbeschouwing zonder hen ondenkbaar zullen zijn'*. Er zijn, zoals te verwachten was, op de redactielokalen van *'It Fryske Folk'* geen hete tranen geschied op het moment dat de Duitsers ons land bezetten. Integendeel, *'Het lot van ons volk'*, zo schreef *'It Fryske Folk'* d.d. 20 augustus (*'Rispmoanne'*) 1940, *'zal, naar het zich laat aanzien voortaan in politiek, militair en economisch opzicht nauw verbonden wezen met het Grote Duitse Rijk. En dat is goed.'* Jan Melles van der Goot stierf korte tijd later. Hij rust onder een speciaal door S. J. van der Molen ontworpen grafsteen.

Op 8 juni 1941 droeg de Fryske Folkspartij haar *'striidbléd'* over aan de stichting *'Saxo-Frisia'*, een beweging die op 18 januari 1941 te Groningen was opgericht en die *'het culturele middelpunt op volkse*

grondslag in de drie noordelijke provincies' ambieerde te zijn. Het corps medewerkers en redacteurs bleef vrijwel ongewijzigd, de politiek kreeg een procentueel geringere plaats dan vroeger, de beschouwingen over germaanse lots- en bloedsverbondenheid veeleer vervoerd werden in tal. Een van de belangrijkste grondslagen van Saxo-Frisia was, volgens een artikel d.d. 25 september 1942, *'het stamsibbeschap, de germaanse bloedsverbondenheid en de eenheid volgens ras'*. Het gaf ook een Nederlandstalig maandblad uit, genaamd 'Het Noorderland', waarin men beschouwingen aantrof over onderwerpen als Het Saksische Volkskarakter, De Groninger Volkscultuur, De Saksische Boerenwijsheid en - niet te vergeten - het Germanendom. *'Wij behoren,'* zo schreef de Leider van Saxo-Frisia prof. dr. J. M. N. Kapteijn in de 3de jaargang no. 3/4, *'tot het Germanendom en het gaat nu voor alles om wat germaansch is, om zijn of niet zijn'*.

Vaste medewerker van zowel 'Het Noorderland' als 'It Fryske Folk' was S. J. van der Molen, toendertijd nog woonachtig te Groningen. Hij publiceerde paginalange, eigenhandig geïllustreerde artikelen over gevelstenen, terpen, windhanen en meer van dit heemkundig stukgoed, benevens kunstzinnige beschouwingen als die over de tentoonstelling 'Schilderkunst uit het Noorden', gehouden te Groningen van 20 t.e.m. 28 juni. *'De Friese schilder'*, aldus S. J. van der Molen, *'werkt, zonder het vaak zelf te beseffen, geïnspireerd door die krachten van volk en grond, die men in de nieuwe tijd als de hoogste waarden tegemoet treedt'*. Waardevolle bijdragen, die S. J. van der Molen eind 1941 beloond zag met zowel het secretariaat van de 'Fryske Rie fen Saxo-Frisia' als het eindredacteurschap van 'It Fryske Folk'. Hij gaf het blad, dat tot dusverre een wat saai karakter had gehad, een iets fleuriger aanzien, door wat meer poëzie (*'Soldategrêf'*, *'Brief fen it Front'*), sprekende citaten van deskundige Duitse stamverwanten als Goethe en Hitler en enige fraaie illustraties, zoals de foto waarop men twee dozijn Grootgermanen met opgeheven rechterarm de Slag bij Warns - 1345-1942 - zag herdenken. Bijzonder illustratief was echter de voorpagina d.d. '15 Sellemoanne 1943' van 'It Fryske Folk', waarop men boven het onderschrift *'Frysk Bloed yn Amearika'* een statig familieportret zag van een Amerikaans 'arbeidersgezin van Friese afkomst'. *'Het harde, oppervlakkige leven in de USA, dat slingert tussen dollars en filmbeelden, ijskasten en negermuziek, heeft ook dit gezin reeds getekend. Zo'n meisje als de tweede van rechts boven, dat is al helemaal 'make*

up', dat is al helemaal 'Amerika'. En die jonge kerel daar links? Zal die aanstonds het geweer opnemen om Europa 'safe' te maken voor de cultuur van joodse filmmagnaten, kauwgomfabrikanten en wolkekrabberarchitecten en zal hij tégen zijn eigen bloed gaan vechten?' Verantwoordelijk redacteur was S. J. van der Molen te Groningen, zo meldde het colophon.

‘Door bijdragen aan de stichting ‘Saxo-Frisia’ wordt blijk gegeven van een nationaal-socialistische gezindheid,’ zo vonniste het Asser tribunaal op 9 februari 1946. S. J. van der Molen werd bestraft met 12 jaar ontzegging uit beide kiesrechten en werd, blijkens de Heerenveense Koerier van 31 oktober 1945, door de Eereraad voor de Letterkunde, tot 1 januari 1951 ‘van publicatie en openbaar optreden’ uitgesloten i.v.m. zijn ‘onvaderlandsche houding, gedurende de bezetting aangenomen’. Een kwart eeuw later werd hem door een driekoppige jury, bestaande uit lieden met stuk voor stuk een brandschoon verleden, een der belangrijkste culturele prijzen van Friesland toegekend voor het werk waarvan een deel eens door de nazi’s werd gebruikt om hun Blut und Boden-theorieën te schragen. S. J. van der Molen is nu eindelijk gerehabiliteerd.’

Het gaat ons echter niet om S. J. van der Molen en de zijnen. Maar om de anderen, die het *ook waren*. En die niet behoorden tot de N.S.B. en aanverwante organisaties. Zoals ene meneer P. Kloppers die reeds in 1930 in no. 2151 van ‘*Handelsbelangen*’ het antisemitisme als dwaasheid aan de kaak wilde stellen en die - al bestrijdende - tot de volgende conclusie kwam:

‘Als wij het anti-semitisme behalve een boomerang en een sta-in-den-weg voor ’s werelds welvaart, ook een begrijpelijke dwaasheid noemen, begeven wij ons op gevaarlijk terrein. Het adjectief ‘begrijpelijk’ toch, houdt in dat de Joden het er wel naar maken dat zij vijanden krijgen en als wij dit beweren, loopen wij de kans van veel verontwaardigd protest. Wij willen die kans loopen, en staande houden dat anti-semitische opwellingen vaak het gevolg zijn van het optreden der Joden zelve. De Joden zijn ongetwijfeld de zondebokken, waarop alles wordt afgewenteld, hun uiterlijk, hun godsdienst, hun familieleven enz. maakt hen onder alle andere volken herkenbaar, als van verre gekomen, en met de tragische rol van zondebokken hebben zij zich,

overal waar het een natie niet meeliep, sedert tweeduizend jaar moeten vergenoegen. Zij zijn dikwijls goede burgers, maar als zij arm zijn, zijn zij hulpeloos en als zij rijk zijn, slagen zij er al te dikwijls in het gif der afgunst bij anderen te voorschijn te roepen.

Hun vasthoudendheid, slimheid en bluf, zijn drie irriterende eigenschappen, waarom het te ontkennen? Maar daar tegenover staan zoo veel andere dingen, en bij het beoordeelen van die irriterende eigenschappen wordt zoozeer uit het oog verloren dat de niet-Joden evenzeer hun verkeerde eigenschappen hebben, dat anti-semitisme op dit drietal karakteristieke fouten niet gebaseerd mag worden. Waarbij nog komt dat dit drietal misschien niet eens de oorzaak is van anti-semitisme, maar er zeer goed het gevolg van kan zijn, zooals onder de Joden zelven wel wordt beweerd.'

Dat werd geschreven in 1930. In 1934 moest het in Nederland al verboden worden om joden te beledigen. Een artikel in het Wetboek van Strafrecht, dat in deze dagen wordt herzien, luidde sindsdien:

'Hij die zich in het openbaar, mondeling of bij geschrift of afbeelding, opzettelijk in beledigenden vorm uitlaat over eene groep van de bevolking of over eene ten deele tot de bevolking behorende groep van personen, wordt gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste een jaar of geldboete van ten hoogste zeshonderd gulden (artikel 137c, ingevoegd bij de wet van 19 juli 1934).'

Er kwamen wat rechtszaken in deze sector. Minstens zo interessant schijnt het ons intussen, dat het toen eveneens verboden was om Hitler te beledigen, zoals in onze dagen president Johnson.

No. 230

ARR.-RECHTB. GRONINGEN, 11 Januari 1938. (Politierechter: Mr. B. P. Enklaar.)

Belediging van Adolf Hitler als staatshoofd. Bewijs van het opzet.

(Sr. art. 171.)

HET WASSENDE WATER

In de zaak van den Officier van Justitie,
tegen:
H. O., vakvereenigingsbestuurder te Amsterdam.

O. dat aan verd. is te laste gelegd:

dat hij in de gemeente Scheemda op of omstreeks 24 October 1937 in de groote feestzaal van het hotel Panman, alwaar een openbare voor het publiek toegankelijke cabaretvoorstelling werd gegeven voor de Nederlandsche Vereeniging van Fabrieksarbeiders(sters), afdeling Scheemda, in een door hem verdachte gehouden toespraak opzettelijk aan het Hoofd van den bevrienden Staat, de republiek Duitschland, een belediging heeft aangedaan, door opzettelijk het Hoofd van dien Staat, Adolf Hitler, een lafaard te noemen;

O. dat ter terechtzitting hebben verklaard: Nanne Kampstra, als getuige:

dat hij is gemeente-veldwachter te Scheemda;

dat in den avond van 24 October 1937 in de groote feestzaal van het hotel Panman te Scheemda een openbare voor het publiek tegen entreegeld toegankelijke cabaretvoorstelling werd gegeven voor de Nederlandsche Vereeniging van Fabrieksarbeiders(sters), afdeling Scheemda; dat getuige zich, onder de ongeveer 300 aanwezigen, achter in de zaal bevond; dat de verdachte alstoen en aldaar een toespraak heeft gehouden, waarin hij sprak over fascisme en bolsjewisme; dat hij, getuige, toen duidelijk hoorde, dat de verdachte met klem zeide: 'Als Hitler en Mussolini het bolsjewisme willen bestrijden, laten ze dan naar Rusland gaan, maar dat durven de lafaards niet'; dat hij, getuige, dezen zin onmiddellijk in zijn notitieboekje heeft genoteerd omdat hij de gebezigde woorden in erge mate beledigend achtte voor Adolf Hitler; dat hij den verdachte, die zijn toespraak kort daarop beëindigde, naar aanleiding van voormelde door dezen gebezigde woorden gehoord heeft, waarbij hij erkende dezelve te hebben gesproken;

de verd.:

dat hij op 24 October l.l. des avonds in de groote feestzaal van het hotel Panman te Scheemda ter gelegenheid van de in de dagvaarding genoemde openbare cabaretvoorstelling voor de vermelde vereeniging in den geest van de door den getuige Kampstra vermelde woorden gesproken heeft; dat hij weet, dat de republiek Duitschland een bevriende Staat van Nederland is en dat Hitler het hoofd van de republiek Duitschland is;

O. dat hierdoor wettig en overtuigend is bewezen hetgeen aan den verdachte is ten laste gelegd;

O. immers, dat in bovenstaande bewijsmiddelen opgenoemde feiten en omstandigheden, welke hier herhaald moeten worden beschouwd, opleveren evenzoo vele redengevende feiten en omstandigheden, waarop steunt de beslissing van den Politierechter, dat het aan den verdachte ten laste gelegde als voormeld bewezen door den verdachte is begaan, waarbij het opzet om te beledigen uit de beziging van het woord 'lafaard' tegenover het Hoofd van den Duitschen Staat Adolf Hitler voortvloeit;

O. dat het bewezene oplevert een strafbaar feit, namelijk: opzettelijke belediging een hoofd van een bevrienden staat aangedaan, waartegen is voorzien en waarop straf is gesteld bij art. 117 Sr.;

O. dat Wij aannemen, dat verdachte deswege is strafbaar, waar geen omstandigheden zijn gebleken, die de strafbaarheid zouden uitsluiten;

O. dat de verdachte zich heeft verweerd alsmede diens raadsman, dat de verdachte niet het opzet heeft gehad om te beledigen, immers het gebezigde woord was een slip of the tongue, en er verder van opzet van belediging van Hitler als hoofd van een bevrienden staat geen sprake kan zijn, als men hem uitsluitend heeft willen aanvallen in zijn functie van partijleider of Führer of Rijkskanselier, daar een staats-hoofd boven de partijen staat en zich niet actief in den partijstrijd mengt, en het in deze aannemelijk is, dat de verdachte Hitler heeft aangevallen als fascistische leider, dus als partijman en Führer, terwijl als de verdachte een oogenblik vergeten zou hebben, dat Hitler ook staats-hoofd is, dit hem ten hoogste als schuld zou kunnen worden aangerekend, maar nooit als het opzet dat de wet vereischt;

O. dat deze beschouwingen in deze niet ter zake doen, daar, al moge de verdachte bedoeld hebben op Adolf Hitler in zijn functie van Führer of Kanselier van het Deutsche volk critiek te hebben willen oefenen, en Hitler als staatshoofd ongerept te hebben willen laten, in deze gebleken is, dat de verdachte in zijn rede Hitler ook als staatshoofd beledigd heeft, daar de onderscheidingen, die verdachtes raadsman thans maakt bij het door den verdachte gebezigde woord 'lafaard' niet tot uiting zijn gekomen, en uit de verklaring van den getuige Kampstra betreffende verdachtes uitlating gereedelijk blijkt dat deze uitlating het Deutsche Staatshoofd Hitler betrof;

O. dat verdachtes verklaring ter terechtzitting, dat het gebezigde

DE TEEKENEN DES TIJDS.

Academische les, den 28sten September 1921
te Leiden, en voorts te 's Gravenhage,
Rotterdam en Amsterdam tot
opening van colleges
uitgesproken

DOOR

G. J. P. J. BOLLAND,

HOOGLEERAAR TE LEIDEN.

„Opdat men niet zegge: wij hebben
het niet gehoord.”

PETRUS IN ALEXANDRIË.

2e DRUK (fotografisch)

woord een slip of the tongue was, voldoende bewijst, dat de door den raadsman gehouden beschouwing daarmede niet overeenstemt, en dat de verdachte wel degelijk heeft beseft, dat hij in het vuur zijner rede te ver gegaan is;

O. dat uit het bezigen van het woord 'lafaard' als gezegd het opzet om te beleedigen voortvloeit, terwijl van elken verderen animus injuriandi niet behoeft te blijken;

O. dat de beschouwingen achteraf een blik werpen op verdachtes mentaliteit, en deze bij de oplegging van de straf gewicht in de schaal leggen;

O. wat de op te leggen straf betreft:

O. dat Wij van oordeel zijn, dat nu Ons gebleken is uit den overgelegden ter terechtzitting voorgelezen brief van Mr. A. J. Sauer, dat van den verdachte geenszins kan worden gezegd, dat hij een oproerkraaier is, maar integendeel iemand, die den indruk maakt van een bedachtzaam spreker, die in het algemeen zijn woorden met voorzichtigheid pleegt te kiezen, op het plegen van het overigens ernstige feit in deze geen vrijheidsstraf behoeft te volgen, maar met het opleggen van een geldboete kan worden volstaan, die den verdachte zal leeren in het vervolg een wacht te zetten voor zijn mond;

Volgt veroordeeling tot f 40 boete, subs. 40 dagen hechtenis. (*Red.*)'

Misschien stemt dit vonnis ons tot nadenken in dit na-oorlogse Nederland, waar langzamerhand niemand meer aanvoelt hoe het vóór 1940 eigenlijk uitzag.

Het grote publiek in slaap gesust door prachtige T.V.-uitzendingen gelooft al lang dat er in Nederland een heel klein gedeelte erg fout is geweest en een zeer groot gedeelte in het verzet. Nederland was altijd een tolerant land en Duitsland was nu eenmaal antisemitisch. En 'wij' namen onze middelen. Wij hebben onze joden laten onderduiken. Behalve dan die ruim 100.000, die zijn verdwenen - misschien wel omdat ze niet wilden onderduiken. Misschien ook om andere redenen. Daarover verschijnt nog wel eens een mooi boek. De grote pers zal er alle aandacht aan besteden. Ook daaraan wordt gewerkt.

Voor het echter zover is, kan het geen kwaad nog eens het woord te geven aan een theoloog, wiens theorieën blijkbaar niet onder het eerder bedoelde artikel 137c vielen. Wij menen Dr. J. van der Ploeg O.P.,

HET WASSENDE WATER

wiens HET JOODSCHE VRAAGSTUK, *een maatschappelijk probleem*, in het voorjaar van 1940 verscheen te Hilversum, bij N.V. Gooi & Sticht, als deel van *De gulden passer serie, Studien voor onzen tijd*.

‘Eigenlijk is het verkeerd van antisemitisme te spreken, daar men er slechts een verhouding mee bedoelt tot de Joden, niet tot andere Semieten, waaronder men er vaak vindt, die zelf hevige ‘antisemieten’ zijn. Beter is daarom het duitsche woord ‘Judengegnerschaft’, dat in het Nederlandsch moeilijk is weer te geven. In strikten zin moet men onder antisemitisme ‘Jodenhaat’ verstaan: de echte antisemiet in den vollen zin van het woord haat den Jood als Jood of ziet in hem een wezen, dat niet anders dan zijn haat kan opwekken. Wanneer iemand echter den te grooten of schadelijken invloed van de Joden wil bestrijden, hun (verworven) rechten wil beperken in overeenstemming met het algemeen belang, of alleen maar waarschuwt tegen den slechten invloed die door Joden wordt uitgeoefend, dan is zoo iemand nog geen antisemiet en mag men hem dus ook niet zoo noemen.

Sommigen, ook Christenen, spreken van toelaatbaar en ontoelaatbaar antisemitisme. Bij gebrek aan een beter woord zou men hierin kunnen berusten, maar toch lijkt het niet aan te raden. Antisemitisme wel immers niets anders zeggen dan ‘tegen de Joden zijn’, terwijl er aan ieder mensch altijd nog wel zóóveel goeds te vinden is, dat men niet zonder meer ‘tegen’ hem kan zijn. Ook schrijft de christelijke liefde voor, alle menschen te beminnen, de Joden niet uitgezonderd, en dit sluit uit, dat men *zonder meer* tegen hen is. Onchristelijk is ook de opvatting, dat de Jood een slecht *wezen* zou zijn: als menschen zijn wij immers allen gelijk en groepen tot hetzelfde heil, door de genade van Christus.

Toen in de 19de eeuw de Joden door de emancipatie in nauwere aanraking met hun omgeving waren gekomen en zich daar een plaats hadden veroverd, laaiden de anti-joodsche gevoelens weer opnieuw op, voornamelijk in Duitschland, Oostenrijk-Hongarije, den Balkan, Polen, Rusland en Frankrijk (Dreyfus-affaire, 1894). Politieke partijen ontstonden, die de bestrijding der Joden in hun program opnamen, terwijl schrijvers over volken- en rassenkunde den wetenschappelijken ondergrond der Jodenbestrijding trachtten te leveren, die nu algemeen

den naam van antisemitisme kreeg. In *Mein Kampf* verdeelt Hitler de menschenrassen in drie groepen: cultuurscheppende, cultuurbehoudende en cultuurvernietigende rassen; tot de laatste behooren de Joden, die dus moeten bestreden worden waar men ze maar aantreft. Dit laatste is het antisemitisme in zijn meest eigenlijken en scherpsten vorm: de Jood vervolgen om geen andere reden dan omdat hij nu eenmaal een Jood is.

Welke zijn de oorzaken van den afkeer jegens de Joden en van het antisemitisme? Bij het antwoord op deze vraag moet men twee uitersten vermijden. Het is onjuist, de Joden altijd en overal voor te stellen als de in blanke onschuld boosaardig vervolgd, die zelf nooit iets hebben gedaan, dat tot die slechte behandeling ook maar aanleiding had kunnen geven. Maar het is niet minder onjuist in het tegendeel te vervallen en de Jodenvervolgers aller tijden te beschouwen als de verdedigers en wrekers van hun goed recht tegen een misdadige groep uitbuiters. De eerste opvatting nl. van de volkomen onschuld van den vervolgd Jood, wordt tegenwoordig in vele kringen, vooral ook christelijke, als zóó vanzelfsprekend beschouwd, dat men ze niet eens vatbaar vindt voor discussie. Dit mag verwonderlijk schijnen, daar de Joden in den regel de Christenen hebben beschouwd als hun ergste vervolgers; het is echter te verklaren uit een geschikte propaganda, én uit den natuurlijken drang tot medelijden, die velen zonder nadenken de partij doet kiezen van de verdrukten en vervolgd. Redelijk zou zijn, allereerst aan het spreekwoord te denken, dat waar twee twisten ook twee schuld hebben, maar in het oordeel over Jodenvervolgingen laten velen alleen hun gevoel spreken, dat dan nog door propaganda in een bepaalde richting wordt gedreven.

Beoordeelt men de zaak rustig en objectief, dan is het moeilijk aan de conclusie te ontkomen, dat de zoo opvallende overeenstemming in oordeel over de Joden en hun gedrag, die men aantreft in de meest uiteenlopende tijden, plaatsen en milieus, op een grond van waarheid moet berusten, en dat de Joden, die, overal waar zij kwamen, eerst op den dúúr voorwerp van afkeer of haat werden, daartoe óók zelf aanleiding hebben gegeven.

De redenen, die speciaal van den kant der Joden de slechte verhouding tusschen hen en de niet-Joden in de hand hebben gewerkt, zijn voornamelijk de volgende.

HET JOODSCHE VRAAGSTUK

**EEN MAATSCHAPPELIJK
PROBLEEM**

DOOR

DR. J. VAN DER PLOEG O.P.

CUM PERMISSU SUPERIORUM

Imprimatur:

F. Ae. H. van de Loo, Libr. Censor
Ultraiecti, d. 3 martii 1940

1e. Vóór de emancipatie hebben de Joden zich ten allen tijde zoo streng mogelijk afgezonderd van hun omgeving, in plaats van te trachten daarmee één te worden. Deze afzondering werd dan vaak nog doorgevoerd op een het gevoel kwetsende wijze (reinheidswetten, spijswetten), terwijl men zich in zijn trots de meerdere der anderen waande en dit ook wel liet blijken.

2e. Terwijl de Joden in de verstrooiing overall een minderheid vormden of vormen, weigerden of weigeren zijn zich als zoodanig te gedragen. Een bijzondere tacteloosheid, om geen erger woord te gebruiken, hebben velen onder hen van oudsher onder dit opzicht aan den dag gelegd.

3e. Als volk en ras hebben de Joden eigenschappen, die bij anderen afkeer jegens hen opwekken. Reeds het joodsche uiterlijk stoot velen af en verder ook de joodsche manieren, de lawaaierigheid, opdringerigheid, het gebrek aan bescheidenheid, enz. van velen. Waar veel Joden samen zijn, in hotels, restaurants of andere gelegenheden, blijven de niet-Joden liever weg of worden zij ook wel weggedrongen. Bepaalde eigenschappen stellen hen in staat plaatsen, ambten, betrekkingen, enz. te veroveren, die ook de niet-Jood gaarne heeft, terwijl zij, eenmaal in die posities gekomen, ze vaak gebruiken om andere Joden eenzijdig te begunstigen. Uit den Talmud blijkt, dat zij er in vroeger tijd tegenover niet-Joden een eigenaardige moraal op na hielden, terwijl zij zelfs wettig toegestane middelen kenden om op slimme wijze hun eigen (d.i. naar hun opvatting: Gods) wetten te ontduiken.

Ook kan de volkswijsheid, die een bepaalde wijze van handelen afkeurend 'joodsch' noemt, niet gehéél en ál ongegrond zijn, hoewel men hier natuurlijk geen verstrekkende conclusies mag trekken.

4e. Erger nog is het godsdienstig en zedelijk verval, dat groote deelen van het joodsche volk heeft aangetast en waarop wij in het voorafgaande reeds wezen.

5e. De Joden hebben een groote rol gespeeld in het ontstaan en de verbreiding van de verschillende vormen van het marxisme, dat evenzeer de vijand is van den godsdienst als van een gezond nationaal volksleven.'

(En dat gaat aldus nog even voort.)

Als oorzaken, die speciaal van de kant der niet-joden de slechte ver-

houding tussen hen en de onzen in de hand hebben gewerkt, onderkent van der Ploeg vervolgens o.m.:

Ieder volk of ras heeft van nature een zekeren afkeer van het vreemde. *Voor zoover daaraan de wensch ten grondslag ligt zichzelf te blijven, heeft deze afkeer iets gezonds*; de ervaring leert evenwel, dat hij ook ongezond en overdreven kan worden en kan leiden tot het minachten van anderen en het miskennen van het goede dat óók in hen gevonden wordt.

Op velerlei gebied valt het den niet-Joden in Europa en Amerika moeilijk met de Joden te concurreren, hetgeen bij de eersten gemakkelijk een gevoel van afgunst kan opwekken. Ook vinden niet-Joden in hun streven naar maatschappelijken vooruitgang op bepaald gebied, hun weg soms door Joden versperd.

Het overdreven (niet: het goede) nationalisme van onze tijd, dat in het belang van eigen volk de hóógte norm van zedelijk handelen ziet, brengt de volkeren in botsing met elkaar en zoo ook de niet-Joden met de Joden. Zelfzuchtig egoïsme leidt er dan toe de belangen der Joden volkomen ondergeschikt te maken aan die van anderen, iets wat overigens voor vele Joden evenzeer opgaat. De sterkste wint echter en verdrukt dan den zwakkere.

Een zeker soort moderne overschatting van de waarde van het ras (men spreekt gaarne van 'rassenleer', maar deze is op zichzelf goed noch slecht) brengt tegenwoordig zoowel individuen als volkeren tot volkomen ongemotiveerde daden van vijandschap jegens de Joden, iets waarover hier niet nader behoeft te worden uitgeweid.

Gezond nationalisme en gezonde gemeenschapszin verzetten zich tegen liberalisme, kapitalisme, marxisme en andere schadelijke stelsels, die door vele Joden elk op zijn beurt zeer begunstigd worden.

Meer en meer dringt in West-Europa en Amerika weer de erkenning door, dat de Joden een vreemd element vormen in de nationale samenleving, en dus ook als dusdanig moeten worden behandeld.

Een gezonde christelijke levensleer en maatschappij-opvatting keert zich niet alleen in de middeleeuwen, maar óók tegenwoordig tegen het binnendringen van niet-christelijken, joodschen geest op alle gebieden van het leven.

'De houding van den Christen tegenover den Jood zij zoowel een rechtvaardige als een liefdevolle. De Christen streve er naar, den Jood recht te doen wedervaren, maar hij zie er uit sentimentaliteit niet tegen op, diens vrijheden, indien noodig, te beperken. Ook houde hij zichzelf en de zijnen vrij van Joodschen geest en ruime de dwaze zelfbeschuldiging op, dat slechts eigen boosaardigheid en nooit joodsche schuld aanleiding heeft gegeven tot de moeilijkheden tusschen hem en den Jood. Hij zij in de behandeling van het joodsche vraagstuk oprecht en eerlijk en vreeze niet, ook eigen fouten te erkennen. Maar bovenal beoefene hij de liefde, die het vaak bittere en scherpe recht verzacht en aanvult, maar die hem vooral drijven moet voor den Jood te bidden en hem te helpen zijn eeuwige eindbestemming te bereiken.'

Dat deze priester zich tenslotte nog occupeer met de ingewikkelde oplossing van dit netelige vraagstuk, stemt ons mild tegenover een curieuze jodenvijand, die zich zeldzaam openhartig heeft uitgesproken over het volk, waaruit eenmaal zijn Christus werd geboren. Jezus Christus, die door Van der Ploeg zelfs wordt ingelijfd in de keurtroepen der antisemieten. *Wij* denken bij de man uit Nazareth aan liefde, die neergelegd werd in overbekende teksten uit het Nieuwe Testament, zoals in de Bergrede.

Van der Ploeg vindt, dat men zulke teksten niet al te letterlijk moet opvatten. Hij schrijft (pag. 135): 'Jezus bedoelde, dat men zelfs tot heldhaftige daden van naastenliefde en vergiffenis schenken aan vijanden bereid moet zijn; hij sloot echter in het geheel niet uit, dat men zich tegenover een ander niet op zijn recht mag beroepen, zeker niet, dat men werkeloos moet toezien wanneer anderen (Van der Ploeg bedoelt kennelijk: door Joden) onrecht wordt aangedaan of schade toegebracht, en allermint, dat de leiders en bestuurders van volkeren en gemeenschappen niet vóór alles er naar moeten streven aan allen recht te doen op gelijke wijze. Het joodsche vraagstuk raakt de goede orde in de maatschappij, men móet dus pogen het op te lossen en mág

niet werkeloos toezien tot de bekeering der Joden bij de nadering van den jongsten dag.'

En hij eindigt: 'Het is van belang, zoowel voor Jood als voor niet-Jood, een regeling te treffen vóór het te laat is. Laat men antisemitisme en Jodenhaat vrij voortwoekeren, dan komt het tot uitbarstingen waarvan de Jood het slachtoffer wordt en die de Jodenvervolgers onteeren. Een rechtvaardige en tijdige regeling kan dit verhoeden en is daarom in het welbegrepen belang van beide partijen.'

Jammer dat het christelijke Europa zich die liefdevolle les van meneer Van der Ploeg niet tijdig ter harte heeft genomen.

Niet zo geheel anders klinkt het geluid van *De Nederlandsche Unie*, wier befaamd driemanschap L. Einthoven, J. Linthorst Homan en J. E. de Quay in het volgende artikel (ontleend aan *De Unie*, No. 8) de eerste maatregelen van de bezetter aldus commentariëert:

'EEN OPENHARTIG WOORD

Het Driemanschap over de Joden in Nederland

In Nederlandsche ambtelijke functies mogen krachtens verordening geen joden of halfjoden meer worden aangesteld noch bevorderd.

Het is bekend, dat De Nederlandsche Unie vanaf hare oprichting zich op het standpunt heeft geplaatst, dat een regeling noodzakelijk was voor het vraagstuk der naar Nederland uitgeweken Joden uit andere landen, doch dat eenige verandering in de sinds onheuglijke tijden door het Nederlandsche volk aangenomen houding tegenover de joden, die sinds geslachten in Nederland wonen en werken, onnoodig en ongewenscht is.

Onnoodig, omdat in Nederland de joden niet de positie innemen en ook niet de houding aannemen, welke in andere landen het jodenvraagstuk acuut hebben gemaakt. Van overwoekering of van met onze volksaard strijdige beïnvloeding van het leven van het Nederlandsche volk door hier levende joden, was en is in het algemeen geen sprake.

Ongewenscht, omdat onze Christelijke verdraagzaamheid en recht-

vaardigheid ons in onze verhoudingen doen beseffen, dat wij geen hier levende groep om haar afkomst uit onze samenleving mogen stooten of in een hoek onzer samenleving mogen terugdringen.

De Nederlandsche Unie stelde haar lidmaatschap dan ook open voor allen, die volgens de wet als Nederlanders zijn geboren en den leeftijd van 18 jaren hebben bereikt. Het hier boven gemaakte onderscheid kwam ook daarin reeds tot uiting.

De eerlijkheid, dus ons besef, dat men dit vraagstuk naar zijn Nederlandsche trekken en niet naar elders opgedane ervaringen of geldende beginselen moet zien en behandelen, gebiedt ons, thans op te merken, dat wij hopen, dat ook hierin onze opvattingen - niet natuurlijk als Unie, maar als volk - zullen kunnen worden geëerbiedigd.

Wij erkennen, dat het thans bij verordening bepaalde het jodenprobleem gematigd aanvat. Toch meenden wij, dit openhartige woord niet achterwege te mogen laten, daar wij van oordeel zijn, dat de Nederlandsche zienswijze en in lange traditie hier gegroeide verhoudingen op zichzelf de beste waarborgen bieden voor een praktische samenwerking en een werkwijze, welke in ons land behoudens enkele uitzonderingen steeds goed hebben voldaan.

De neteligheid van dit vraagstuk, gezien de verschillen in ervaring en opvatting in Duitschland en hier, mag voor De Nederlandsche Unie geen reden zijn, niet ronduit hare meening hierover te uiten. Openhartigheid gaat ook hierin boven alles; juist ter voorkoming van verkeerd begrip der over en weer levende overtuigingen en opvattingen.

L. Eindhoven

J. Linthorst Homan

J. E. de Quay.'

Ons valt daarbij op, dat ook het driemanschap de status der naar hier uitgeweken 'ongewenschte vreemdelingen' apart wilde regelen.

Voor ras-echte Bataafse Israëlieten acht zij dat niet noodzakelijk. En wel omdat dezulken niet dezelfde posities innamen als de Duitse joden, althans volgens de antisemitische propaganda der nationaal socialistischen. Het Nederlandse volk had ter zake verstandiger gehandeld. En daardoor hadden wij (Joden) *ook niet de houding aangenomen, die in andere landen het joodse vraagstuk acuut hadden gemaakt.*

We moeten wel aannemen: *terecht*, althans dat is de conclusie die ons de meest juiste lijkt.

Na de oorlog heeft Prof. Ir. W. Schermerhorn op verzoek van de drie heren een Rapport uitgebracht, dat onder de titel *De Nederlandse Unie en haar Driemanschap* in 1946 verscheen.

Op pagina 41 en 42 wordt daarin de joodse kwestie aan de orde gesteld en wel in de volgende formuleringen, die - volstrekt afdoende - de gehele inhoud en bedoeling van ons boek ongewild illustreren:

'De Unie maakte, zooals trouwens niet anders te verwachten was, geen onderscheid tusschen Joden en Ariërs; zij telde vele Joden onder haar leden, wat haar de noodige schimpscheuten van den kant van de N.S.B., Nationaal Front en de Duitsche Pers bezorgde. Toen de bezettende macht den eersten maatregel tegen de Joden (verbod van aanstelling of bevordering in ambtelijke functies) uitvaardigde, verscheen daarover aanstonds een artikel in '*De Unie*' (No. 8, blz. 3, '*Een openbartig woord. Het Driemanschap over de Joden in Nederland*'), waarin, zij het in zeer gematigden vorm, critiek op het trouwens nog slechts op bescheiden schaal in toepassing gebrachte beginsel van de discriminatie der Joden werd uitgeoefend. Het Driemanschap durfde - en niet voor de eerste maal - de pen op te nemen, terwijl nagenoeg de geheele Nederlandsche pers zweeg. De Duitschers waren zeer verbolgen over deze daad van euvelen moed, vele Nederlanders daarentegen vonden het artikel veel te slap. Had het Driemanschap beter gedaan, te zwijgen, of, als het dat niet wilde, een scherp artikel te schrijven met het nagenoeg zekere gevolg, de Nederlandsche Unie aanstonds ontbonden te zien? Het is voor stuurlui aan den wal altijd moeilijk zich te verplaatsen in de positie van den kapitein op de brug, die in nood de verschillende meest kwade kansen wegende, snel een besluit moet nemen. Naar het oordeel onzer Commissie verdient het Driemanschap lof voor den moed, waarmede tegen de eerste officieele jodendiscriminatie openlijk stelling werd genomen.

Veel critiek lokte, vooral achteraf, het besluit van het Driemanschap uit om het in het voorjaar 1941 geschapen instituut van de z.g. werkende leden, die vanzelf bijzonder op den voorgrond zouden treden, niet voor Joden open te stellen; men had dien maatregel niet in de laatste plaats in het belang van de Joden zelf getroffen en had daarbij voortgebouwd op de reeds eerder aangenomen gedragslijn om Joodsche leden ondershands aan te raden, bij het werk van de Unie eenigszins

op den achtergrond te blijven. Dit strookte met het advies van vooraanstaande Joodsche figuren en met het gevoelen van de meeste belanghebbenden zelf. Over den hierboven bedoelden maatregel dacht men intusschen in leidende Joodsche kringen niet gelijk; er werd tegen aangevoerd, dat het maken van een formeel onderscheid tusschen Joden en anderen indruischte tegen het in Nederland algemeen erkende beginsel van gelijkheid van allen voor de wet; blijkbaar hadden zij, die zoo dachten, liever gewild, dat men zich had bepaald tot een zachten wenk, waarnaar de Joden zich ongetwijfeld zouden hebben gericht. Maar wat men moge denken, men kan geen oogenblik hebben ondersteld, dat het Driemanschap ook maar een duimbreed van zijn ruim, Nederlandsch standpunt heeft willen afwijken.'

Welke kwaadwillige zou ooit op die onzalige gedachte zijn gekomen. Dat het befaamde driemanschap geen succes heeft gehad met zijn edel streven, wie kon daar nou iets aan doen. De joden moesten nu eenmaal de gaskamer in. Dat was een onontkoombaar, historisch en misschien wel religieus bepaald lot. Met zijn zes miljoenen. En onder hen meer dan honderdduizend uit de lage landen, die daar nooit de houding hadden aangenomen, die in andere landen het vraagstuk der joden acuut had gemaakt. Soit.

6.000.000

dat was dát
sprak het lot
en trilde
als een blad

EPILOOG

Welke kniesoor denkt er nu nog aan dit decennium vóór de oorlog. Aan Colijn, aan De Quay, aan Cohen, maar ook aan al die anderen, die geen haar beter waren. Maar soms handiger, intelligenter en niet zo ijdel. Die, soms ook zionist, net principiële genoeg waren en tijdig afstand namen van de radicalen. In 1940 bleken zij aanvankelijk bereid met Cohen mee te gaan, onder voorbehoud. Maar ze distanciëerden zich op tijd van hem. Niet helemaal natuurlijk. Dat doen dezulken nooit. Ze houden altijd een slag om de arm. Je kunt nooit weten. Maar ze hadden hun voorzorgsmaatregelen op tijd genomen.

Gesperrt als ze waren door de Joodse Raad, door de Barneveldlijst, door de Palestinalijst. En waarom ook niet. Wie deed niet moeite met vrouw en kinderen uit die hel te voorschijn te komen. Hoeveel procent lukte het. Je *moest* wel stevig in de lijsten zitten.

Bleef er dan nog adem over voor ethiek en recht - voor wijsbegeerte of adagia over 'borg zijn als jood voor een andere jood'. De genius van het oude volk maakte geen grapjes meer. Of je nou assimilatorisch orthodox was of liberaal zionist dan wel gewoon maar posjet mens, hier werd een daad gevraagd voor 'geheel Israël tezamen . . .'

Wat kwam daarvan terecht? Wij allen hebben ons eigen hachje proberen te redden. Om het in de stijl van de Widdoer (= belijdenis) van de Grote Verzoendag te formuleren: 'Neen waarlijk! Wij hebben gezondigd, ons schuldig gemaakt, trouweloos gehandeld . . .'

Wij hebben ze laten gaan de proletariërs van het eerste uur. En als we niet oppassen, denken we, dat alleen Asscher en Cohen het hebben gedaan.

Wij - de Nederlandse joden - hebben joods over alle linies gefaald. Die paar uitzonderingen, die het stempel van Asscher en Cohen principiële en definitief hebben geweigerd (en die niet anderszins door gemengd huwelijk b.v. beveiligd waren!) uitgezonderd. En tevens

EPILOOG

uitgezonderd de communistische en andere joodse verzetshelden, die na de oorlog al weer worden aangehaald om te bewijzen, dat de joden nóg meer hebben gedaan dan de goijem. *Krijgen we nog een boek over de joodse getto-opstand van Amsterdam.*

Wij hebben gefaald, zoals het gehele Nederlandse Volk, de sublieme illegalen dan uitgezonderd. We laten het anderen over de percentages te becijferen.

De burgerlijke wereld van 1940 was niet bestand tegen dit grandioze galoet. Zoals de burgerlijke wereld van vandaag normatief niet bestand zal blijken tegen een hernieuwde catastrofe van zulk formaat. En ik denk wel eens: welke professor zou vandaag de dag voorzitter worden van de Joodse Raad. We hebben een aardige keuze. Wat zal die Barneveld-lijst uitpuilen! Voor de Palestinalijst hebben we langzamerhand de hele provincie Drente nodig. En wie zal het na afloop allemaal gaan documenteren! Misschien kunnen we wat functies combineren. We mogen wel gauw beginnen. Anders krijgen we weer sprookjes.

Want de werkelijkheid tussen 1933 en 1940 is na 1945 totaal verdrongen. Door joden en niet-joden beiden als om strijd. En waarom ook niet. Het gaat allemaal zo lekker. Zelfs 'linkse' joden die eerst in *De Waarheid* schreven, krijgen lintjes. Mijn goise burens sturen me Rosj-Hasjana kaarten. Nieuwe tentoonstellingen en mooie boeken met alweer dezelfde plaatjes wachten reeds op het kijk- en leesgrage publiek. De hoge hoeden zijn al lang uit de motteballen gehaald. Tezamen met de lage standaarden.

INTER-JOODSE DISCRIMINATIE

Vechten bij Klaagmuur om bidden te verhinderen

(Van een mediant...)

DE 500 gedelegeerden uit 28 landen die de 11de conferentie van de Wereldunie voor progressief jodendom bijwoonden, hebben op het laatste moment

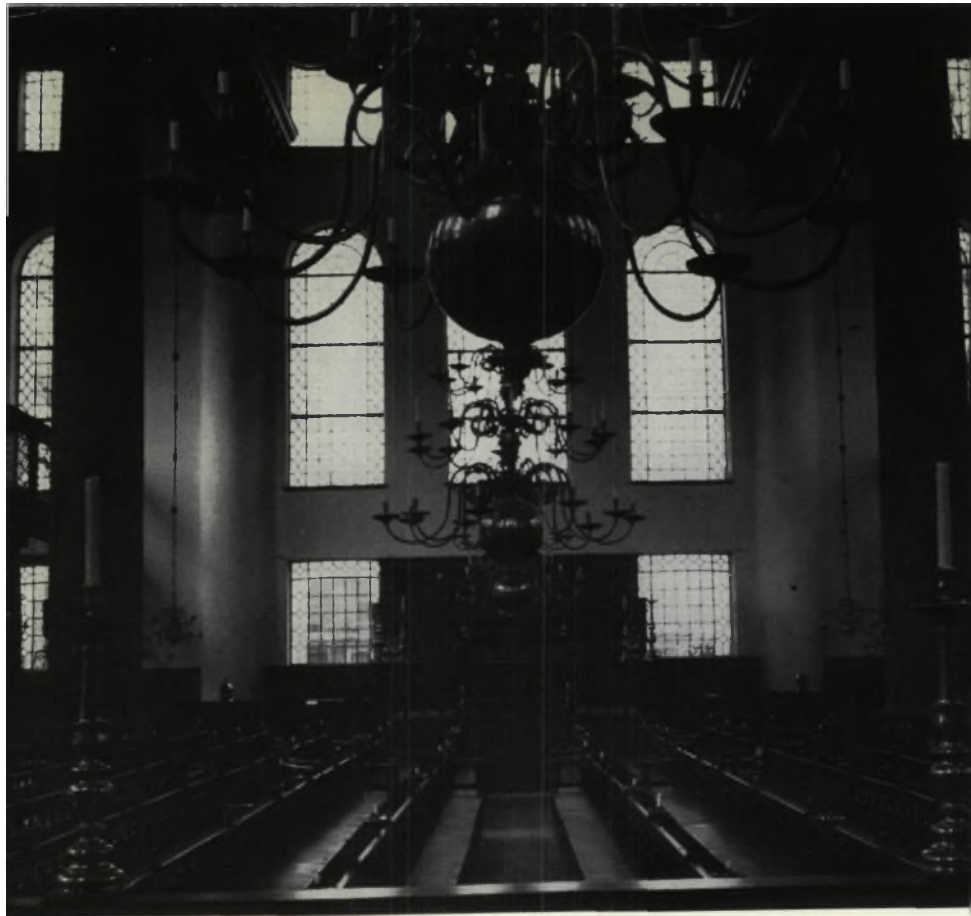
En de interne discussie over Jodendom gaat voort...

*Abraham Asscher in 'onze' gloriédagen.
In de parnassijsbank der Grote Synagoge, bij gelegenheid
van de viering van het derde eeuwfeest der Hoofdsynagoge in 1935.
Geflankeerd (van rechts naar links)
door Burgemeester De Vlugt, Minister Van Lidt de Jeude,
Minister Slotemaker de Bruïne en de Commissaris der Koningin Roëll.
Ach wer bringt die schönen Tage . . .*

De Grote Synagoge zoals ze in 1945 geworden was.

De Portugese Synagoge zoals ze bleef.

De Jodenbreestraat uit vroeger dagen.

Hoge Hoeden uit vroeger dagen. Bij het honderdjarig bestaan van de Synagoge te Harlingen, in het vooroorlogse Nederland.

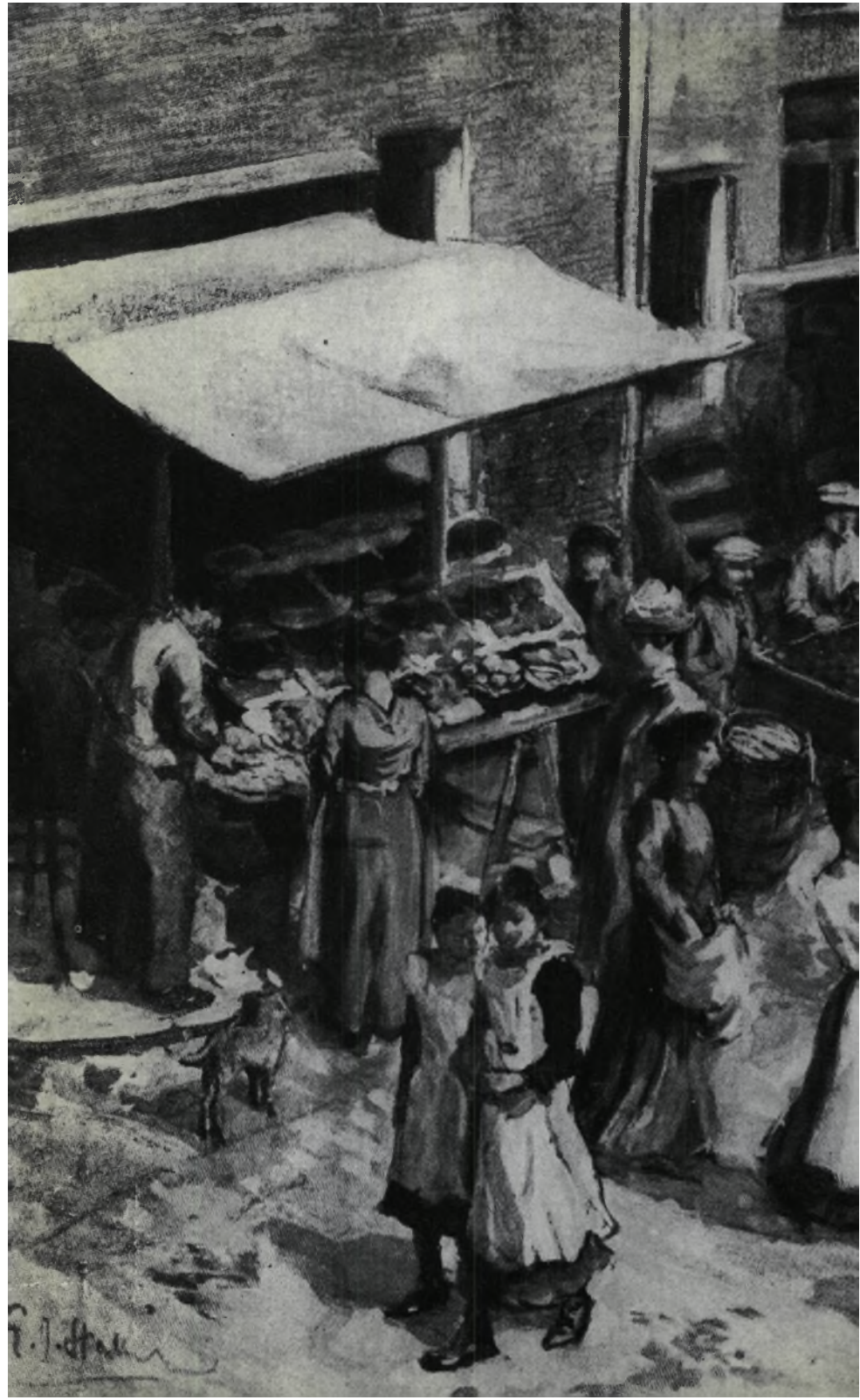

Sjabbesrust uit oude tijd, naar een schilderij van Oppenheim.

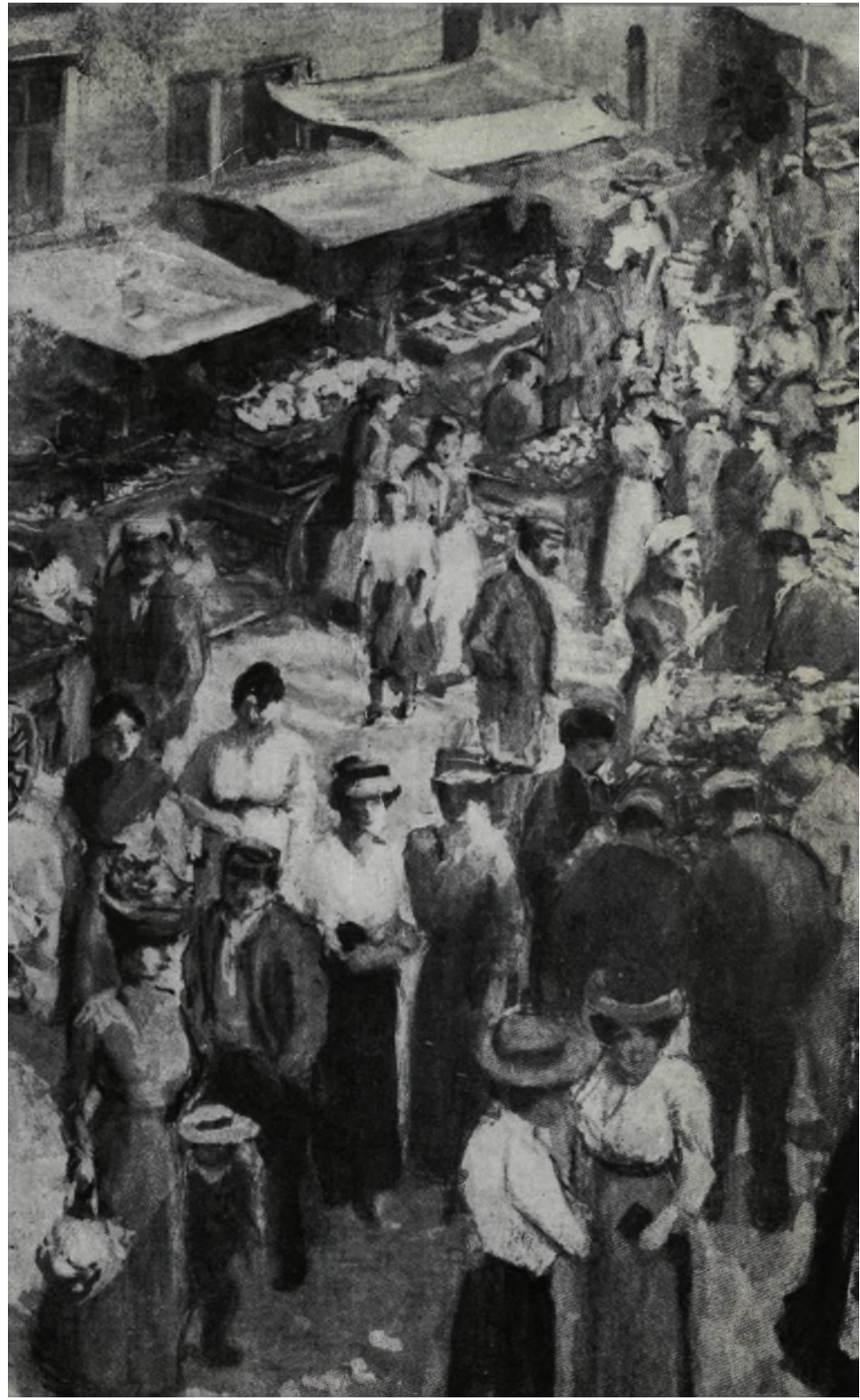
[Hierachter Vismarkt in de Jodenhoek, naar een aquarel van G. J. Staller]

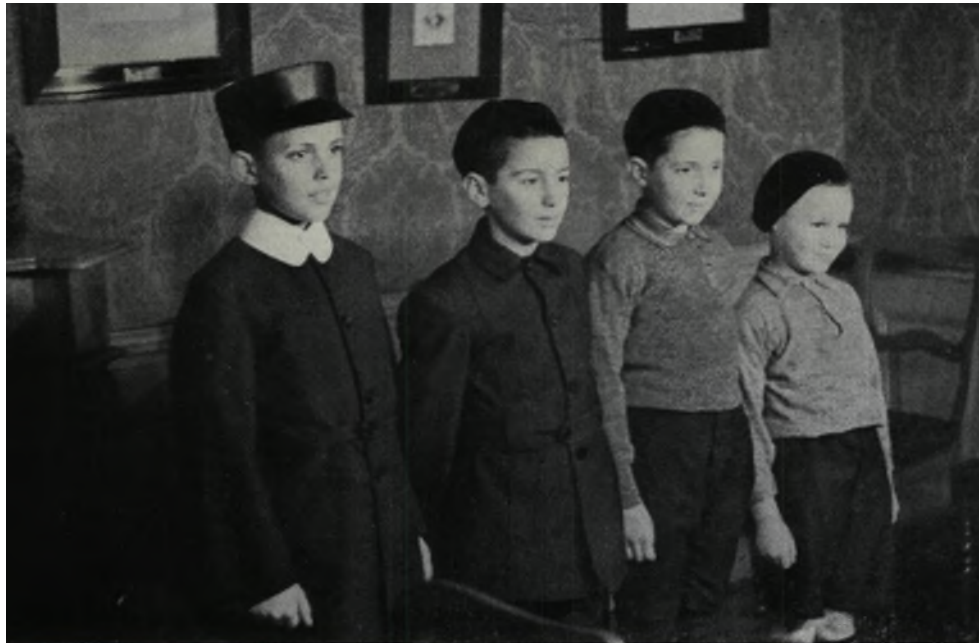
*Districtsdag te Zeist. 'Waardig slot van 5696 (= 1936)'
Bestuurderen der anti-zionistische, neutrale jeugdorganisaties.*

F. J. H. H. H.

*Uit het domein der joodse opvoeding:
de weesjongens uit onze generatie
zoals wij ze allen nog hebben gekend.*

*Het Nederlands Israëlitisch Seminarium
naar een pentekening van Jan ter Gouw
die er omstreeks 1850 leraar is geweest.*

*Opperrabbijn A. S. Onderwijzer koopt een Emmabloempje.
Toneeltje uit de goede oude tijd.*

*Nog werd er hier en daar gelernd. Van links naar rechts Gazzen Rosenblatt,
de godsdienstonderwijzer Meijer Stern en Reb Soes van Hasselt.
Een foto uit het vooroorlogse Groningen.*

Prinses Juliana bezoekt een joods gesticht in Apeldoorn.

D'Ansembourg und Van Vessem im Moment, wo sie in Namen des Führers der N.S.B. die Note auf dem Amte der Allgemeinen Angelegenheiten einbändigten. Uit 'Die Vereinigten Staaten van Guyana; Das Jüdische Nationalheim. Plan Mussert'.

Louis de Vries in de rol van de Wandelende Jood